

MASARYKOVA UNIVERZITA
FILOZOFICKÁ FAKULTA

LINGVISTIKA KONKRÉTNÍCH JAZYKŮ (SLOVANSKÉ JAZYKY)

JIŘÍ GAZDA

**DYNAMIKA JAZYKOVÝCH PROCESŮ V TRANSFORMAČNÍM
A POSTTRANSFORMAČNÍM OBDOBÍ VÝVOJE
RUSKÉ SPOLEČNOSTI**

Habilitační práce

Brno 2012

Prohlašuji, že jsem tuto habilitační práci zpracoval samostatně
a uvedl v ní všechny citované prameny.

OBSAH

ABSTRACT	5
ÚVOD	7
1. VÝVOJOVÉ TENDENCE V RUŠTINĚ A ČEŠTINĚ V SOUČASNÝCH SPOLEČENSKÝCH A KOMUNIKAČNÍCH PODMÍNKÁCH	
1.1 Jazyková situace ruštiny a češtiny v transformující se Evropě a globalizujícím se světě	10
1.2 Místo a úloha publicistiky ve společenském diskursu transformačního a posttransformačního období	19
1.3 Zkoumání jazyka hromadných sdělovacích prostředků jako jeden z aktuálních směrů v současné jazykovědné rusistice	26
1.4 Jazyk současné publicistiky a obecné tendence ve vývoji jazyka.....	32
1.5 Podíl mimojazykových a jazykově systémových faktorů na vývojových tendencích v oblasti slovní zásoby současné ruštiny a češtiny.....	46
1.6 Jazykové substandardy jako zdroj jazykových změn.....	51
1.7 Filozoficko-historické aspekty slovníku ruské publicistiky přelomového období ..	56
1.8 Změny stylu v jazyce publicistiky transformačního období	63
1.9 Stylistická charakteristika textů ruské politické publicistiky konce 20. století	74
1.10 Jazyková kritéria autentičnosti ruské žurnalistiky a publicistiky tranzitivního období	87
1.11 Jazyková hra v novinových titulcích	104
2. INTERNACIONALIZACE SLOVNÍ ZÁSoby SOUČASNÉ RUŠTINY A ČEŠTINY	
2.1 Internacionalizační tendence v současné ruské a české slovtvorbě	115
2.2 Systémové aspekty internacionalizace slovní zásoby současné ruštiny.....	122
2.3 Tendence k analytismu a aglutinativnosti jako jedna z konvergenčních tendencí v současných slovanských jazycích (na materiálu nových pojmenovacích modelů v ruštině a češtině)	128
2.4 Pojmenování s kořenovými prepozitivními elementy cizího původu v současné ruštině a češtině.....	142
2.5 Relační distribuce internacionálních intenzifikujících morfémů v ruských (a českých) substantivech	148

2.6	Relační distribuce internacionálních kvalifikujících morfémů v ruských (a českých) substantivech	154
2.7	Pojmenování s internacionálními postpozitivními elementy (sufixoidy)	159
2.8	Stylistické aspekty sémantizace okazionalismů s cizojazyčnými elementy v současné ruské a české publicistice	164
2.9	Konkurence grafických kódů v ruském publicistickém textu.....	171
	ZÁVĚRY	180
	РЕЗЮМЕ	187
	POUŽITÁ LITERATURA.....	192

ABSTRACT

The following issue represents an organized and partly actualized and complemented collection of investigations, in which the problems of Russian vocabulary dynamics have been investigated since the end of the 80s (in the comparison with current situation in Czech language), with a special attention to the tendencies of internationalization, which are thought to be a typical sign of all Slavonic languages evolution, which become the result of the above-mentioned civilized trends complex.

The issue consists of two parts, thematically and methodologically independent, and at the same time they are interrelated.

The first part (*Evolution Tendencies in Russian and Czech Languages in Contemporary Social and Communicative conditions; Vývojové tendence v ruštině a češtině v současných společenských a komunikačních podmínkách*) is devoted to complex synchronic-diachronic sociolinguistic analysis of changes, which happened in the language of publicity in the last two decades during “perestroika” period, transitive (“post perestroika” period) and post transitive period, about 1985 – 2005 years in the Russian cultural area; the synchronic-comparative approach and the comparison of the language situation, and exact language phenomena in the Russian language with the contemporary one and the processes in the Czech language is used when it’s methodologically necessary and possible.

In that way organized analysis of journalistic and publicistic texts, which were made mainly in Russia in the mentioned above period, that allows to demonstrate the direct correlation of their content and formal side depending on the sociopolitical situation in the investigating area, on personal native-speakers demandings of expression, on ideological order, or, vice versa, on its demonstrative refusal – in other words on factors, which cannot be always obvious, can be deformed or can be lately noticed by the native-speakers, who are “inside” the system.

The main aim of the analysis is to find the conceptual language changes, besides genre and style changes in the contemporary Russian language situation, from the point of view of changeable values of Russian society and native-speakers. The publicistic language of the end of the 20th century and the beginning of the 21st century was chosen as a relevant language variety (functional style) for this analysis, because this stylistic register responses to sociopolitical changes vividly and flexibly, and reflect the demandings and values of contemporary person most clearly. The second (not less important) reason for that choice

is the fact that the language of fiction doesn't play a role of linguistic and esthetic etalon any more in the society, and its place is substituted by the language of mass medium.

The second part of the issue (*Internationalization of Contemporary Russian and Czech Vocabulary; Internacionalizace slovní zásoby současné ruštiny a češtiny*) is devoted to the integration processes of foreign language elements in the lexical system of contemporary Russian language in the comparison with the Czech one. The Internationalization of the vocabulary is understood here not only as a growth of amount and frequency of foreign words in the compared languages, but also as an enlargement of proportion of the international word-formation elements in the development of new terminological and non-terminological names in the scientific, publicistic sphere and the colloquial language. From the sociological point of view internationalization (not only of Russian vocabulary) is thought to be a direct consequence of the people migration growth and information (informatization), that leads to some language grading and homogenization – in other words to some globalization in the sphere of international and national communication. On the one hand it helps to push the communicative boundaries, but on the other hand it brings different problems in the sphere of language culture and language politics. This problem is thought to be very significant in this moment of Europe unification.

In the introduction some common systematic problems of investigated issue are solved; the core of that text is the chapters devoted to the problems of contemporary Russian and Czech vocabulary internationalization, mainly from the word-formation and stylistic point of view. This part of the issue is finished with the investigation dealing with some examples of internationalization on the graphic level of the publicistic texts.

During the critic analysis of contemporary Russian and Czech language phenomena on background of sociopolitical and economic cataclysms on the edge of centuries we rested on a wide amount of Russian, Czech and foreign philologists opinions, which are thoroughly quoted in the text.

Separate issue chapters or its significant part were published in Russian and Czech in journals and conference publications, and in the last two published monographs *The Dynamics an Internationalization of Contemporary Russian Vocabulary* (*Dynamika a internacionalizace slovní zásoby současné ruštiny*, 2002) and *The Transformation of Language and Literature in the Contemporary Russian Texts* (*Proměny jazyka a literatury v současných ruských textech*, 2007, together with I. Pospíšil).

ÚVOD

Současné jazyky světa a mezilidská komunikace vůbec se nacházejí v období bouřlivých proměn, odrážejících akceleraci celkového vývoje dnešní civilizace, charakterizovaného takovými procesy, jakými jsou globalizace, modernizace (a informatizace jako její součást), vznik společnosti hromadné spotřeby, migrace atd.. Přelom století a tisíciletí byl a nadále zůstává z tohoto hlediska obzvlášť dramatický pro národy a jazyky slovanských zemí východní, jihovýchodní a střední Evropy, které se vedle těchto globálních civilizačních procesů musejí současně vypořádávat s nutností rychlé transformace společnosti, spojené se zásadní změnou společenského zřízení.

Všechny tyto skutečnosti podstatným způsobem ovlivnily také vývoj a zaměření lingvistického bádání, obracejícího se stále častěji k problematice změn jazykové situace v areálu střední, východní a jihovýchodní Evropy, tj. k otázkám synchronní dynamiky slovanských jazyků a jejich jednotlivých složek. Také v současné rusistice pozorujeme od poloviny 80. let 20. století zvýšený zájem o otázky vzájemného vztahu jazyka a společnosti, projevujícího se nejzřetelněji v oblasti slovní zásoby, a to zejména v komunikační sféře obhospodařované hromadnými sdělovacími prostředky jakožto zrcadlem i účinným nástrojem sociálních přeměn.

Předkládaná habilitační práce představuje uspořádaný a částečně aktualizovaný a doplněný soubor přípravných studií a textů, v nichž jsme se od konce 80. let zabývali otázkami dynamiky slovní zásoby ruštiny (v porovnání s aktuálním stavem v češtině) se zvláštním zřetelem k internacionalizačním tendencím, které považujeme za charakteristický vývojový znak společný všem současným slovanským jazykům, a které jsou důsledkem komplexu výše uvedených civilizačních trendů.

Práce sestává ze dvou tematicky i metodologicky relativně samostatných, přesto však věcně organicky propojených a souvisejících částí.

První část (*Vývojové tendence v ruštině a češtině v současných společenských a komunikačních podmínkách*) je věnována mnohoaspektové synchronně-diachronní sociolinguvistické analýze změn, které v posledních dvou desetiletích proběhly v jazyce publicistiky v přestavbovém, tranzitivním (popřestavbovém) a posttranzitivním období, tj. přibližně v rozmezí let 1985-2005 v ruském kulturním prostoru, přičemž tam, kde je to metodologicky žádoucí a možné, uplatňujeme synchronně srovnávací přístup a porovnáváme jazy-

kovou situaci a konkrétní jazykové jevy v ruštině s obdobnými souběžně probíhajícími procesy v současné češtině.

Takto koncipovaná analýza žurnalistických a publicistických textů, které především v Rusku v uvedeném období vznikly, umožňuje ukázat přímou závislost jejich obsahové i formální stránky na společensko-politické situaci ve sledovaném areálu, na individuálních vyjadřovacích potřebách nositelů jazyka, na ideologické objednávce nebo naopak na jejím demonstrativním odmítání, tedy na těch faktorech, které pro samotné nositele jazyka, nacházející se „uvnitř“ systému, nejsou vždy zjevné, nebo jsou jimi reflektovány zkresleně či s jistým zpožděním.

Cíl těchto analýz spočívá především ve vymezení konceptuálních změn v oblasti jazyka, a změn stylu a žánrů v současné ruské jazykové situaci z hlediska měnících se hodnotových ukazatelů ruské společnosti a nositelů ruského jazyka. Jazyk publicistiky konce 20. a začátku 21. století byl jako relevantní jazyková varieta (funkční styl) pro tuto analýzu zvolen zejména proto, že tento stylistický registr živě a pružně reaguje na společensko-politické změny a nejzřetelněji odráží potřeby a hodnoty současného člověka. Druhým, neméně závažným důvodem tohoto výběru je fakt, že jazyk umělecké literatury v současné době přestává ve společnosti plnit roli lingvistického a estetického etalonu, a jeho místo postupně zaujímá jazyk hromadných sdělovacích prostředků, které v povědomí mluvčích aktivně mění představu o sociálně prestižní podobě mateřského jazyka.

Druhá část práce (*Internacionalizace slovní zásoby současné ruštiny a češtiny*) je věnována procesům integrace cizojazyčných prvků v lexikálním systému současné ruštiny, v porovnání se situací v češtině. Internacionalizaci slovní zásoby přitom chápeme nejen jako narůstání počtu a frekvence cizojazyčných slov ve srovnávaných jazycích, ale také jako zvyšování podílu mezinárodních slovtvorných prvků na tvorbě nových terminologických i neterminologických pojmenování jak v odborné a publicistické sféře, tak v běžně mluveném jazyce. Ze sociologického hlediska hodnotíme internacionalizaci nejen ruského slovníku jako přímý důsledek zvýšeného pohybu lidí (migrace) a informací (informatizace), vedoucího k určité jazykové nivelizaci a homogenizaci, tedy k jakési globalizaci v oblasti mezinárodní i národní komunikace, která na jedné straně přispívá k odstraňování komunikačních bariér, na druhé straně však přináší různé problémy v oblasti jazykové kultury a jazykové politiky. Domníváme se, že v době sjednocující se Evropy jde o otázky v této oblasti nanejvýš aktuální.

V úvodních kapitolách jsou řešeny některé obecně systémové otázky zkoumané problematiky, jádrem této části textu jsou pak kapitoly věnované vlastní problematice internacionalizace slovní zásoby současné ruštiny a češtiny, a to zejména z hlediska slovo-
tvorného a stylistického. Tuto část práce uzavírá studie zabývající se některými projevy internacionalizace na úrovni grafické složky publicistických textů.

Při kritické analýze jevů současného ruského a českého jazyka na pozadí sociálně-
politických a ekonomických kataklyzmat přelomu tisíciletí jsme se vedle vlastních pozorování v nezbytné míře opírali o široké spektrum názorů ruských, českých i světových filologů, které jsou v textu důsledně citovány. Úplný soupis použité primární i sekundární literatury práci formálně uzavírá.

Přípravné texty a dílčí studie ke zkoumané problematice nebo jejich podstatné části (s výjimkou kapitol 1.5 a 1.6) byly česky, rusky nebo anglicky uveřejněny časopisecky nebo v konferenčních sbornících, částečně pak také ve dvou dosud vydaných monografiích *Dynamika a internacionalizace slovní zásoby současné ruštiny* (2002) a *Proměny jazyka a literatury v současných ruských textech* (2007, společně s I. Pospíšilem).

1. VÝVOJOVÉ TENDENCE V RUŠTINĚ A ČEŠTINĚ V SOUČASNÝCH SPOLEČENSKÝCH A KOMUNIKAČNÍCH PODMÍNKÁCH

1.1 Jazyková situace ruštiny a češtiny v transformující se Evropě a globalizujícím se světě

Období konce 20. století a přelomu tisíciletí je v současné sociolingvistice často charakterizováno jako doba, ve které se svět lidských jazyků dostal do stavu bouřlivých proměn. Dalekosáhlé změny ve všech oblastech mezilidské komunikace mají přitom přímou souvislost s dramatickými společenskými procesy a změnami globálního charakteru, jejichž analýza je v současné době předmětem mnoha společenskovedních oborů, politologií, sociologií a historií počínaje a psychologii a kulturologií konče.

V sociologii je současný stav evropské, širše „euroatlantické“ společnosti charakterizován především takovými typy sociálních procesů, jako je 1. modernizace (rozvoj techniky a vědy, informatizace společnosti, tzv. třetí industrializace, urbanizace, sekularizace a rozvoj organizací byrokratického typu), 2. vznik masové společnosti (společnosti hromadné spotřeby), charakterizované vysokým stupněm standardizace způsobu života, 3. globalizace společnosti, při níž dochází k rozšiřování prostorových rámců v ekonomice, politice i kultuře. Současný vývoj se přitom vyznačuje vysokou dynamičností, způsobenou především tím, že vedle uvedených unifikačních tendencí se zároveň uplatňují i tendence opačné, diversifikační, tj. zájem o jevy okrajové, specifické, periferní a zvláštní (Daneš 1997: 12–13).

Specifický geopolitický a sociokulturní areál představují v nejnovější historii země východní a střední Evropy, které do této nové situace vstupují jednak se značným zpožděním, jednak poznamenány svou specifickou historickou zkušeností nezdařeného sociálního („socialistického“) experimentu 2. poloviny 20. století.

Komplexní pohled na transformační procesy probíhající ve východní a střední Evropě není tedy možný bez analýzy společenské komunikace jako nejdůležitějšího nástroje uskutečňování změn v politické, ekonomické, kulturní a sociální oblasti. V užším pohledu jde o analýzu jazykové situace ve sledovaném geopolitickém a etnokulturním prostoru, neboť v jazyce, v jeho veřejném i soukromém užívání se jednak reflektují změny ve všech

oblastech života společnosti, jednak se sám jazyk stává důležitým nástrojem uskutečňování těchto přeměn.

Mluvíme-li o situaci nějakého jazyka, máme na mysli obecný společenský stav, v němž se daný jazyk nalézá a vyvíjí v jisté zemi nebo na jistém teritoriu v určitém časovém úseku v daných politických, sociálních a kulturních podmínkách (Jedlička 1982: 49n.) Jde o 1. rozsah a způsob užívání jazyka a jeho variet v různých komunikačních oblastech, 2. vztah mezi jazykem (jazyky) a varietami z hlediska jejich společenské hierarchie a jejich distribuce a konkurence v různých komunikačních oblastech, 3. druh a intenzitu postojů uživatelů jazyka k jazyku (jazykům) a jejich varietám. Velmi podstatným aspektem jazykové situace je její výrazně dynamická povaha. Trvale se mění, vyvíjí a jednotlivé její složky a působící faktory vykazují vnitřní pnutí. Neméně závažný moment představuje pak ta skutečnost, že jednotlivá jazyková společenství a jejich jazyky se nenacházejí v izolaci, nýbrž existují v kontaktu s jinými společenstvími a jejich jazyky, jsou součástí nějaké širší geografické, politické a kulturní sféry. Proto je třeba nazírat a studovat situaci a stav dnešních slovanských jazyků v tomto širším rámci.

Společnost v zemích východní a střední Evropy (tzv. východního bloku) se dnes nachází v značně komplikovaném stavu: na jedné straně se snaží co nejrychleji vstřebat zvenci věci nové, dříve tabuizované či nedostupné, a na druhé straně se stále musí v rovině politické, ekonomické, sociální, kulturní, ale zejména psychologické neustále vyrovnávat s tím, čím ji poznamenala minulá zkušenost. Jednotlivé momenty tohoto stavu se významně reflektují v jazyce a řeči, v komunikačních procesech.

Všechny doposud pouze naznačené aspekty a tendence měnící se společenské komunikace ve sledovaném geopolitickém prostoru mají svůj hluboký psychosociální a obecně lidský rozměr, který nelze pominout, chceme-li postihnout podstatu těchto procesů, jejich skutečné příčiny a často velmi rozporný charakter. Jde o dosud nepřekonanou celospolečenskou frustraci jako důsledek šoku ze ztráty ochránářské funkce státu, dezorientaci po zhroucení ideologicky a mocensky vnuceného hodnotového systému, ekonomickou a sociální nejistotu při vstupu do „světa stejných šancí“ za nestejných podmínek. Sociální komunikace a jazyk jako její primární nástroj jednak velmi přesně odráží tyto hlubinné existenciální příčiny sociálního chování, jednak se stávají nástrojem orientace v nové situaci a vyrovnávání se s touto situací, prostředkem formování nového hodnotového systému a vytváření nových společenských vztahů.

Jaká je tedy současná jazyková situace v zemích východní a střední Evropy a jaké tendence jsou pro ni v souvislosti s obecnými transformačními procesy charakteristické?

Přelom 80.–90. let přinesl pro tyto země zásadní změnu společenského života a oficiální ideologie. Proto je toto období velmi důležité pro sledování a pochopení toho, jak se v jazyce projevují zlomové dějinné události a zásadní společensko-politické změny v jednotlivých zemích. Přesto, že tyto procesy jsou v důsledku sdíleného historického osudu v mnohém podobné, každá slovanská země vykazuje jak v oblasti dalšího společenského vývoje, tak ve sféře jazyka určitá národní specifika. Ačkoliv všechny slovanské země prošly zkušeností totalitního režimu, Rusko v tomto společenství zaujímá zvláštní postavení jako země, v níž měl tento režim svůj původ a v níž existoval více než 75 let, tj. mnohem déle, než v ostatních zemích. V oblasti jazykové politiky bylo cílem tohoto režimu prosazení vlastního silně politizovaného jazyka. Snaha o rychlé překonání tohoto tíživého jazykového dědictví v podstatě vylučovala, aby k němu došlo cestou dlouhodobého evolučního vývoje. Poslední desetiletí 20. století je tak charakterizováno jako období zlomu ve vývoji většiny zemí sledovaného geopolitického areálu.

Chceme-li charakterizovat současný stav jazyka, musíme tak nutně činit na základě srovnání se stavem předchozím. I když se stavíme kriticky k zjednodušujícím principům „vědeckého orwelismu“, podle nichž komunikace v období socialismu sovětského typu byla historickým anomálním „novojazem“ („newspeak“), zatímco komunikace před tím a potom se řídí zcela odlišnými, přirozenými principy, je přesto nesporné, že rozdíl mezi oficiálním jazykem totalitní společnosti a současným řečovým chováním pocítují všichni. Osvobozování se od starých řečových stereotypů je ovšem postupný proces, který sice značně pokročil, avšak ještě není zdaleka ukončen. Desetiletí nadvlády ideologie nad kulturou způsobila neschopnost lidí vyjadřovat se spontánně pro naprostý nedostatek myšlenek a slov. Prvky „novojazu“ se stále objevují zejména v oblasti frazeologie a jejich parodování a ironizování je jedním z charakteristických expresivních prostředků současné, zejména politické publicistiky.

Analýzou oficiálního jazyka totalitních režimů 2. poloviny 20. století se zabývala řada specialistů (Какорина 1996: 409–425). J. A. Zemská se v souvislosti s analýzou těchto prací přiklání k názoru, že „novojaz“ sovětského období byl jakýmsi kvazijazykem, tedy nepřirozeným, ne-opravdovým idiomem, činícím si nicméně nárok na status univerzálního prostředku v oblasti veřejné komunikace (Земская 1996: 20). Tento jazyk, který se utvářel především v politické publicistice, měl rysy funkčního stylu (specifický

výběr jazykových prostředků, tvořících styl: specifická frazeologie a idiomatika, přísně selektivní užívání lexikálních prostředků s častou frekvencí klíčových slov), avšak expandoval i do ostatních oblastí komunikace ve snaze podřídit si je a stát se tak jakýmsi základním řečovým etalonem a univerzálním prostředkem komunikace (Głowiński 1991: 9–10).

Ideologickou a ideologizující podstatu „sovětského jazyka“, který se stal v poválečném období etalonem veřejné komunikace ve všech satelitních státech bývalého Sovětského svazu, tedy i v tehdejší Československu, postihuje v úvodu ke své knize, která je vlastně jakýmsi výkladovým slovníkem klíčových pojmů jazyka sovětské politické publicistiky, I. Zemcov (Земцов 1985), kde tento jazyk charakterizuje jako unikátní jev, který nelze ztotožnit ani s politickým lexikonem ruského jazyka, ani s žádnou z variant byrokratického jazyka, i když v posledně uvedeném má nesporně své kořeny: „... Целиком национализированный государством, советский язык насаждается и культивируется коммунистами как универсальный заменитель русского языка. Он постепенно проникает во все сферы духовной деятельности человека – литературу, искусство, науку. Семантика этого языка отражает не социальную реальность, а идейное мифотворчество; она выявляет не объективные общественные процессы и явления, а коммунистическое мировоззрение в его наложении на действительность.

Советский политический язык однозначен. Но, деля мир на полярные субстанции добра и зла, он в то же время и двусмыслен. Эта двусмысленность – следствие двойственности советской социальной системы: социалистической формы, обращенной к внешнему миру, и тоталитарной сущности, направленной к собственным народам. Слова и выражения советского языка, действующие на уровне бессознательной психики, превращаются в сжатые пружины политического манипулирования: с их помощью в человека вгоняются ряды идеологической энергии. Реальность проектируется по законам вымысла: рабство объявляется свободой, ложь – истиной, война – миром и т. д.“ (Земцов 1985: 7–8).

V dalším výkladu Zemcov upozorňuje na to, že sovětský politický jazyk je založen na dvou různých, nikoliv však protikladných komponentech: 1. fikcích, které jsou vydávány za realitu, a 2. reáliích, jimž je přisuzován fiktivní obsah. Rozlišuje tak slova fiktivní („слова-фикции“), vyjadřující pojmy zbavené jakéhokoliv sociálního smyslu (*авангард*, *боевитость*, *дружба народов*, *горизонты*, *идейность* apod.), a slova jevová („слова-явления“), opírající se o sice deformovaná, ale existující fakta a procesy sovětské skuteč-

nosti (*встречный план, доска почета, колхоз, очковтирательство, анонимное письмо* apod.). Klíčovými pro pochopení podstaty fungování sovětského jazyka jsou podle Zemcova zejména slova a slovní spojení fiktivní, která jsou velmi plastická a schopná reagovat na jakékoliv změny politické a sociální situace. Jestliže např. některý z komponentů takového slovního spojení (např. *гегемония пролетариата*) začne ztrácet svoji účinnost, lze jej zaměnit komponentem jiným, který lépe odpovídá možnostem ovlivňování kolektivního vědomí (*гегемония пролетариата* → *гегемония народа*), aniž by tím byla dotčena ideologická funkce slova (resp. slovního spojení). V době vážných společenských otřesů se pak obsah fiktivních slov radikálně mění. V tomto smyslu pak tato slova díky své abstraktnosti, pružnosti a produktivnosti poskytovala sovětské propagandě prakticky neomezené možnosti (Земцов 1985: 8–9).

Pro pochopení jazykové situace v Rusku, ale i v ostatních státech bývalého východního bloku, je důležité zejména uvědomění si negativního vlivu totalitního režimu a jeho oficiálního jazyka na různé oblasti jazykové komunikace. Neschopnost spontánního veřejného jazykového vyjadřování mluvčích, která se projevila v Rusku již v době tzv. „přestavby“ (*перестройка*) po r. 1985 s nástupem do funkce M. Gorbačova a v českých zemích a na Slovensku až v období bezprostředně následujícím po zhroucení režimu v r. 1989, byla způsobena především tím, že oblast oficiálního veřejného vyjadřování, vyznačující se značnými omezeními při výběru jazykových prostředků, byla neúměrně široká a hrozila pohltnout celou sféru užívání spisovného jazyka. Bylo ohroženo stylové bohatství jazyka, zmenšoval se prostor pro individuální variantnost řeči. Druhým důvodem je podle J. N. Karaulova skutečnost, že v mnoha případech veřejné komunikace potřeba demonstrovat loajálnost začala potlačovat ostatní funkce jazyka. Vzrůstala tak „hodnota“ deformovaných a bezobsažných slov, která však byla symbolem „pravověrnosti“. Docházelo tak k funkčnímu ochuzování oficiálního jazyka. Ideologické násilí na společnosti tak bylo hlavní příčinou dramatického úpadku úrovně jazykového vyjadřování (Карaulов 1991).

Četné výzkumy dokazují, že jazykové procesy probíhající v zemích východní a střední Evropy mají mnoho společného. Již v první polovině 90. let proběhla řada mezinárodních setkání, které byly z tohoto hlediska přínosné (Heidelberg 1991, Berlin 1993, Łódź 1994, Kyjev 1994; dále srov. např. Panzer 1993, Reiter – Hinrichs – Leeuwen-Turnovcová 1994, Ibler 2000). Je také příznačné a pochopitelné, že ačkoliv existují práce, zabývající se analýzou středoevropských a východoevropských jazyků v období totalitních režimů (kromě již dříve uvedených srov. ještě např. Дуличенко 1994, Купина 1995), mnohem

více pozornosti k sobě poutají změny probíhající v těchto jazycích v souvislosti se zásadními celospolečenskými změnami přelomu 80.–90. let 20. století (srov. např. Афанасьева – Ферро 1989, Земцов 1989, Лаптева 1990, Sémon – Włodarczyk 1990, Фаевна 1991, Баранов – Караулов 1994, Дуличенко 1994, Костомаров 1994, Ферм 1994, Земская 1996, Daneš 1997, Širjaev 1997, Шапошников 1998, Pisarek 1999, Gajda 2000).

Události 2. poloviny 80. a počátku 90. let měly svým vlivem na společnost a jazyk revoluční charakter, což se podle J. A. Zemské projevuje v následujících skutečnostech (Земская 1996: 20):

- prudce vzrostl počet účastníků masové a skupinové komunikace: lidé z různých vrstev obyvatelstva se dostávají do role řečníků, dopisovatelů novin a časopisů,
- rychle se oslabuje a mizí cenzura a autocenzura, svoboda vyjadřování se projevuje nejen v osobní (privátní), ale i ve veřejné komunikaci,
- současně se rozšiřuje sféra spontánní komunikace do oblasti veřejné, lidé přestávají číst předem připravené projevy, začínají mluvit,
- do popředí vystupuje osobnostní princip komunikace, neosobní a neadresné vyjadřování je zaměňováno osobním, má konkrétního adresáta,
- řečová komunikace, a to jak ústní, tak písemná, dostává dialogický charakter, v oblasti veřejné komunikace zcela nově vzniká možnost bezprostředního oslovení posluchačů a zpětné vazby mezi posluchači a mluvčím,
- mění se situace a žánry v oblasti veřejné i osobní komunikace. Svazující pravidla veřejné ústní komunikace se oslabují, vzniká zde řada nových žánrů (různé besedy, diskuse, „kulaté stoly“, nové typy interview atd.), místo neosobního oficiálního televizního či rozhlasového hlasatele se objevuje osobnost moderátora, který přemýšlí, žertuje, vyjadřuje svůj názor,
- objevují se nové prvky v osobní komunikaci mezi neznámými lidmi, mění se vztahy mezi komunikujícími subjekty. Projevují se zde dvě protikladné tendence: na jedné straně otevřenost, vyplývající z pocitu sounáležitosti, solidarity, sdílení „společného osudu“, na straně druhé zesílení prvků nepřátelství, agresivity, konkurence,
- roste psychologické odmítání byrokratického jazyka minulosti („newspeak“, „novojaz“)

- objevuje se snaha hledat nové vyjadřovací prostředky a současně oživit stará pojmenování těch jevů, které byly minulými režimy zavrženy nebo zakázány a které jsou dnes znovu uváděny do života,
- dochází k posunům a změnám jazykových norem na všech úrovních jazyka.

Transformační procesy mají ovšem také své negativní dopady na oblast jazyka, a to především časté narušování spisovné normy a celkovou nízkou úroveň jazykové kultury, která je důsledkem špatné jazykové výchovy. Při hodnocení jazykové situace je nutno rozlišovat tři hlavní fenomény: 1. jazykový systém, 2. jazykovou kompetenci mluvčích, 3. texty v daném jazyce. V tomto spektru se jako nejslabší článek jeví právě jazyková kompetence mluvčích, nízká úroveň vyjadřování, podceňování péče o kultivování individuálního řečového chování.

Diskuse na téma současný stav české společnosti a jeho odraz v jazyce, probíhající především na stránkách českých odborných periodik v 90. letech, reflektují podobné problémy, jako lingvistika ruská (srov. např. Brabcová 1998, Daneš – Kraus 1993, Filipec 1992, Sádliková – Savický – Šišková – Šlaufová 1994), větší akcent je pouze kladen na silné citové postoje nositelů českého jazyka ke svému národnímu jazyku jako nejvladnějšímu symbolu české společnosti v průběhu celé její historie. Na rozdíl od situace v ruštině, kde se hlasy obávající se o osud mateřského jazyka ozývají především z řad filologů, spisovatelů a humanitní inteligence, v českém jazykovém prostředí jsou, jak se zdá, otázky jazykové kultury, především pak jazykové správnosti či nesprávnosti, vhodnosti/nevhodnosti, předmětem trvalého zájmu ze strany široké veřejnosti. Svědčí o tom jak nejrůznější diskuse či poznámky, objevující se na toto téma v médiích, tak také časté dotazy tohoto druhu z řad veřejnosti vznášené k oficiálním institucím typu Jazykové poradny při Ústavu pro jazyk český.

V této souvislosti bývá také diskutována specificky česká otázka pocitu jazykového ohrožení. Jak ve své studii věnované této problematice uvádí A. Stich (1995: 61–73), jazykové cítění českého obyvatelstva se v současné době neorientuje na konfrontaci s jinými jazykovými společenstvími, ať už je to ztráta obav z v minulosti majoritního jazykového živlu německého, či absence pocitu ohrožení jazykovou angloamerikanizací. Připouští sice, že v reálné jazykové praxi nebývalý vzrůst kontaktů s angličtinou a němčinou občas vyvolává ostražitě až odmítavé reakce, přisuzuje to však faktu, že „se za jazykovými úvahami a reakcemi mohou dobře skrýt postoje rázu politického a ekonomického“

(Stich 1995: 69). Jisté zneklidnění však lze, podle autora, v české veřejnosti zaznamenat pokud jde o nazírání na stav národního jazyka samotného, což dokumentuje na dvou událostech, které v 90. letech rozvířily veřejné mínění, a sice sporu o pojmenování samostatného českého státu a vydání nových Pravidel českého pravopisu z r. 1993. Z analýzy těchto jazykových „afér“ autor vyvozuje, že „společenství je zneklidněno pocitem interního ohrožení, devalvace jazyka, a že tomu chce čelit iracionálními, a často vzájemně nekompatibilními postupy a prostředky. Tyto snahy vesměs nijak nepřispívají k zvyšování jazykové kultury daného společenství, naopak, mohou vést i k jazykovému alibizmu a nihilizmu“ (Stich 1995: 72).

Nespornou zásadní paralelnost v nazírání procesů, probíhajících v posledním desetiletí v obou srovnávaných jazycích, tedy v ruštině a češtině, lze dokumentovat např. na navzájem nezávislých názorech J. N. Karaulova a J. Filipce. Karaulov v článku, v němž se zamýšlí nad současným stavem ruštiny (Карaulов 2001: 25–30), vyslovuje názor, že současný jazykový vývoj probíhá pod vlivem dvou protikladných sil. Na jedné straně je to aktivní ovlivňování spisovné normy ze strany běžně mluveného jazyka, jeho pronikání do sféry veřejné komunikace a hromadného sdělování (médií), na druhé straně však, podle názoru autora, existuje stejně silný, i když méně nápadný vliv rezistence jazykových stereotypů oficiálního jazyka totalitního období: „Две эти силы – 1) использование ресурсов разговорной речи, расширяющих выразительные возможности литературного языка, и иноязычных заимствований; 2) закрепившиеся в узусе и бессознательно повторяемые стандарты тоталитарного языкового наследия, „родимые пятна“ тоталитаризма в нашем языковом сознании – символизируют две разнонаправленные тенденции – эволюцию и диссолюцию (деградацию) современного языка“ (Карaulов 2001: 26–27).

J. Filipec, byť své názory formuloval téměř o deset let dříve (Filipec 1992: 1–11) a tedy za vypjatějších politických poměrů, rovněž vidí hlubinné síly dynamiky nové jazykové situace v českých zemích v protikladném působení tendencí nastupujících a konzervativních, i když vychází z širších společenských procesů politického a sociálně-psychologického charakteru: „V dalších etapách jde o postupné budování nového systému stvrzeného ústavním zákonem, zaručujícím lidská práva a svobodný tvůrčí rozvoj osobnosti a podporujícím podnikavost v podmínkách tržního hospodářství. Při tom dřívější totalitní systém zčásti přetrvává, jednak zjevně u jisté společenské skupiny, jednak latentně v myšlení lidí, kteří mu sloužili nebo ho využívali. Tato společenská situace na rozmezí,

popř. s jistou nevyváženou koexistencí dvou systémů má u nás svou tradici, své obdoby i svá specifika a nás zajímá její odraz v situaci jazykové“ (Filipec 1992: 1).

Obsahová analýza prací týkajících se jazykových změn pod vlivem sociálních faktorů ukazuje, že vedle sledování posunů v jednotlivých podsystémech jazyka, o nichž pojednáme později, se jako nejmarkantnější a nejzávažnější jeví zejména dvě oblasti, které se v obecném pohledu pro další vývoj jazyků ukazují jako dlouhodobě určující: jsou to na jedné straně změny týkající se struktury funkčních variant jazyka, především pak publicistického stylu, na straně druhé jde potom o zkoumání vzájemné koexistence kodifikovaného jazyka a jeho nekodifikovaných variant (Širjaev 1997: 12). V dalším výkladu se proto soustředíme na postižení jazykové situace v současné ruštině a češtině zejména z uvedených dvou hledisek.

1.2 Místo a úloha publicistiky ve společenském diskursu transformačního a post-transformačního období

V souvislosti s celkovými změnami ve společnosti se mění také některé funkce publicistiky. Např. v ČR došlo po roce 1989 ke změně statusu českých deníků, které jsou nyní vesměs ve vlastnictví soukromých osob nebo akciových společností. Tato změna sice umožnila nezávislost na vládě, ale současně znamenala konec státních dotací a hledání nových zdrojů financování. Těmi se staly především reklama a inzerce a funkce publicistického stylu se tak rozšířily o funkci prodávat zboží a služby a o funkci zábavnou (senzační, skandální zprávy apod.). Např. právě jazyk reklamy je v současnosti vděčným objektem lingvistického zkoumání (Čmejková 1997: 133–145, Лазарева 1998: 82–88). V předchozím výkladu jsme se však snažili zachytit především ty procesy a jejich společenské souvislosti, které se z hlediska celkových transformačních procesů ve východní a střední Evropě jeví jako určující.

Jak již bylo řečeno, jazyk hromadných sdělovacích prostředků (dále jen HSP) má značný vliv na současný stav řečové kultury, neboť média v současnosti hrají hlavní roli nejen v informačním procesu, ale jsou také důležitým stimulem ve vývoji jazykové situace vůbec. Jazyk HSP přitom není nějakým do sebe uzavřeným fenoménem, ale naopak se v něm názorně odrážejí procesy, které reálně probíhají ve sféře verbální komunikace daného etnika.

V souvislosti s informační explozí se objevuje nejen naléhavá potřeba rozšiřování spektra předávaných informací, ale také nutnost maximálního využití existujících informačních kanálů z hlediska množství současně přenášených informací. Tento požadavek vede jednak k hledání možností využití jiných než verbálních prostředků pro přenášení informací (vizuální znakové systémy, TV), jednak ke snaze o maximální kondenzaci informací cestou využívání úspornějších verbálních prostředků, jakými jsou např. univerbiovaná pojmenování, abreviatury, aktivizace některých slovtvorných postupů apod., tzn. k hledání úspornějších způsobů vyjadřování uvnitř vlastního jazykového systému. Vedle toho lze pozorovat některé symptomy vytěsňování verbálních prostředků nebo jejich nedostatečného využívání na úkor jiných znakových systémů, což často vede k ochuzení či zploštění předávané informace. Názorným příkladem je např. zmenšování textové plochy v ilustrovaných časopisech. V diskusích o pokleslosti a nízké jazykové úrovni textů bulvár-

ního tisku se jeho vydavatelé často ani netají tím, že u tohoto „publicistického“ žánru kvalita textu nehraje žádnou roli.

Není proto náhodou, že se dobový stav publicistického verbálního úzu paušálně odsuzuje, stává se terčem ostrých kritických připomínek, vyvolává nevoli či dokonce pobouření. V rusistice převládají v této souvislosti dva protichůdné názory: podle jednoho z nich se v dosavadním ruském publicistickém úzu zračí krize, podle druhého naopak demokratizace jazyka. V prvním případě jde tedy o výslovně negativní hodnocení situace, zatímco v druhém se inklinuje k pozitivnímu, optimistickému přístupu se zřejmým sociálním podtextem.

Pro ilustraci toho různého nazírání současné jazykové situace v ruském prostředí lze uvést např. rozdílné názory právě na otázku tzv. „demokratizace“ jazyka. V ruské sociolingvistice je v souvislosti se rozšířením a vědeckým zdůvodněním tohoto pojmu nejčastěji citována práce V. K. Žuravleva *Внешние и внутренние факторы языковой эволюции* (Журавлев 1982), jehož pojetí, navazující na tradice funkční lingvistiky Pražského lingvistického kroužku, se v zemích východní a střední Evropy brzy stalo jakousi sociolingvistickou „univerzálií“ (Petr – Dešerijev 1987, Horecký – Buzássyová – Bosák 1989). Proces demokratizace v tomto pojetí zahrnuje jednak stránku kvantitativní, tj. zvyšování počtu aktivních uživatelů spisovného jazyka, jednak stránku kvalitativní, tedy pohyb v samotné struktuře jazyka, v jeho jednotlivých rovinách. Vychází se přitom z teze posilování postavení spisovného jazyka a zvyšování jeho společenské prestiže, kdy se spisovný jazyk stává nejvyšší formou národního jazyka, stále více získává celonárodní charakter a aktivně se ho užívá při uspokojování různorodých komunikačních potřeb (Petr – Dešerijev 1987: 85).

Při analýze zdrojů demokratizačních tendencí jsou pak brány v úvahu sociologické, psychologické, funkční a intralingvistické aspekty tohoto procesu (Petr – Dešerijev 1987: 255–260).

Sociologický aspekt je zde spojován právě s kvantitativní stránkou demokratizace jazyka, tedy s rozšiřováním sociální základny spisovného jazyka v souvislosti s rozvojem vzdělání a všeobecným růstem kulturní úrovně obyvatelstva atd. Důležitá role je zde přisuzována masovému rozšíření hromadných sdělovacích prostředků, které značně ovlivňují každodenní řečovou praxi a pozitivně tak spolupůsobí (v ideálním případě) jako prostředky šíření norem spisovného jazyka.

Psychologický (osobnostní) aspekt demokratizace jazyka měl spočívat v aktivizaci uvědomělého vztahu nositelů jazyka k jeho spisovné podobě, vyplývajícího z vysoké společenské prestiže spisovného jazyka.

Funkčním hlediskem se zde rozumí vlastní užívání spisovného jazyka v různých sférách společenské činnosti. Z tohoto hlediska pak dochází ke zvyšování počtu společenských funkcí, které spisovný jazyk plní, probíhá proces jeho funkčního rozvoje.

Intralingvistický aspekt demokratizace spisovného jazyka spočívá ve změnách probíhajících v jeho vnitřní struktuře jako důsledek vzájemné interakce s různými nespisovnými vrstvami jazyka, se sociálními a teritoriálními dialekty apod.

Demokratizaci jazyka jako nejobecnější charakteristiku procesů, probíhajících v ruštině 90. let 20. století, uznává ještě i V. G. Kostomarov v knize *Языковой вкус эпохи* (Костомаров 1994: 5), avšak za vhodnější označení těchto tendencí už považuje termín „liberalizace“ jazyka, neboť zde již nejde o rozšiřování okruhu uživatelů spisovného jazyka, ale spíše o změny řečového chování, zahrnující i vzdělané vrstvy nositelů jazyka, odklánějící se od spisovného kánonu předcházejícího období. Kostomarov zde vidí paralelu s jazykovou situací v Rusku ve 20. letech 20. stol., kdy porevoluční optimismus ústil ve snahu přeměnit zásadním způsobem nejen společenské zřízení a jeho ekonomickou základnu, ale také kulturu a spisovný jazykový úzus. V důsledku snah „přiblížit jazyk národu“ docházelo, podobně jako v současné době, k rozšiřování spisovné normy o mnohé dialektní, slangové či cizojazyčné prvky. „Nedotknutelnost“ spisovné normy tak v průběhu 30. a 40. let postupně vzala za své a zhruba v období let padesátých došlo k ustálení zkonstatované spisovné normy, charakterizované zejména ve sféře oficiálního vyjadřování jako již výše zmiňovaný „новояз“ nebo také „дубовый язык“ (Дуличенко 1994: 99), odpovídající sociálně-politické situaci totalitního státu. Také v současné době dochází podle Kostomarova k rozšiřování spisovné normy: „История показывает, что это резко повышает нормальные темпы языковой динамики и, сильно изменяя формы выражения, создает нежелательный разрыв в преемственности традиций, в целостности культуры. (...) Вообще любая крайность, тем более переворот естественного течения событий, вредит нормальному развитию“ (Костомаров 1994: 6). Podle jeho názoru však v 1. polovině 90. let tato situace ještě nikoho příliš neznepokojovala, naopak, většina nositelů jazyka vítala šířící se liberalismus. Důležitým postřehem Kostomarova je konstatování, že negativní jevy, spojené s liberalizací řečové komunikace, nelze spojovat pouze s individuální nízkou kulturní úrovní nevzdělaných nositelů jazyka a s neznalostí norem

spisovného jazyka. Iniciátory liberálnějšího zacházení s jazykem jsou podle autora naopak lidé vzdělaní, především novináři a publicisté. Základ procesů probíhajících v jazyce je proto nutno hledat v psychologii nositelů jazyka, v jejich jazykovém vkusu a citění (Костомаров 1994: 8).

Obavy o další osud ruského jazyka nesdílí např. L. P. Krysin, zastávající teorii „samoočistné“ schopnosti jazyka, a to zejména ve vztahu k přejímání cizojazyčných slov: „По поводу интенсификации процесса заимствования: не надо паниковать. Нередко говорят и пишут об «иноязычном потоке» [polemická nářka na článek V. G. Kostomarovova v časopise Русский язык за рубежом, стов. Костомаров 1993], заливающим русский язык, о засилье иностранщины, по гнетом которой он гибнет, и такие высказывания рождают чувство безысходности. Но не нужно забывать, что язык представляет собой саморазвивающийся механизм, действие которого регулируется определенными закономерностями. В частности, язык – и литературная его форма в особенности – умеет самоочищаться, избавляться от функционально излишнего, ненужного“ (Крысин 2000: 28–40). Změny v současném jazyce Krysin považuje za zákonitý a přirozený proces vývoje, i když připouští, že lingvisté musí hrát aktivní úlohu v procesu jazykové výchovy.

Опаčný názor v nepřímé polemice s Krysinem zaujímá na stránkách časopisu *Русская речь* např. J. N. Karaulov (Караулов 2001: 25–30), pranýřující zejména narušování řečových norem nadbytečným užíváním dialektismů, nespisovných výrazů a vulgarismů. Neustálé narušování spisovné normy je mluvčím, podle názoru autora, vnucováno samotným jazykem a mechanismem vzniku promluv a obrana proti těmto mechanismům se musí stát předmětem trpělivé a systematické osvětové práce filologů a žurnalistů: „Иногда приходится слышать такие возражения по поводу их культурно-речевой деятельности: язык, дескать, это самоорганизующаяся система, а такая система в конце концов сама справится с возмущениями, связанными с нарушением норм, сама наведет порядок, естественным образом изжив, отбросив все наносное, лишнее, не соответствующее законам ее организации. Те, кто приводят такой аргумент, забывают, что язык, речь – это не только абстрактная система, которая владеет человеком, но это и сам человек, это личность, которая владеет языком. А личность и есть тот пункт, та сторона, которая поддается воздействию, просветительскому воздействию носителей языковой культуры“ (Караулов 2001: 29).

Ještě kritičtější postoj k současnému řečovému úzu zaujímá V. V. Kolesov (Колесов 1998), který vidí zásadní příčinu všech problémů a nedostatků ruštiny 20. století v rozrušení lomonosovského systému tří stylů, zejména pak ve ztrátě vysokého stylu. Zrušení vysokého stylu, založeného na církevněslovanských textech, vedlo podle autora k tomu, že místo vysokého stylu zaujal pragmaticky orientovaný „novojaz“ – ideologizovaný jazyk s množstvím cizojazyčných slov, a nízký styl, vydávaný za „jazyk lidu“, začal vystupovat v roli středního stylu a stal se tak základem nové spisovné normy. Tím se vysvětluje příliv žargonismů a nepotřebných cizojazyčných slov do běžně mluveného jazyka. Kolesov současně zcela odmítá tezi o „demokratizaci“ jazyka a stejně tak zpochybňuje i proces „liberalizace“ jazyka, jenž je někdy eufemisticky označován jako „proces vnitřního přejímání“. Oslabení úlohy a prestiže jazykové normy vnímá jednoznačně negativně a hovoří o „kriminalizaci“ a „lumpenizaci“ řečového chování: „Действительно, этика – а во многом и эстетика – сегодняшнего общества закрепляет в культуре, политике, экономике, просто в обиходе социально-культурные «достижения» ГУЛАГа. В нашей речи это выразилось в ориентации на критерии и стандарты обитателей известных социальных учреждений, т. е. на самые низшие слои общества, все равно, бомж это, урка или криминал-коммерсант. (...) Люмпенизацией, подравниванием под самый низкий стиль речений, охвачены мы все. Это и смешение стилей, и неразличение жанров, вообще искажение всех мыслимых пропорций в употреблении слова. Происходит утрата внутреннего лада между человеком и его языком“ (Колесов 1998: 221–224).

S hodnocením změn ve verbálním úzu hromadných sdělovacích prostředků jako jeho demokratizací (byť se tak často děje s odvoláváním se na tradice Pražského lingvistického kroužku) odmítá také G. Neščimenko (Нещименко 2001: 102–132), která soudí, že teze demokratizace normy spisovného jazyka byla aktuální v první polovině 20. stol., kdy měl spisovný jazyk vzhledem ke své prestižnosti a sociální příznakovosti poměrně omezený okruh užití a omezenou sociální bázi. Okruh uživatelů i podmínky fungování spisovného jazyka se ovšem ve 2. polovině 20. stol. podstatně změnily, v důsledku čehož se do popředí dostaly jiné problémy a sama teze „demokratizace“ ztratila na aktuálnosti. Otevřel se tak prostor pro přehodnocení „spisovněcentristické“ („литературноцентристской“) socio-lingvistické koncepce, neboť sílí uvědomování si skutečnosti, že spisovný jazyk neplní funkci univerzálního nástroje v celém spektru etnické komunikace (Нещименко 2001: 104).

Pozornost věnovaná ve výše uvedených souvislostech jazyku publicistiky souvisí zejména s procesem, který ruská badatelka G. Neščimenko, o jejíž názory se v následujícím výkladu opíráme, nazývá *změnou normotvorné báze spisovného jazyka* ve 2. pol. 20. stol. Jde o změnu orientace při stanovování spisovné normy z jazyka umělecké literatury na jazyk hromadných sdělovacích prostředků (Нещименко 2001: 129).

Jak sama autorka uvádí, ačkoliv je tato problematika v zásadě dostatečně popsána v odborné literatuře, dosud nebylo věnováno příliš mnoho pozornosti tomu, jak se specifická jazyka HSP projevuje v řečové estetice veřejné komunikace, jak ovlivňuje funkční a strukturní vlastnosti spisovného jazyka a osvojování jeho norem. Analýza jazykového materiálu přitom ukazuje, že výše uvedená změna měla velmi závažné a dlouhodobé důsledky pro další vývoj verbální komunikace. Stačí připomenout takové jevy, jako tendence k jazykové ekonomii, aktivizace některých slovtvorných kategorií a derivace vůbec, zesílení idiomatičnosti a klišovitého vyjadřování apod.

Nutno připomenout, že přesun normotvorných akcentů z textů umělecké literatury na jazyk HSP nebyl diktován nějakým svévolným dobovým vkusem, ale byl zákonitým procesem, podmíněným změnami vnitřních i vnějších podmínek fungování jazyka. Důležitou roli přitom sehrály vědecko-technický rozvoj a informační boom, akcelerující zejména v posledním desetiletí. Zvláště důležité se v nových podmínkách ukázaly takové problémy jako informační pokrytí co největšího komunikačního teritoria, urychlení toku informací komunikačními kanály, vytvoření informačních kanálů, schopných přenášet co největší množství informací atd. Jednou z podmínek dosažení těchto cílů bylo zajištění těsnějšího informačního a jazykového kontaktu s masovým adresátem s pomocí HSP. Tuto roli nemohla plnit umělecká literatura, neboť cílem umělecké tvorby je estetické sebevyjádření osobnosti tvůrce, a nikoliv orientace na konkrétního adresáta, tím méně na masového příjemce informace.

Na rozdíl od uměleckých textů, v nichž jazyk plní především funkci estetickou, se výběr jazykových prostředků v textech HSP řídí výhradně *pragmatickými kritérii*. Programově adresný jazyk HSP je zcela určován cílovým zaměřením předat informaci co nejširšímu okruhu příjemců, přičemž tohoto masového adresáta mají HSP nejen informovat, ale také získat na svou stranu. Aby tohoto komunikačního záměru mohlo být dosaženo, je nezbytné, aby jazyk HSP odpovídal jazykové kompetenci adresáta. Vzhledem k tomu, že se převážně jedná nejen o adresáta masového, ale zejména o adresáta „průměrného“, nelze spoléhat na účinnost užívání vysoce vytříbeného a sofistického jazyka. Dosažení výše

uvedených záměrů naopak vyžaduje „snížení laťky“ jazykové úrovně komunikátu, neboť v opačném případě adresát nepřijme informaci vůbec, nebo ji přijme v neúplné či zkreslené podobě. Ke snížení informativnosti textu může vést také např. užívání nezdомácnělých lexikálních výpůjček z jiných jazyků, což se v evropském jazykovém prostoru týká zejména často diskutovaného problému agresivity anglicismů a jejich nadbytečného či nesprávného užívání právě v médiích.

Z faktu zesílení role HSP jako normotvorného jazykového prostředí ve výše uvedených souvislostech vyplývá vážné nebezpečí pro jazykovou kulturu a pro další vývoj jazykové situace vůbec. Vytváří se zde jakýsi začarovaný kruh, kde na jedné straně stojí média jako komunikátor, snižující z pragmatických důvodů jazykovou úroveň textů na úroveň jazykové kompetence průměrného recipienta, a na druhé straně masový adresát, vědomě či podvědomě vnímající jazyk HSP jako jakýsi etalon prestižního jazykového vyjadřování ve sféře veřejné komunikace, tj. fakticky jako spisovnou normu.

„Zprůměrnování“ jazykového vyjadřování médií nelze jistě zobecňovat na všechny komunikáty této komunikační sféry, jejichž jazyková úroveň kolísá v závislosti na žánrových zvláštěnostech předávaných informací (od textů esejistického a vědecko-popularizačního rázu až po mnohdy značně pokleslý jazyk reklamy) či na jazykovém vkusu a kompetenci cílového adresáta.

Přes všechny uvedené výhrady k objektivnímu vývoji jazykového chování médií je nutné respektovat fakt, že v rámci komunikačního kontinua sledovaných etnických společností HSP stále plní vysoké komunikační funkce (oficiální veřejné vyjadřování, celonárodní komunikace), pro které je charakteristické *regulované řečové chování*. K regulátorům řečového chování patří jak různé formy vnější jazykové cenzury, prováděné např. redaktory, korektory, jazykovými poradci apod., tak především autocenzura, v níž se odráží zcela vědomá individuální komunikační strategie komunikátora a sebekontrola vlastního řečového chování. Tyto regulátory hrají důležitou úlohu v korekci řečového chování právě v oblasti vysokých komunikačních funkcí, zejména ve veřejné oficiální či polooficiální komunikaci.

1.3 Zkoumání jazyka hromadných sdělovacích prostředků jako jeden z aktuálních směrů v současné jazykovědné rusistice

Základním charakteristickým rysem jazykové komunikace v současném světě je globalizace informačních procesů a rozšiřování různých forem ovlivňování společenského a individuálního vědomí pomocí nových druhů hromadných sdělovacích prostředků, které pomáhají nově strukturovat „staré“ formy a možnosti komunikace. V textech masové komunikace se aktivně realizují obecné konstruktivní principy: využívání nejmodernějších technických vymožeností a specifických jazykových prostředků s cílem ovlivnit společenské vědomí.

Informace se v současnosti staly rozhodujícím strategickým faktorem ve všech oblastech lidského života, nové informační technologie vnášejí radikální změny do tradičního vnímání okolního světa. Individuální vidění světa záleží podle názorů odborníků pouze zhruba z deseti procent ve znalostech založených na osobní zkušenosti. Vše ostatní známe z knih, tisku, rozhlasového a televizního vysílání a z internetu. Média jsou neoddělitelnou součástí společenského bytí moderního člověka a základním prostředkem jeho spojení s událostmi okolního světa, plní roli zprostředkovatele při formování kultury. Tím, jak média určují obecně politické a kulturní klima nové „informační společnosti“, spoluvytvářejí také specifické jazykové povědomí v jednotlivých oblastech světa a socio-kulturních společenstvích.

Úloha médií a publicistiky v životě současné společnosti je nedocenitelná. Žádné jiné druhy a formy slovesnosti nemají tak silný a všeobjímající vliv na společnost a její instituce jako hromadné sdělovací prostředky (HSP) a jejich nejdůležitější součást – publicistika.

Jazyk sdělovacích prostředků je jak jazykem moci, tak jazykem politické opozice (politický diskurs), ale také jazykem diplomacie, vědy, umění, náboženství atd.. Všechna tato témata tvoří obsah HSP, které počítají s širokou veřejností a odrážejí zájmy a jazykový vkus nejrozličnějších sociálních skupin.

Jazyk HSP je v centru stylistického systému současné ruštiny, neboť značně ovlivňuje řečové žánry a prakticky celý komplex forem spisovného jazyka. Mnohé jazykové inovace, dříve než se stanou všeobecně rozšířenými, vznikají a etablojí se právě v médiích. Sdělovací prostředky jsou v centru společenského, politického a kulturního života a fungují

v součinnosti se všemi sociálními institucemi i se všemi druhy literatury, které je ovlivňují, a ony samy zase ovlivňují spisovný jazyk v celé jeho mnohosti forem a projevů.

Publicistika jako nejdůležitější součást HSP značně rozšířila sféru své působnosti. Aktivní součinnost publicistiky s takovými oblastmi, jakými jsou kultura, internet aj., vyžaduje prohloubení a rozšíření chápání jazyka současné publicistiky. Takovýto přístup je v souladu s obecným směřováním současné lingvistiky, která rozšiřuje vlastní předmět zkoumání a diferencuje oblasti jazykovědného bádání (kognitivní lingvistika, antropologická lingvistika, pragmalingvistika aj.).

Publicistika je vystavena trvale působícím mnohostranným vlivům, které utvářejí a mění její jazykovou podobu, řečovou stavbu textů i samotné textové žánry. Všechny tyto skutečnosti vyvolávají potřebu soustavné analýzy médií, sledující jak změny ve společnosti, tak v samotných sdělovacích prostředcích.

Jelikož má jazyk HSP vysokou prestiž a disponuje nejmodernějšími prostředky šíření informací, plní v informační společnosti roli specifické variety národního jazyka, který do značné míry spoluutváří spisovnou normu a jazykový vkus a ovlivňuje vnímání politiky, ideologie, umění a literatury.

I když jazyk HSP není v užším slova smyslu přímou součástí kultury, ovlivňuje ji samotným faktem své existence. Jazyk masové komunikace na jedné straně svým způsobem přispívá k obohacení spisovného jazyka: inspiruje ho hodnotícími řečovými obraty, formuje vycizelované, často až aforistické řečové vyjadřování. Na druhé straně nelze nevnímat negativní roli takového zacházení s jazykem v některých médiích, které nerespektuje jazykové a vyjadřovací normy a samoučelně nadužívá substandardních výrazů a cizojazyčných slov. V podmínkách neustálého snižování obecné informační a jazykové kultury sdělovací prostředky vyžadují zvláštní pozornost.

Složitost problematiky vlivu médií na společenské vědomí v současných podmínkách vyžaduje nové přístupy, konkrétně interdisciplinární zkoumání jazyka masové komunikace v aspektu produkce a recepce textu.

Na přelomu 20.-21. století se tak velmi rychle rozvíjí zkoumání jazyka HSP nejen z čistě lingvistického, ale také psycholingvistického, sociologického, právního a kulturologického hlediska. Zvláštní pozornost badatelé věnují sémiotickému, kognitivnímu a stylistickému přístupu k analýze jazyka masové komunikace.

Někteří specialisté, znepokojení bouřlivým rozvojem elektronických a audiovizuálních prostředků masové komunikace a jejich aktivním zasahováním do informačních

procesů, hovoří jak o nebyvalém rozvoji tisku a s ním spojenými procesy demokratizace a rozvoje svobody slova (Стернин 1998), tak o potřebě jeho zásadní transformace v souvislosti s nutností dokázat konkurovat audiovizuálním médiím, či dokonce o tom, že tištěná média jsou odsouzena k zániku (Волков 2000: 7–9).

Současně je v mnoha pojednáních na toto téma jednohlasně zmiňován fakt měnících se funkcí tisku.

Např. sociologové označují za jednu z nových funkcí tisku „zvýšenou společenskou objednávku“, projevující se v obdobích zásadních sociálních otřesů a transformací (Волков 2000: 8).

Ve filozoficky orientovaných pracích se setkáváme s názory, že změna společensko-politického uspořádání Ruska ovlivnila především charakter informační interakce ve společnosti. Zformovala se tak nová struktura informační interakce, která je vlastní racionálně fungující společnosti, tj. „stav veřejné informovanosti“ („состояние публичной гласности“) (Мансурова 2002: 14–15), což konvenuje chápání současného publicistického diskursu jako prakticky nového typu diskursu, který vznikl v popřestavbovém období, a pro něhož je charakteristická konceptuální, hodnotová a jazyková svoboda (Стернин 1998: 17).

Někteří psychologové potvrzují, že nejnovější praktická psychologie rozšiřuje své pole působnosti na oblast masové komunikace a využívá přitom některé metody žurnalistiky: «Журналистам кажется, что они просто «продают новости». Людям кажется, что они просто «удовлетворяют свое любопытство». Но потом оказывается, что поток сообщений подспудно и непредвиденно изменил их мнения и поведение и породил совершенно новые формы социальной практики, которых никак не ожидали и сами журналисты» (Пронин 2002: 7).

Filologové ve své většině zastávají názor, že důležitost základních funkcí tisku, kterými jsou funkce informativní a přesvědčovací, zůstává zachována i za současné společenské situace, přičemž persvazivní (přesvědčovací) funkce je v publicistice primární (Шмелев 1977; Кожин 1982; Рождественский 1997; Солганик 1997; Сметанина 2002). Publicisté přímo a otevřeně agitují, přesvědčují, propagují a ovlivňují mínění nebo chování čtenářů tím, že nepokrytě vyjadřují svůj vlastní vztah k sdělovanému obsahu a emocionálně tak působí na jejich vědomí i podvědomí (Кожин 1982: 110, Шмелев 1977: 64).

Současně je reflektován fakt, že moderní člověk žije v podmínkách stálého řečového ovlivňování (Березин 1990: 3; Шостром 1992; Азнабаева 1998, Колтунова 2003), které

může být jak nekooperativní (směřující k zablokování ideálně probíhající výměny informací, tzv. komunikační sabotáž (Николаева 2003: 268)), manipulativní nebo sugestivní (tj. skrytě ovlivňující vědomí komunikačního partnera a ignorující jeho vůli (Сковородников 1997; Киклевич 1998), tak také kooperativně aktualizací (nejvyšší forma řečové interakce, vedoucí k efektivní komunikaci) (Седов 2003: 25).

Důležitou roli v tomto procesu hrají sdělovací prostředky, které plní obě funkce (manipulačně sugestivní a kooperativně analyzační), z nichž první, tedy funkce regulace, kontroly a manipulace s vědomím recipienta (Рогозина 2003: 39), která je podle mínění některých lingvistů (Гудков 2000: 46) jak pro tištěná, tak pro elektronická média funkcí základní, přitahuje pozornost badatelů zejména proto, že její využívání v HSP vytváří specifický audiovizuální svět, jehož vlivu je chtěně či nechtěně vystaven každý člověk, což vede lingvisty k potřebě klást vážně otázku o odpovědnosti médií vůči společnosti (Володина 2003; Какорина 1996; 2003; Сковородников 1997; Горбаневский 2001; 2002; Корженевска-Берчинска 2004; Ширяев 2002; Басовская 2004).

Nekooperativní komunikace se stává předmětem zkoumání dvou nových disciplín – lingvistické konfliktologie (Муравьева 2002; Третьякова 2004) a právní lingvistiky, která se zabývá nejen výzkumem invektivního fungování jazyka, problémy jazykového násilí a řečové agrese ve sféře masového sdělování, ale také způsoby jejich regulace v oblasti práva (srov. např. sborníky Юрислингвистика – 1999; 2000; 2002; 2004; Цена слова 2001, 2002).

Současně je nutno konstatovat, že kooperativně analyzační funkce, která v oblasti médií spočívá v navázání kontaktu s adresátem (čtenářem nebo posluchačem), a která je nutnou podmínkou efektivní komunikace v jakékoliv sféře, je prozatím prozkoumána nedostatečně. Badatelé popisující expresivní řečové chování osobnosti v podmínkách masové komunikace (tradičně v trichotomii „autor – text – adresát“) zkoumají vztahy mezi autorem a textem, a textem a adresátem (Дегтева 1999; Чистякова 1998; Стексова 2003), zatímco klíčová dichotomie „autor – adresát“ zůstává obvykle stranou pozornosti (z tohoto hlediska jsou zajímavé např. práce L. O. Butakovové, zabývající se komunikačními vztahy mezi mluvčím a adresátem v uměleckém textu (Бутакова 2004: 29–38)). Realizaci kooperativně analyzační funkce v oblasti masové komunikace částečně osvětlují práce věnované studiu kognitivních a jazykově kognitivních struktur textů HSP orientovaných na faktor adresáta (Винокур 1993; Голев 2003; Чернышова 2002; 2003; 2003a).

Jak připomíná např. T. V. Černyšovová (Чернышова 2007: 11), podstatné změny zejména v oblasti žurnalistického diskursu prodělává také funkce informativní: «Независимая, а точнее сказать, зависимая от читателя современная пресса, быстро реагирует на нужды потребителей информации» (Какорина 2003: 245). Badatelé zabývající se mediální komunikací ji oprávněně definují jako jednu z nejdůležitějších, historicky primárních funkcí novin, vytěsňenou v sovětském období vývoje ruské společnosti funkcí agitačně-propagandistickou (Кожина 1993: 183). Informativní funkce je charakterizovaná jako jedna ze základních komponentů komunikace v masovém sdělování společně se sdělovaným obsahem a adresáty sdělení, přičemž celý proces masové komunikace je nahlížen buďto jako organizovaný proces zaměřený na co nejúplnější předávání informací (Трескова 1989), jako kritérium pro vymezení informačních a analytických žánrů publicistického stylu (Кузнецов 1991: 80), či jako „mediální reprezentace skutečnosti“ („медиа-репрезентация реальности“) s určitou mírou zpravodajského potenciálu (Рогозина 2003: 30) atd..

Změny v informační funkci současných tištěných HSP jsou podmíněny zejména tím, že na pozadí ostatních médií, kterým patří priorita, pokud jde o rychlost poskytování informací o aktuálních událostech (jak v Rusku, tak za jeho hranicemi), tisk přebírá úkol tak či onak interpretovat dané události a prostřednictvím řečových struktur převádět reálná fakta na fakta verbální (virtuální) (Сорокин 2000) a současně je formou komentářů určitým způsobem hodnotit (Сметанина 2002: 50).

V praxi médií to vede k tomu, že jedna a táž společenská (společensko-politická) událost se stává impulzem pro vytvoření řady textů (Романова 2001: 75). Struktura verbálního faktu představuje „virtuální realitu“, jejímž cílem (na rozdíl od struktury faktické události) není prezentovat sám fakt, nýbrž hodnotit sama sebe (Сорокин 2000: 94). Při interpretaci faktické události (reálného faktu) autor nemůže ignorovat osobnost adresáta sdělení, který, podle mínění mnoha specialistů, určuje cíl jakéhokoliv komunikačního aktu (Винокур 1993; Лотман 2001; Крысин 2000; Кобозева 2003; Александрова 2003; Чернышова 2002; 2003; 2004), jelikož i logicky nezpochybnitelný argument je odsouzen k nezdaru, jestliže vychází z principů a ideálů, které jsou adresátovi cizí (Кобозева 2003: 104.). Sdílíme názor těch badatelů, podle nichž je úspěšnost vlivu na cílové skupiny formou přesvědčování v médiích spojena s modelováním smyslového pole recipienta (adresáta sdělení) (Леонтьев 2003: 70; Петренко 2002).

Další vlastností publicistiky, uznávanou v té či oné míře jak ruskými, tak i zahraničními specialisty, je fakt aktivního vlivu médií na formování a vývoj společenského vědomí (Зильбердт 1986; Montgomery 1986; Федякин 1988; Fairclough 1989; Simpson 1993; Салмина 1998; Добросклонская 2001; Желтухина 2003), podmiňující jeho normální fungování a uskutečňované prostřednictvím regulace veřejného mínění (Трескова 1989; Володина 2001: 12), formování názorů a společenských nálad (Аннушкин 2001: 5), vytváření složitého a mnohorozměrného obrazu světa, zajišťujícího socializaci recipientů (Рогозина 2003: 36) a v případě potřeby umožňujícího charakterizovat momentální psychologický stav společnosti, její aktuální sociokulturní dimenze a determinanty (Вепрева 2002: 6), a také diagnostikovat stav „duševního zdraví“ etnika a prognostikovat jeho evoluci (Васильев 1998: 9).

Ve světle těchto názorů se ještě zřetelněji rýsuje fakt existence sugestivních, manipulativních a dalších funkcí jazyka hromadných sdělovacích prostředků, o nichž již byla řeč výše.

Vezmeme-li však v úvahu skutečnost, že žádná výpověď (text) – zejména v oblasti veřejného diskursu – neexistuje ve vzduchoprázdnu, ale realizuje se produkty a recipienty v konkrétních situacích v rámci širokého sociokulturního kontextu (Дейк ван 1988: 159), pak je nutno uznat, že texty HSP, stejně jako jazyk HSP vůbec, reprezentující v současnosti celkový obraz ruského národního jazyka, je možné vnímat jako odraz současného ruského národního vědomí (Караулов 2001: 15–16), jako mentálně jazykový prostor, v němž se prolínají a spolupůsobí fragmenty národního obrazu světa, odrážené jazykovým vědomím jak autora, tak také adresáta, což činí interakci komunikantů – spíše než manipulativní – konvencionální a dialogickou (Грайс 1985; Азнабаева 1988; Винокур 1993; Муравьева 2002: 66–67; Кобозева 2003; Кормилицына 2003), podmíněnou komunikativní funkcí jazyka jako nositele sociálních vztahů (Розеншток-Хюсси 1994: 122), rituální (Романова 2001; Мониц 2001; Паршив 2001), a místy i fatickou, zaměřenou na navázání kontaktu především se „svým“ adresátem (Чепкина 2000; Чернышова 2004).

Studium jazyka masové komunikace je aktuálním úkolem pro filology, kteří zkoumají hromadné sdělovací prostředky v širokém kontextu, umožňujícím pochopit a vysvětlit vliv sociálně psychologických, politických a kulturních faktorů na fungování jazyka ve společnosti. Řešení těchto úkolů je možné pouze v těsné součinnosti s jinými vědními oblastmi, tj. na interdisciplinární úrovni.

1. 4 Jazyk současné publicistiky a obecné tendence ve vývoji jazyka

Jak jsme již uvedli v předchozích kapitolách, v posledním desetiletí výrazně vzrostl zájem lingvistů o problematiku jazyka hromadných sdělovacích prostředků. Tato tendence je zcela pochopitelná. Hromadné sdělovací prostředky představují prostředí, ve kterém je v neúplnější podobě prezentován spisovný jazyk a jeho normy a v němž se nejzřetelněji odrážejí procesy spojené se změnami ve společnosti, které zpětně ovlivňují jazykovou normu a jejím prostřednictvím strukturu jazyka jako celku. Tento obecně známý fakt je zejména v ruském prostředí navíc umocněn tím, že psaná forma řeči významně ovlivňuje řeč mluvenou, neboť většina uživatelů jazyka považuje za normu pouze tištěné slovo. Není proto divu, že většina prací, pokoušejících se o postižení hlavních tendencí v rozvoji námi sledovaných jazyků, tj. ruštiny a češtiny, je založena na zkoumání jazyka hromadných sdělovacích prostředků, přičemž se pozornost badatelů zaměřuje především na sémantickou, slovtvornou a stylistickou analýzu slovní zásoby jako nejproměnlivější složky jazykového systému.

Pokusíme-li se shrnout hlavní teze, které jsou v pracích na toto téma obvykle akcentovány, získáme zhruba následující obraz:

- nejzřetelněji a nejmarkantněji se změny v jazyce projevují v oblasti slovní zásoby, která nejrychleji reaguje na změny ve společnosti,
- liberalizace řečového chování nositelů jazyka a odstranění mnohých tabu v oblasti oficiální i neoficiální řečové komunikace jsou doprovázeny úpadkem jazykové kultury. V této souvislosti se nejčastěji připomíná příval cizích slov (zejména anglicismů) a substandardní (nespisovné) slovní zásoby do mluveného i psaného jazyka,
- prvořadou roli v těchto procesech hrají hromadné sdělovací prostředky, které na jedné straně odrážejí procesy probíhající ve společnosti, a na druhé straně tyto procesy samy ovlivňují.

Abychom pochopili a správně zhodnotili tyto procesy, musíme alespoň stručně charakterizovat současný stav ruského jazyka obecně.

Jak v jedné ze svých dříve citovaných prací píše J. N. Karaulov (Карaulов: 2001, 25–30), samo slovo „stav“ (состояние) v sobě nese negativní konotace, signalizující určité defekty hodnoceného předmětu. Mluví-li se ovšem o stavu jazyka, neznamená to, že

bychom byli znepokojeni nebezpečím destrukce gramatických nebo fonologických struktur daného jazykového systému. Všechny změny v samotné struktuře jazyka jsou přirozeným důsledkem jazykové evoluce a jazyk, který se nevyvíjí, zaniká, tak jak jsme toho svědky u řady jazyků malých etnik. Ve skutečnosti, když hovoříme o stavu jazyka, máme na mysli spíše „stav“ nositelů daného jazyka a změny projevující se v řečovém chování mluvčích.

Změny, kterými současná ruština prošla zhruba v posledních dvou dekadách 20. století, jsou podle Karaulova spojeny s rozvojem nových oblastí celospolečenské komunikace. Je to především sféra politického diskursu a nový jazyk politiky, jenž se zformoval na troskách standardizovaného, ritualizovaného a etatizovaného jazyka politiky sovětského státu, a neméně důležitá, i když méně nápadná sféra jurisdikce a nový jazyk práva, vytvořený na všeobecné vlně demokratizace, která na svém postupu neminula ani Rusko. Z dalších důležitých nových oblastí komunikace, které hluboce ovlivnily jazykovou situaci současné ruštiny, nutno jmenovat jazyk ekonomického trhu a počítačových technologií. Patrně nejdůležitějším momentem, který se stal katalyzátorem všech uvedených změn, byl pád komunikačních zábran, charakteristický pro řečové chování sovětského období. Uvolněný živel hovorového jazyka vtrhl na stránky novin a časopisů, do vysílání rozhlasu a televize, do oficiální a polooficiální veřejné komunikace.

Současný jazykový vývoj probíhá pod vlivem dvou protikladných sil. Na jedné straně je to aktivní ovlivňování spisovné normy ze strany běžně mluveného jazyka, jeho pronikání do sféry veřejné komunikace a hromadného sdělování (médií), na druhé straně však existuje stejně silný, i když méně nápadný vliv rezistence jazykových stereotypů oficiálního jazyka totalitního období. Obě tyto síly symbolizují dvě různé tendence – na jedné straně evoluci, a na druhé straně degradaci současné ruštiny. Současně s osvobozením spisovného jazyka od spoutanosti totalitárními kánony zesílil příval deformací správného a kultivovaného vyjadřování.

Jak již bylo nejménou zdůrazněno, společenské změny se nejrychleji a nejmarkantněji projevují v oblasti slovní zásoby. V souvislosti se zásadními změnami v politickém, hospodářském, sociálním a kulturním životě zemí bývalého východního bloku do současných slovanských jazyků pronikají nová slova a slovní spojení, mění a rozšiřují se významy slov již existujících, mění se jejich stylistické charakteristiky a oblast či způsob užití. Všechny tyto procesy lze nejlépe pozorovat v jazyce hromadných sdělovacích prostředků. Oslabení textových norem v oblasti žurnalistiky a publicistiky, spojené s těmito procesy, vedlo k takovým posunům a změnám v užití vyjadřovacích prostředků, které jsou

občas označovány jako „karnevalizace“ či „ornamentalizace“ publicistického stylu (Uličný 1997, Zybatow 1995). Příčiny tohoto stavu spočívají v jazykových procesech, které jsou často velmi složité a protikladné.

V dalších výkladech se pokusíme v obecných rysech určit charakter procesů probíhajících v jazyce současného ruského a českého tisku, a tedy v ruštině a češtině vůbec, a ukázat jednotlivé progresivní tendence v oblasti tvoření a užití slov jako projev obecných tendencí jazykového vývoje na straně jedné, a změn řečového chování na straně druhé.

Jestliže vycházíme z již zmíněné teze, že vývoj každého jazyka je výslednicí vzájemného působení jazykových a mimojazykových faktorů, máme především na mysli skutečnost, že společenské změny ne vždy vyvolávají v jazyce nové jevy, ale častěji spíše urychlují a zintenzivňují tendence a procesy založené v samotném jazykovém systému, které mají charakter nikoliv nerovnoměrných, „skokem“ se vyvíjejících změn, nýbrž naopak změn evolučních, jichž si lingvisté všímali i dříve. V tomto smyslu je podle našeho názoru nutno zdrženlivě hodnotit také často artikulované obavy o čistotu a kulturu jazyka, založenou především na kritice přílišného a nefunkčního užívání stylově příznakových lexikálních jednotek, především vulgarismů a cizích slov. Zastáváme v této otázce podobné mínění jako prof. Kolesov, podle něhož „(...) развитие языка определяется противоречиями, возникающими между его системой, нормой как осознанной системностью и стилем как систематичностью в использовании языка. Развитие языка отражается в образцовых текстах, и если такие тексты не продуцируются данной эпохой, возникает предположение, что «язык разрушается», «язык портится». Это ошибочное, иллюзорное видение языка в его исторической перспективе смущает многие умы и вызывает раздражение пуристов, однако с точки зрения истории в этом временном нарушении нормы нет ничего страшного. Язык продолжает развиваться, но стили его нарушаются, поскольку разрушаются многие привычные каноны его употребления: ведь *функция есть содержание стилевых норм*, а распадение функциональных стилей создает впечатление порчи самого языка“ (Колесов 1995: 20–25). Jinak řečeno, to, co se v oblasti řečového chování uživatelů jazyka v dané chvíli jazykového vývoje jeví jednoznačně jako nový jev, může na úrovni jazykového systému pouze urychlit nebo zmírnit dynamické tendence založené v něm samotném, sotva však může vyvolat podstatné změny v jazykovém systému jako celku.

Bližší pohled na zvláštnosti tvoření a užívání slov v současné ruské a české publicistice nám umožňuje vyslovit hypotézu, že se v obou jazycích stále uplatňuje trojice

základních bipolárních tendencí, zmiňovaných v ruské lingvistice již v polovině 80. let. Jedná se o tendence k 1) stabilitě a dynamice, 2) standardu a expresivitě, 3) ekonomii a redundanci (srov. Протченко – Черемисина 1986). Tyto obecné tendence v sobě zahrnují celou řadu vzájemně propojených a horizontálně i vertikálně se křížících procesů, realizujících se v rámci specifických vztahů, které lze považovat za určitý typ korelací. Tyto svou podstatou protikladné procesy tvoří relativně stabilní dvojice, jejichž polarita se v konečném výsledku neutralizuje v konkrétním komunikačním aktu (Горалик 1989: 144–148). V závislosti na působení mimojazykových faktorů v určitých etapách vývoje jazyka se pak mění pouze vzájemný vztah takto spojených procesů, projevující se ve větším nebo naopak menším stupni produktivnosti daných jazykových jevů.

Jaké procesy, probíhající v rámci výše uvedených obecných dlouhodobých tendencí, lze tedy v jazyce současné ruské a české publicistiky pozorovat?

1.4.1 Z hlediska dynamiky jazykového systému se nejvýrazněji projevuje proces, který A. D. Duličenko označuje jako „změnu lexikálních paradigmat“ (смена лексических парадигм), a realizující se v rámci korelace aktualizace (centrizace) – deaktualizace (pasivizace, periferizace), přičemž zasahuje celé tematické skupiny slovní zásoby. Jako lexikální paradigma se zde chápe skupina lexémů (lexikální pole) označující předměty, vztahy, vlastnosti atd. určité sociální oblasti. V případě, že tato paradigmata nazíráme z diachronního hlediska, pak fakt, že celé tyto skupiny lexémů mohou být zaměněny jinými v důsledku sociálních změn, nám dává právo je za paradigmata považovat (Дуличенко 1994: 97–137).

V důsledku uvedených obecných tendencí dochází především k **zesílení funkční mobility** (funkční dynamiky) jazykových jednotek, a to jak ve směru vertikálním (od sociálních dialektů přes jazyk běžně mluvený až po spisovný), tak ve směru horizontálním (od periferie systému k jeho centru). Důležitou roli zde sehrávají právě hromadné sdělovací prostředky, zejména tisk. V publicistice jde konkrétně o přejímání jazykových jednotek z periferních oblastí jazykového systému, z pasivní slovní zásoby. Řadíme sem např. návrat „zapomenutých“ slov z oblasti politiky, ekonomiky, státní správy, duchovního života apod., pronikání profesionalismů a zejména slangových výrazů (v publicistických textech se často objevují jazykové prvky charakteristické pro kulturu městské spodiny, mládežnickou kontrakulturu či zločineckou subkulturu). Stylistické střetávání synonymických

pojmenování určitého jevu se často využívá jako prostředek sociálně-stylové a politické konfrontace.

Dvojjediný proces aktualizace a pasivizace slovníku probíhá ve vývoji každého jazyka neustále, pro sledované období vývoje ruské společnosti je ovšem charakteristické to, že tento proces zasáhl celé vrstvy ruské slovní zásoby. Slova a slovní spojení spojená s novým společenským uspořádáním a tržní ekonomikou pronikají do aktivního slovníku nositelů jazyka a výrazy a idiomy spojené se „socialistickou volbou“ se přesouvají do oblasti pasivní slovní zásoby. Je ovšem třeba mít na paměti, že aktualizace (tj. přesun lexikálních jednotek ve směru od periferie slovní zásoby k jejímu centru) a pasivizace (pohyb z centra aktivního slovníku na jeho okraj) jsou procesy různé intenzity a rozsahu. Aktualizace některých vrstev slovní zásoby v tomto období probíhá mnohem rychleji a zasahuje rozsáhlejší oblasti lexika než pasivizace, která v 90. letech postihla zejména sféru společensko-politické, ideologické a ekonomické terminologie (srov. např.: *герой труда* – hrdina (socialistické) práce, *доска почета* – tabule cti, *комсомол, коммунизм, пионер, социализм, товарищеский суд, диктатура, пропаганда, соцсоревнование* – socialistická soutěž; *выполнение плана* – plnění plánu, *хозрасчет, материальное стимулирование* – hmotná zainteresovanost, *хозяйственное управление* – hospodářské vedení, *трудовой коллектив* – pracovní kolektiv; v češtině: *komunismus, socialismus, pionýr, svazák, ideologická diverze, nové myšlení, politické školení, socialistický tábor, třídní hledisko; hmotná zainteresovanost, úderník, chozrasčot, plánování*).

Do užívání se naopak navrátila mnohá z již téměř zapomenutých slov. Jedná se zejména o pojmovou oblast duchovního života a etiky (*благотворительность, гуманизм, добро, добродетель, духовность, милосердие, человеколюбие, богослужение, молитва, священник, храм, вера, верующий, грех, греховный, исповедь, крест, обряд, покаяние, рай, святой*; v češtině: *bohoslužba, dobročinnost, duchovní, humanitární, kardinál, milosrdenství, modlitba, mravnost, věřící*), ekonomiky a politiky (*акционерное общество, аренда, аукцион, банкир, бастовать, безработица, биржа, дивиденд, забастовка, купец, наемный труд, предпринимательство, рыночные цены; голодовка, гражданская война, демократизация, демонстрация протеста, деполитизация, Дума, европеизация, легитимность, оппозиция, полиция, суверенитет*; v češtině: *akcie, bankéř, bankrot, burza, dividenda, podnikatel, trh, nájemce; demokratizace, legitimita, parlament, pluralita, předvolební boj*), sféru územněsprávní terminologie (*волость, поселок, уезд, мэр, старейшина, примэрия, префект, префектура, пре-*

тор, претора, губернатор, губерния, департамент, глава администрации; v češtině: *guvernér /státní banky/, prezident /společnosti/, přednosta, starosta, rada, radnice, obecní úřad*) a řečové etikety (oslovování – *господин, госпожа, дамы и господа*).

Je třeba si ovšem uvědomit, že procesy aktualizace a pasivizace probíhají nejen v rovině kvantitativní („návratu zapomenutého“ a „zapomínání nepotřebného“), ale že jsou přímo spojeny s významovými posuny, projevujícími se ve změnách ideologických konotací a změnách pojmenovací orientace. Změny ideologických konotací přitom probíhají ve dvou základních rovinách: 1. slova a slovní spojení s negativními hodnotícími konotacemi se stávají neutrálními (*верующий, капитализм, коммерсант, конкуренция, миллионер, частник*; v češtině: *kapitalismus, konkurence, obchodník, soukromník, milionář, věřící*), 2. slova s původně kladnými hodnotícími konotacemi získávají hanlivý nebo ironický význam (*большевик, коммунист, октябрь, плановый, социализм, советские люди, соцреализм*; v češtině: *budovatelský, komunista, plánování, socialismus, socialistický realismus, Únor, uvědomělý*). Přehodnocením nominace rozumíme, spolu s L. Fermovou (Ферм 1994: 21–32), takové změny v užití slov, při nichž se LJ označující původně cizí nebo předrevoluční (v českém prostředí „předúnorové“) reálie začínají používat pro označení současné ruské, resp. české skutečnosti (*акционер, биржевик, концерн, свободные цены, приватизация, инфляция, монополия; акционер, inflace, концерн, lobby, мафия, монопол, privatizace, tržní ceny*).

Oba procesy spolu těsně souvisí, neboť současně s pronikáním „západních“ a „předrevolučních“ pojmů do současného ruského, resp. českého prostředí se měnily také jejich ideologicky hodnotící konotace.

Jazyková dynamika se projevuje také v rámci řady **sémantických procesů** probíhajících ve slovní zásobě. Jde o různé posuny ve významu slov či jejich přehodnocování, jako je např. deaktualizace významů odrážejících reálie spojené s minulým režimem, deideologizace pojmů spojených s komunistickou ideologií, politizace některých skupin lexika, které původně neměly politické konotace a naopak depolitizace původních politických termínů, metaforizace pojmů jako způsob vyjádření hodnocení společensko-politické situace či narušení dřívější smyslové korelace v oblasti politického slovníku a její nahrazení novou.

Změny v sociálně-politickém uspořádání společnosti vyvolaly deaktualizaci mnohých významů slov označujících sovětské reálie. Tyto významy se tak téměř ze dne na den zařadily mezi tzv. sémantické archaismy: *партия* (коммунистическая) – dříve výlučně ve

významu „komunistická strana“, *выездной – невыездной* (человек) – osoba, jejíž vycestování do zahraničí je možné, či naopak nežádoucí, *непроходной* (роман) – „nepublikovatelný, nepřijatelný pro cenzurní orgány“, *интернационалист* – voják plnící „internacionální povinnost“, *призыв* (первомайский) – heslo (agitační, prvomájové apod.), *соревнование* (социалистическое) – (socialistická) soutěž, *характеристика* (с места работы) – posudek (z místa bydliště), *сигнал, сигнализировать* – signál, signalizovat (ve významu „donášet na někoho“), *давать* – prodávat (většinou nedostatkové zboží), *выбросить, выкинуть* (товар) – dát do prodeje (nedostatkové zboží).

Došlo k posunům ve smyslové struktuře slov odrážejících oficiální sovětskou ideologickou orientaci. Proces deideologizace slovní zásoby se projevuje ve ztrátě pejorativní konotace, podmíněné vnímáním denotátu (označované reality) prizmatem oficiální komunistické ideologie. Bez ideologických smyslových navrstvení se tak začala užívat např. taková slova, jako *бизнес* (podnikání), *бизнесмен* (podnikatel), *конкуренция, миллионер, коммерсант* (obchodník), *диссидент, собственник* (vlastník), *частник* (soukromník), *предприниматель* (podnikatel) apod.

V politických kontextech se začalo užívat některých výrazů, které původně neměly politický význam. Proces politizace běžné slovní zásoby lze dokumentovat např. na užití slov *застой* (период застоя) – stagnace, *разрядка* (напряжения) – uvolňování (napětí), *демонтаж* (тоталитарных структур) – demontáž (totalitních struktur), *раунд* (переговоров) – kolo (rozhovorů), *диалог* (политический) – dialog (politický).

Opačný proces depolitizace lexika s původně téměř výhradně politickými významy proběhl v případě výrazů, které se začaly užívat i v jiných než politických souvislostech: *консенсус* – souhlas, shoda (např. mezi manžely), *плюрализм* – (názorová) pluralita, *конфронтация* – střet, *диктатура* – násilí, *гласность* – otevřenost (názorů), *приватизация* – nezákonné přivlastňování.

1.4.2 Pokud jde o dvojici vzájemně propojených tendencí ke standardu (stylistické nepříznakovosti) a expresivitě, pak v současné publicistice jednoznačně převládá posun ve směru **expresivizace řeči**, spojené s odstraněním jazykových tabu (снятие языковых табу) (Дуличенко 1994: 145–157).

V žurnalistických a publicistických textech sledovaného období se zřetelně vydělují dvě hlavní tendence v příznakovém užití slov: je to na jedné straně příval substandardního lexika, počínaje výrazy pejorativními a hrubými a konče žargonismy a vulgarismy, a na

straně druhé ještě lavinovitější užívání slov cizích. Tyto tendence jsou na první pohled protikladné: užívání cizojazyčných slov bylo vždy považováno za znak sečtělosti, vzdělanosti, kdežto nespisovné výrazy charakterizují hovorovou mluvenou řeč a vyjadřování mluvčích s nízkou kulturní a vzdělanostní úrovní. Přesto lexikální jednotky těchto diametrálně rozdílných rovin v publicistických textech transformačního období koexistují nejen v rámci jednoho textu, ale často dokonce uvnitř jedné věty (Ферм 1994: 101). Mísení stylů se stalo nikoli výjimkou, ale spíše pravidlem. V případě cizojazyčných slov je situace navíc komplikována tím, že přejatá slova, patřící původně k vysokému stylu, se v současné řečové praxi, především pak v žargonu současné mládeže, mění ve svůj stylový protiklad, takže výskyt cizojazyčného slova v ruském textu již není jednoznačným znakem knižního vyjadřování, ale spíše naopak signálem nekultivovaného řečového chování.

Pokud jde o užívání substandardního (nespisovného) lexika, nejedná se, samozřejmě, o jev nový, a to ani v žurnalistickém jazyce; změna se týká zejména jeho kvantitativních parametrů, tj. posunu ve směru k větší vulgarizaci verbálního vyjadřování. Je to způsobeno tím, že v posledním desetiletí vzrostla obecně potřeba expresivních jazykových prostředků, tedy i vulgarismů a slov hrubých. Tento jev bývá hodnocen jako reakce na dlouhá období státního dohledu a cenzury, kdy v procesu všeobecné deetatizace společnosti dochází k oslabení normotvorné funkce státu: přestává fungovat novinová cenzura, liberalizuje se přístup redakčních korektorů.

Zvlášť výrazně se v repertoáru nespisovné slovní zásoby prosazují výrazy s negativními emocionálně-expresivními konotacemi, což je pochopitelné. Demokratizační procesy, probíhající od poloviny 80. let v bývalém Sovětském svazu a od konce 80. let také v tehdejší Československu, vedly postupně ke znovuobnovení svobody slova, novináři dostali možnost otevřeně se vyjadřovat k aktuálnímu společenskému dění, prezentovat ve sdělovacích prostředcích své vlastní názory a postoje k nejrůznějším problémům současnosti. K vyvolání zvláštních emocionálně hodnotících efektů, jichž chce autor dosáhnout v určitých kontextech, jsou využívány lexikální prvky substandardních vrstev slovní zásoby, čímž se dociluje požadovaného účinku: odsouzení, ironie, nesouhlasu, opovržení apod..

Pro ilustraci výše uvedených tvrzení uvedme několik příkladů zvýšené frekvence užívání slov z oblasti a) hovorové a slangové a b) výrazů hrubých a vulgárních:

a) *барахолка* (prodejna s použitým zbožím, „sekáč“), *бардак* (nepořádek, „bordel“), *важняк* (důležitá věc), *тусовка* („slezina“, „mejdán“), *прикид* („vohoz“, „hadry“), *прики-*

нутый („vohozený“, „voháknutý“), мент („polda“, „fízl“); *крыть, поливать* (nadávat), *надуть, облапошить, напарить* (podvést někoho), *спереть, умыкнуть* (ukrást, „šloh-nout“), *керосинить* („nasávat“, „chlastat“), *аховый, дерьмовый* („mínusový“, „podě-laný“), *крутой* (abnormální, výjimečný), *дурдомный* (bláznivý, „ujetý“), *забугорный* (zahraniční), *разборка, разбираться* (vyřizování účtů), *тачка* (auto, „kára“), *пахать, крутиться* (pracovat, „makat“), *бабки, капуста* („prachy“), *гринь, баксы* (dolary, „doláče“), *лимон* (milion, „meloun“);

б) *блин* (od ‚блядь‘ = kurva), *брехня* („kesy“, „žvásty“), *дерьмо* (hovno), *жлоб* („koryto“), *жрать, жратва* („žranice“), *задница, засранец, мурло, рыло* („ksicht“), *наплевать* („vykašlat se“), *оболванивание* („oblbování“), *паскудство* („svinstvo“), *похерить* (schovat, „zašít“, „sbalit“), *пишук* („prd“), *трахаться* (souložit), *ублюдок* (člověk s nízkými pudy), *халява* (bezplatně, „zadara“), *хана* („šmytec“, „spadla klec“).

Zvláštní kapitolou v oblasti dynamiky jazykových procesů je **aktivizace užívání cizojazyčných slov**. Nejde přitom pouze o lexikální přejímání, tj. pronikání cizojazyčných neologismů, především anglicismů, do slovní zásoby ruštiny, ale i o aktivizaci dříve přejatých slov v oblasti speciální terminologie ve sféře ekonomiky, finančnictví, obchodu apod.. Otevřená orientace na Západ v oblasti ekonomické, politické struktury státu, v oblasti kultury, sportu, obchodu a módy v podstatě usnadňuje rychlou asimilaci cizích slov v současné ruštině. Lingvisté se shodují v tom, že lexikální přejímání má své místo v obohacování slovní zásoby tam, kde je užití cizojazyčného slova funkčně nezbytné. Znepokojení vyvolává tento proces pouze v případech, kdy je nadměrné a neopodstatněné užívání cizích slov pouze projevem módy, jazykového snobismu či nízké jazykové kultury vůbec.

V poslední dekádě minulého století tak v ruštině dochází jednak ke změnám v užívání dříve přejatých slov (aktualizované výrazy – *акционер, альтернатива, аукцион, гарант, инвектива, консенсус, легитимный, менеджер, паритет, сервис, электорат*, slova se změnou pojmenovací orientace – *аудитор, бестселлер, бизнес, бизнесмен, брифинг, брокер, букмейкер, вексель, инвестиция, лобби, маргинал, мафия, мэрия, офис, приватизация, путч, спикер, спонсор, терроризм*, determinologizovaná pojmenování – *аутсайдер, нокаут, прессинг, раунд, старт, тайм-аут, тандем; генерация, дисбаланс, конверсия, презентация*), jednak k přejímání pojmenování nových (*андерграунд, бартер, визажист, гамбургер, дилер, дистрибьютер, имидж, кейс, киднэ-*

пинг, клип, компакт-диск, ланч, масс-медиа, ноут-бук, пицца, попкорн, популизм, рейтинг, сэконд-хэнд, тинэйджер, триллер, факс, фрустрация, харизма, хепенинг, хит, хот-дог, шоп, шопинг, шоу, шоумен).

Jako nadbytečná a neopodstatněná jsou hodnocena cizojazyčná pojmenování těch skutečností, pro něž se v ruštině již dříve vžila domácí nebo jiná přejatá slova, např. *рэкетир* (= *вымогатель*, vyděrač), *дистрибьютор* (= *распределитель*, distributor), *коммерсант* (= *купец*, *торговец*, obchodník), *путана* (= *проститутка*), *стагнация* (= *застой*), *отель* (= *гостиница*), *коррупция* (= *взяточничество*), *эксклюзивный* (= *исключительный*), *презентация* (= *представление*), *шоу* (= *спектакль*), *сэндвич* (= *бутерброд*), *слоган* (= *лозунг*), *слэнг* (= *жаргон*), *мейкап* (= *макияж*).

Tzv. proces **internacionalizace** slovní zásoby v širším slova smyslu zahrnuje kromě lexikálního přejímání také aktivizaci užívání mezinárodních slovotvorných prostředků při tvoření nových terminologických i neterminologických pojmenování, tj. především využití předpon a přípon řecko-latinského původu: **анти-** (*антирыночник*, *антицентристский*), **де-** (*деидеологизация*, *деколлективизация*), **контр-** (*контрмитинг*, *контрреформа*), **пост-** (*постколлективистский*, *посттоталитарный*), **про-** (*проинфляционный*, *проправительственный*), **псевдо-** (*псевдопатриотический*, *псевдокапитализм*), **ре-** (*рефинансирование*, *реструктуризация*), **супер-** (*суперреформатор*, *суперсредство*), **экс-** (*экс-коммунист*, *экс-парламентарий*); **-(из)ация** (*аппаратизация*, *коммерциализация*), **-ист** (*этноцентрист*, *лоббист*), **-изм** (*лаоконизм*, *хулиганизм*)

Do této oblasti spadá také vznik nových složenin, na jejichž tvoření se podílejí tzv. analytická adjektiva cizího (mezinárodního) původu, která tvoří první část těchto pojmenování a plní funkci přívlastku: *автомагнитола*, *биополе*, *видеопират*, *кинореклама*, *порнофильм*, *радиожурналист*, *ретростиль*, *стереозапись*, *телепокупки*, *экоциализм*, *электромобиль*, *фото модель*; *гиперинфляция*, *макроэкономика*, *микроклимат*, *мультикультура*.

Výrazným projevem nově nabyté svobody slova je **jazyková hra**, kterou někteří lingvisté považují za nejdůležitější hybnou sílu jazykového vývoje (jak lexikálního, tak i žánrového) vůbec (Zybatow 1995). Konec 20. století je někdy dokonce nazýván „stoletím okazionalismů“, tj. příležitostných autorských neologismů, novotvarů, které vznikají při individuální řečové činnosti jako důsledek potřeby ozvláštnit, zpestřit řečový projev, respektive zdůraznit zvláštnost či důležitost označovaného jevu (Земская 1996: 128).

Projevem jazykové hry jsou ovšem také nejrůznější politické metafory, parafráze či intertextové reminiscence, které často způsobují, že běžný publicistický text se pro nezasvěceného čtenáře stává málo srozumitelnou šifrou.

Expresivizace řeči se tak výrazně projevuje v **oblasti slovtvorby**, jednak ve vzniku nových nespisovných slov, tvořených např. pomocí některých sufixů (*-ka, -lovka, -uxa* v ruštině: *запрещенка, растащиловка, развлекаловка, веселуха, развлекауха, порнуха, чернуха*; *-áč, -ák, -ka* v češtině: *totáč, pornáč, grínpísák, houmlesák, komerčák, kabelovka, kuroponvka*), jednak v masovém tvoření nejrůznějších autorských novotvarů, tzv. okazionalismů (individuálních n. kontextových neologismů). Lexikální jednotky tohoto typu až na výjimky nepronikají do jazyka, nestávají se součástí slovní zásoby, nýbrž jako jedinečné produkty individuální řečové tvořivosti žijí jen v určitém textu, v němž mají zcela konkrétní speciální funkci (primárně nikoliv nominativní, ale zejména obrazně expresivní a citově hodnotící) (Martincová 1983: 132).

Jako příklad publicistických okazionalismů, jejichž přesný význam je vždy závislý na kontextu, lze uvést např. výrazy *русскость, насекомость, бомжество, винопийство, покупкоманьяк, компьютеромания, дачелюбие, телепомои, третьемииризация; словообильный, героить, окультурить* apod. Zvláštním typem autorských novotvarů jsou potom lexikální kalambúry vznikající formálním i významovým „zkřížením“ dvou slov: *бабийбилдинг* (babí + bodibilдинг), *депутанки* (депутатки + путаны), *катастройка* (катастрофа + перестройка), *ворократия* (вор + демократия), *прихвятизация* (прихватить + приватизация), *дерьмократы* (дерьмо + демократы), *рублёнок* (рубль + ребёнок), *здесиздат* (здесь + самиздат), *нашист* (наш + фашист), *референдурь* (референдум + дурь), *досиденты* (досидеть + диссидент), *спёрбанк* (спереть + сбербанк), *порнюхать* (порно + нюхать). V české publicistice se lze setkat s okazionalismy typu *ptákostrana* (ODS), *lehkoživka* (prostitutka), *kvapnopracovní, internetění, čechobolševický, zviditelňovadlo, přeperestrojkovat se, povolovač, polozakázanost, pidistrana, nelegálno, narkotrafikant* aj.. Vysoká frekventovanost okazionalismů v žurnalistice má své příčiny také ve snaze novinářů a publicistů distancovat se od dřívějších novinářských klišé, v celkové liberalizaci novinářského jazyka a v tendenci přiblížit suchý, vysoce standardizovaný styl novin živé mluvené řeči.

Publicistický a žurnalistický jazyk transformačního období se vyznačuje také zvýšenou **metaforičností**, aktivizuje se celá řada modelů metaforického zobrazování současné

reality. Metafora, jako určitý způsob myšlení, ukazuje, jak se obraz světa odráží ve společenském vědomí, a jaký tento obraz je. Slova a slovní spojení, která se v původním významu užívají v pojmových polích a) „svět zločinu“, b) „nemocný organismus“ nebo c) „militarismus“ v různých textech metaforicky označují sociální skutečnost současného Ruska (Чудинов 2001a: 34–41; 2001b: 31–37; 2001c: 42–48):

a) Rusko jako zločinná společnost: (политические) *киллеры* – (političtí) nájemní vrazi, *изнасиловать* (свободную волю) – znásilnit, *убить* (надежду) – zabít, *огробоить* (собственников) – oloupit, *яд* (пропаганды) – jed (propagandy), (политический) *беспредел* – (politická) zvůle, *разборка* (между партиями) – vyřizování účtů (mezi politickými stranami), (политические/партийные) *надсмотрщики* – dozorcí;

b) Rusko jako nemocný organismus: *чума* – mor, *лихорадка* – horečka, *шизофрения* – schizofrenie, *паранойя* – paranoia, *слабоумие* – slabomyslnost, *нарушение кровообращения* (финансового) – porucha krevního oběhu (financí), *наркотическая зависимость* (от долларовых инъекций) – drogová závislost (na dolarových injekcích), *метастазы* – metastázy, *атрофия* (власти) – atrofie (moci), *язва* – vřed, *паралич* – paralýza, *шоковая терапия* – šoková terapie, *хирургическое вмешательство* – chirurgický zásah, *реанимация* (экономики) – ožívování (hospodářství);

c) Rusko jako militarizovaná společnost: *наступать* (под чьим-л. флагом) – útočit (pod něčí vlajkou), *прятаться в окопах* – schovávat se v zákorech, *оставлять стратегические высоты* – vyklízet strategické pozice, *информационная война* – informační válka, *рядовые солдаты* (избирательной кампании) – řadoví vojáci (volební kampaně), *массированный огонь* – hromadná palba, *отступить* – ustupovat, *бомбардировать* – bombardovat, *объявить войну* – vyhlásit válku, *торжественный марш* – slavnostní pochod.

Současně s procesem expresivizace probíhá v obou jazycích méně nápadný opačný proces **standardizace**, projevující se především ve změnách adjektivně-substantivní valentnosti, ve vzniku nových slovních spojení a jejich postupném ustalování se v jazyce. Jedná se zejména o kolokace odrážející nové skutečnosti v ekonomické, politické a sociální oblasti života současné společnosti. Oficiální ideologémy, charakteristické pro tzv. „dubový jazyk“ sovětského tisku (*развитой социализм, социалистическая Родина, трудовые коллективы, братские народы*) (Дуличенко 1994: 99–114), jsou nahrazovány dříve nemyslitelnými, tabuizovanými adjektivně-substantivními spojeními, které rychle pronikají

do jazykového systému (*частная собственность, рыночная экономика, акционерное общество, парламентские выборы, правовое государство, народный референдум*). Vzhledem k analogickému společenskému vývoji je situace v češtině obdobná (*socialistický tábor, bratrská spolupráce, mírová politika, ideologický boj, stranické orgány × soukromé podnikání, akciová společnost, právní stát, parlamentní demokracie, předvolební boj*). Na syntagmatické úrovni tak probíhá nová standardizace jazyka, zajišťující jeho rovnováhu a plnění nominativní a komunikativní funkce.

1.4.3 Poslední dvojice protikladných tendencí, tj. **tendence k jazykové ekonomii** na straně jedné, a k výrazové nadbytečnosti (redundanci) na straně druhé, se v jazyce současné publicistiky projevuje jednak v zjednodušování struktury pojmenování, především cestou univerbizace, jednak v rostoucím absolutním počtu lexikálních jednotek a v diferenciaci sémantické struktury lexémů při sémantickém tvoření slov. Tyto procesy (včetně vzniku nových slovních spojení) jsou spojeny s uvolněním lexikálně-sémantických a slovo- tvorných možností („взрыв лексико-семантических и словообразовательных потенциалов“ – srov. Дуличенко 1994: 267–296) srovnávaných jazyků v souvislosti s výše uvedenými sociálními otřesy přelomu 80.–90. let 20. století. Výsledkem této „exploze“ je aktivizace základních morfologických způsobů tvoření slov, k nimž se připojují různé sémantické slovo- tvorné procesy.

Dlouhodobá tendence k jazykové ekonomii v jazyce sdělovacích prostředků se nejvýrazněji projevuje v aktivizaci univerbizačních procesů, tj. slovo- tvorných aktů různého typu, jejichž výsledkem je záměna analytické nominativní konstrukce jednoslovnou lexikální jednotkou (*кредитка* ← кредитная карточка, *компакт* ← компактный диск, *инофирма* ← иностранная фирма, *телеклип* ← телевизионный клип; v češtině: *inkoustovka* ← inkoustová tiskárna, *мобил* ← mobilní телефон, *кредитка* ← kreditní karta, *экотуризм* ← ekologická turistika).

Projevem tendence k jazykové ekonomii je také vznik sémantických neologismů, tedy takový způsob nominace, kdy se nějaký sémantický komponent existujícího slova ukáže být vhodným pro označení nového předmětu nebo jevu a daný lexém se postupně obohacuje o další lexii cestou rozšíření významu nebo vzniku metaforického významu (*челнок* – drobný cestující obchodník, *абориген* – místní obyvatel, *тиражировать* – reprodukovat, *крутой* – přesahující hranici normy, *обвал* – krizový stav; v češtině: *botička*

/v autodopravě/, rosnička – moderátorka zpráv o počasí, pilotní – úvodní, ústřední, pařit – hrát počítačové hry, optika – hledisko, úhel pohledu, myš – přídavné zařízení počítače).

Je zřejmé, že všechny výše uvedené procesy neprobíhají izolovaně, ale vzájemně se doplňují a někdy dokonce podmiňují, což je dáno vzájemnou provázaností složitých jazykových a mimojazykových vztahů. Na tomto místě jsme se omezili jen na nejtypičtější procesy, realizující se v rámci zmíněných obecných tendencí vývoje ruské a české slovní zásoby nejnovějšího období.

1.5 Podíl mimojazykových a jazykově systémových faktorů na vývojových tendencích v oblasti slovní zásoby současné ruštiny a češtiny

Otázkám dynamiky současného jazyka je dnes v lingvistice věnována značná pozornost. Na jedné straně lze tuto skutečnost interpretovat jako všeobecnou tendenci k relativizaci společenského bytí i vědomí a tedy k vědomému či podvědomému odmítání statických popisů jazykových systémů, jejichž deskripční modely mohou být vnímány jako pokusy o jakousi „petrifikaci“ synchronního stavu těchto systémů, na straně druhé se zde může projevat naopak snaha popsat, pochopit a následně snad i předvídat a ovlivňovat ty jevy a procesy v oblasti jazyka a jazykové komunikace, které se v kontextu stále překotněji a nekontrolovatelněji se vyvíjejícího světa mohou jevit jako živelné, chaotické a ve svých důsledcích nežádoucí či destruktivní. Jestliže tedy většina současných prací věnovaných synchronnímu popisu jazykových systémů akcentuje (ať už pouze deklarativně či skutečně metodologicky) dynamický přístup ke zkoumaným jevům, je tomu tak především proto, že sílící role dynamizujících faktorů v rozvoji a proměnlivosti všech úrovní jazyka v podstatě znemožňuje komplexní popis konkrétních jazykových jevů v rámci tradičních, převážně statických deskripčních modelů. Platí to především pro rovinu lexikální, neboť právě slovní zásoba každého jazyka je tou oblastí, kde se jak synchronní, tak diachronní dynamika projevuje nejzřetelněji.

I když samotný pojem synchronní dynamiky není ničím novým (nutnost přihlížet k dynamickému aspektu při funkčně-systémovém popisu a charakteristice slovní zásoby v daném časovém úseku, zejména současného jazyka, se připomínala již v Tezích Pražského lingvistického kroužku, 1929), pojetí lingvistického popisu jazykových jevů založené na tomto principu, stejně jako chápání dynamiky samé, se u jednotlivých badatelů liší. Způsobuje to zejména složitost vzájemných souvislostí dílčích a obecných procesů, jejichž vertikální a horizontální vztahy je obtížné promítnout do homogenní a hierarchizované klasifikace. Pokusy popsat slovní zásobu konkrétního jazyka současně jako systém i proces (tj. jako systém v pohybu) se většinou opírají o vyčlenění určitých dynamizujících faktorů, jejichž výběr a interpretace do značné míry předurčují a současně omezují vlastní lingvistický popis daného lexikálního materiálu.¹ Rozdíly v přístupech zde ovšem nejsou na

¹ Srov. např. asymetrické dyády dynamika – stabilita, standard – exprese, ekonomie – nadbytečnost, vytypované jako určující protikladné tendence ovlivňující pohyb v slovní zásobě ruštiny (Протченко –

překážku tehdy, jestliže v zásadě vycházejí z principů, které v jedné ze svých pražských přednášek již v roce 1957 pregnantně zformuloval R. Jakobson², když od sebe ostře odlišil dvě na sobě nezávislé dvojice pojmů „synchronie – diachronie“ a „stabilita – dynamika“: „Neexistuje chvíle, kdy by jazyk byl naprosto jednolitý a neprodělával žádné změny (...). Každá změna prožívaná jazykem je stav synchronický. Mění-li se A v B, musejí obě etapy – původní (A) a konečná (B) – po nějakou dobu spolužít a soutěžit v jazykové obci. Takové případy, kdy stav (A) je najednou plně nahrazen stavem (B), jsou zhora nemožné. (...) Čas se promítá do synchronie a žije v ní jako mocný činitel (...) Proto se nemá synchronie redukovat na statiku. Ona zahrnuje také časovou posloupnost. Má na zřeteli mimo dnešek také včerejšek a zítřek (...). Ve svém celku každá synchronie je nutně dynamická“ (Jakobson 1992: 17). Jinými slovy řečeno, slovní zásoba každého jazyka má v určitém okamžiku svého vývoje jistou časovou hloubku, a tedy do jisté míry i diachronní dimenzi, čímž se současně relativizuje protiklad synchronní a diachronní dynamiky.

Má-li být funkčně-systémový popis slovní zásoby jakéhokoliv jazyka z hlediska zachycení její dynamiky skutečně komplexní, musí nutně sledovat nejen jevy charakteristické pro slovní zásobu v aspektu pojmenovacím (nominativním), ale také v aspektu komunikativním. Za základní teoretické a metodologické východisko takového popisu považujeme z tohoto hlediska tezi, že dynamika současného jazyka je v úzké spojitosti s jeho fungováním v konkrétních společenských a komunikativních podmínkách. Z tohoto pohledu je pak důležité stanovit, do jaké míry a jak stav slovní zásoby v daném období a její změny souvisí s faktory vnějšími a nakolik jsou podmíněny faktory vnitřně jazykovými.

Dynamikou současné slovní zásoby se obecně rozumějí procesy, z nichž nejobecnější z hlediska lexikálního systému jsou a) doplňování lexika novými pojmenovacími jednotkami, tvořenými podle produktivních slovotvorných modelů (nominace přímá, kdy nominální proces probíhá od konceptuální oblasti po formu) a b) procesy přetváření, restruktury, přizpůsobování existujících pojmenovacích jednotek novým, společensky podmíně-

Черемисина 1986), nebo procesy intelektualizace, demokratizace, multiverbizace, terminologizace, internacionalizace aj., vyčleněné jako charakteristické pro dynamiku slovní zásoby současné slovenštiny (Horecký – Buzássyová – Bosák 1989).

² Jedná se o přednášku *Synchronní a diachronní studium jazyka*, kterou R. Jakobson přednesl 30. 1. 1957 na konferenci o historickosrovnávacím studiu slovanských jazyků, pořádané u příležitosti zasedání Mezinárodního komitétu slavistů v Praze. Z politických důvodů mohla být tato přednáška (společně s olomouckou přednáškou o zásadách strukturální analýzy) u nás uveřejněna až po pětadvaceti letech (Slavia 61, 1992, 15-22).

ným podmínkám (nominace analogická, využívající již existujících pojmenovacích forem). Oba uvedené způsoby nominace však vystupují vzhledem k extralingvistickým a intralingvistickým určujícím motivačním faktorů jako více či méně arbitrární, což jinými slovy řečeno znamená, že v genezi jak lexikálních, tak sémantických neologismů se v různé míře uplatňují jak mimojazykové, tak jazykově systémové motivační faktory, přičemž oba typy těchto faktorů se v konkrétním pojmenovacím aktu vzájemně podmiňují. Chceme-li tuto dvojedinost pojmenovacích procesů analyzovat z hlediska jednotlivých konstituujících složek, musíme tak činit na pozadí širšího obecného problému vztahu jazyka a společnosti

Otázku vztahu jazyka a společnosti řeší lingvistika intenzívně od počátku minulého století, přičemž vztah jazykovědců k sociální povaze jazyka není jednotný. Za zakladatele teorie o určující úloze společenských vztahů pro rozvoj jazyka je považován francouzský lingvista A. Meillet, představitel tzv. francouzské sociologické školy v jazykovědě, avšak ani on a jeho přívrženci neodmítali roli vnitřně jazykových faktorů jazykového vývoje (Meillet 1965). Ze jmen sovětské lingvistiky nelze opomenout postavu N. J. Marra a jeho známou vulgárně-sociologickou teorii o třídním charakteru jazyka (Mapp 1934). Přes zdrcující kritiku marrismu zejména v 50. letech je třeba uvést, že v pozdějších letech se objevily názory, že mnohé v jeho teorii bylo nesprávně pochopeno a že naopak nedostatky této teorie byly jejími kritiky značně zveličeny (Филин 1968: 5–21). Kritika Marrovy teorie spočívá právě v tvrzení, že Marr a jeho následovníci měli tendenci přeceňovat úlohu sociálních faktorů jako hybných sil jazykového vývoje a naopak podceňovat faktory intralingvální, vyplývající z relativní samostatnosti jazykového systému.

Opačnou krajnost v pohledu na motivační faktory jazykového vývoje představují názory, že jazyk a společnost se vyvíjejí nezávisle na sobě (Benveniste 1974).

Všeobecně dnes převládá názor, že na vývoj jazyka mají vliv jak extralingvální, tak intralingvální faktory, což platí především pro pohyby ve slovní zásobě (srov. např. Журавлев 1982, Крысин 1989, Ферм 1994). Argumentuje se nejčastěji tím, že vznik nových pojmenování, jejich začlenění do lexikálního systému daného jazyka a jejich fungování v něm jsou dány v první řadě společenskými vyjadřovacími (resp. pojmenovacími) potřebami, pod kterými se někdy úzce chápe potřeba pojmenovat nové skutečnosti, objevující se v souvislosti s rozvojem společnosti a lidského poznání. V ruské lingvistice se obecně respektuje teze o rozhodující úloze mimojazykových (společenských) faktorů v rozvoji slovní zásoby současné ruštiny, současně se však zdůrazňuje, že zdaleka ne všechny pohyby v této oblasti jazyka jsou přímo závislé na mimojazykových příčinách.

Vliv vnějších faktorů se v nominačních procesech manifestuje dostatečně zřetelně, kdežto vnitřně jazykové příčiny lexikální dynamiky jsou skrytější a složitější. Např. podle S. I. Volkova (Волков – Сенько 1983) se v neologických procesech uplatňují zejména následující jazykově systémové faktory: 1. generativní funkce jazykového systému, která umožňuje realizaci potenciálních možností v rámci neúplných slovotvorných hnízd, kdy značná část nových pojmenování vzniká cestou transnominace („přejmenování“) dříve známých pojmů (*бездуховность, ветеранка, планетянин, побратание*); 2. tendence k jazykové ekonomii (zákon ekonomie jazykové námahy), která se projevuje např. tvořením složených slov a jejich přednostním užíváním na úkor víceslovných pojmenování (*грузотакси* ← *грузовое такси*, *климатолечение* ← *лечение климатом*, *сейсмоопасность* ← *сейсмическая опасность*), lexikálním přejímáním (*бройлер, дриблинг, чипсы*), či univerbizací (*двухсменка* ← *работа в две смены*, *маршрутка* ← *маршрутное такси*, *минералка* ← *минеральная вода*); 3. tendence k zobecnění, potřeba vytvořit obecné rodové (hyperonymické) pojmenování pro stejnorodé jevy, předměty a představy (*видеокамера, видеоманитофон, видеофиниш* → *видеотехника*); 4. tendence k diferenciaci, kdy vznikají nová pojmenování (kohyponyma) v druhově rozlišující funkci (трасса: *автотрасса, велотрасса, метротрасса*; выставка: *выставка-ярмарка, выставка-продажа, выставка-смотр*); 5. potřeba nových emocionálně-expresivních pojmenování známých jevů (бум: *экономический бум, туристический бум*). Nicméně také tyto vývody, zdůrazňující úlohu vnitřních, jazykově systémových faktorů v pojmenovacích procesech, při bližším pohledu potvrzují tezi, že extralingvální a intralingvální faktory zde nikdy nepůsobí izolovaně, nýbrž ve vzájemné podmíněnosti. Jinými slovy, že společenské změny a potřeby se ve vývoji slovní zásoby neodrážejí přímo, nýbrž zprostředkovaně, přes filtr vnitřně jazykových zákonitostí. Výsledkem každého jednotlivého pojmenovacího procesu je pak nové pojmenování, jehož geneze je v každém konkrétním případě podmíněna různým poměrem extralingválních a intralingválních faktorů. Mimojazykové aspekty se uplatňují jako rozhodující především ve sféře nové odborné terminologie, kde se jedná o uspokojování pojmenovacích potřeb v užším smyslu slova (potřeba nového označení pro nový předmět nebo jev), vnitřně jazykové příčiny vzniku nových pojmenování pak nacházíme z větší části tam, kde jde o různé typy transnominace již známých skutečností. Základem takto pojaté klasifikace nových pojmenování jsou pak zřetele sémantické, kdy se rozlišují neologismy denotativní a signifikativní, v závislosti na tom, označují-li nový denotát, nebo jsou-li pouze novým označením (signifikantem), formujícím novou představu o dříve

známém denotátu (Винник 1986). Strukturně-sémantickou modifikací této typologie je orientace na procesy produkující nové pojmenování buď jako novou kombinaci starých strukturních prvků, nebo jako sémantickou modifikaci struktury již existující (Chlupáčová 1985: 254).

S otázkou vztahu společenských změn a jazykové dynamiky souvisí také pokusy o vymezení nejobecnějších vývojových procesů a tendencí charakteristických pro fungování jazyka a pro pohyb ve slovní zásobě. Jako dominantní a nadřazené procesy, k nimž směřují a které vytvářejí ostatní procesy dílčí, se nejčastěji uvádějí intelektualizace (tj. zvyšování podílu a závažnosti odborného jazyka, stylové posuny směrem ke knižnosti, rozvoj řečnických žánrů, na úrovni lexikálních prostředků pak zejména rozvíjení abstraktního lexika) na straně jedné, a tendence k demokratizaci (tj. rozvoj hovorového jazyka, růst jeho vlivu na stylovou diferenciaci, a v důsledku toho narůstání hovorových a slangových prvků) na straně druhé (Horecký – Buzássyová – Bosák 1989). V rámci tendence k intelektualizaci se pak jako dílčí jevy vyčleňují procesy terminologizace, internacionalizace a také multiverbizace jako důsledek tendence k analytickému vyjadřování.³

³ O těchto obecných procesech a jejich univerzálním charakteru ve slovanských jazycích středoevropského a východoevropského regionu jsme se podrobněji zmiňovali již v kadidátské disertaci *Integrace cizojazyčných prvků v slovní zásobě současné ruštiny a češtiny* (1990).

1.6 Jazykové substandardy jako zdroj jazykových změn

Současná jazyková situace je charakteristická nejen zvýšenou dynamikou, ale také měněními se představami o funkční stratifikaci národních jazyků, zejména pak o místě a úloze spisovného („standardního“) jazyka v komunikačním prostoru konkrétního jazykového společenství. Jedním z charakteristických rysů současné jazykové situace jsou jevy, které lze shrnout pod termínem *substandardizace*. Jde o vztah standardního neboli spisovného jazyka a variet stojících mezi ním a dialekty (Daneš 1997: 13). Jeho nejvýraznějším projevem je v současné jazykové situaci masové pronikání prvků běžně mluveného jazyka do oblasti oficiální veřejné komunikace, uskutečňující se zejména prostřednictvím hromadných sdělovacích prostředků. Nejaktivněji se v tomto směru projevují zejména tzv. sociální dialekty (žargony, slangy), což vyvolává obavy o další vývoj spisovného jazyka jak u odborníků, tak u široké veřejnosti. Substandardy se stávají zdrojem jazykových změn, mění se poměr standardu a substandardů v ústní komunikaci a substandardy pronikají i do standardu psaného.

Jak uvádí F. Daneš, termín substandardní (resp. nestandardní) lze chápat ve smyslu užším, jako „nižší“ standard, anebo širším, tj. „vše mimo standard“. Jazyková skutečnost je ovšem mnohem komplikovanější a zahrnuje široké pásmo variet, rozkládající se mezi „vysokým standardem“ (především psaným spisovným jazykem v úzkém smyslu s kodifikovanou normou), jeho hovorovou vrstvou a dále pak různými regionálními interdialekty s rozličným rozsahem užívání, až ke zcela marginálním místním dialektům a k slangům. Přitom mezi těmito oblastmi neexistují v dnešní češtině ostré, neprostupné hranice, nýbrž více nebo méně plynulé přechody (Daneš 1997: 14). Situace je o to komplikovanější, že se v reálné komunikaci zřídka setkáme s užíváním nějaké „čisté variety“. Promluvy jsou zpravidla realizovány jazykem kombinovaným, smíšeným, v češtině např. hovorově spisovným promíšeným prvky tzv. obecné češtiny, nebo regionálním interdialektem kombinovaným s lokálním nářečím a některými tvary spisovnými. A navíc přistupuje významná diferencovanost řeči podle nejrůznějších mluvnických situací, přičemž tato diferenciac probíhá v řeči každého jednotlivého mluvčího.

Funkční dominantou oficiálního veřejného vyjadřování nicméně nadále zůstává psaná a mluvená varianta spisovného jazyka. Výlučné postavení spisovného jazyka v oblasti oficiální veřejné komunikace vyplývá nejen z toho, že jeho normy nejvíce odpovídají

normám dané komunikační oblasti, ale především z toho, že v současné jazykové komunikaci právě spisovný jazyk představuje jedinou celonárodní formu existence jazyka.

Přenášení prvků běžně mluveného jazyka do oblasti oficiální veřejné komunikace je pak z hlediska jazykové kultury vnímáno jako porušování spisovné normy. V češtině je takovéto „přepínání“ mezi spisovným a běžně mluveným jazykem zvláště nápadné, neboť formální diferenční znaky spisovného a běžně mluveného jazyka jsou zde výraznější, než v ruštině.

Kulturní instituce se v rámci svých možností snaží prosazovat spisovný jazyk jako celonárodní kulturní jazykovou varietu, což je považováno za věc národní prestiže. Přívál hovorových prvků do spisovného jazyka proto často vyvolává ostré polemiky na stránkách periodického tisku. Jedním z nejdůležitějších úkolů současné sociolingvistiky je právě sledovat nové tendence ve vývoji jazykové situace a neodsuzovat je a priori jako škodlivé, ale pokusit se odhalit jejich příčiny a na základě jejich analýzy navrhnout konkrétní kroky v oblasti jazykového vzdělávání a jazykové politiky, které by umožnily jestliže ne odvrátit, tedy alespoň zmírnit možné negativní důsledky na verbální komunikaci společnosti. V této souvislosti je třeba upozornit na to, že mínění odborníků o uvedených tendencích se často diametrálně rozcházejí. Podle G. P. Neščimenkové (Нещименко 2001: 102–132) jde o zákonitou nezbytnost přehodnocení řečových norem, podmíněnou celým komplexem extralingvistických faktorů (změna komunikačních kanálů, nárůst veřejné verbální aktivity členů jazykového společenství, rozšíření sociální báze spisovného jazyka apod.). Důležitou roli zde hraje také již dříve zmíněná změna hodnotové orientace při stanovování spisovné normy, především pak snížení normotvorné funkce jazyka uměleckých textů a naopak zvýšení důležitosti jazyka hromadných sdělovacích prostředků pro formování spisovné normy. Autorka tak vnímá evoluci řečových norem ve směru k vyšší míře expresivnosti, k jejich „zmasovění“ (массовизация) a „zprůměrnění“ (усредненность) a dokonce zhrubění jako danost, jako výsledek působení zcela objektivních faktorů, jejichž charakter musí určit specialisté. Objevují se také výhrady k hodnocení těchto tendencí jako „demokratizace“ spisovného jazyka, zejména s ohledem na přívál vulgarismů a slov z kriminálního slangu. O. B. Sirotininová (1996) v této souvislosti uvádí, že okruh nositelů familiárně-hovorového typu řečové kultury se každým rokem rozšiřuje a zahrnuje i dospělé vrstvy vzdělaného městského obyvatelstva, orientující se v řeči na normy běžné každodenní komunikace i v oficiálních situacích, a také média, především pak televizi.

Sám fakt evoluce řečových standardů není ničím neobvyklým, její současný charakter je však specifický tím, že probíhá za mnohem složitějších podmínek, než tomu bylo v minulých obdobích, a že daleko přesahuje normy spisovného jazyka.

Aby bylo možné posoudit význam a potenciální důsledky sledovaných změn, je nutné zjistit, a) ve které komunikační sféře se nejčastěji prosazují nekodifikované jazykové prvky, b) které nestandardní jazykové prvky se v současné verbální komunikaci jeví jako nejvíce aktivní a jak velký je rozsah jejich vlivu.

Pokud jde o odpověď na první otázku, bylo již naznačeno, že objektem „agrese“ běžně mluveného úzu jsou řečové normy společensky významné verbální komunikace, která je tradičně považována za vzorovou a prestižní manifestaci jazyka. Zvláště názorně se tato tendence projevuje v jazykové obsluze kanálů celonárodní komunikace – v psaných i mluvených médiích, tj. tam, kde se používá především spisovný jazyk. Nepotvrzuje se tak všeobecně rozšířený názor, že právě spisovný jazyk v důsledku své prestižnosti, dokonalosti normy, a tedy i větší perspektivnosti má jednostranný nivelizující vliv na všechny formy národního jazyka, a dokonce je vytěsňuje z užívání. V praxi jsme často svědky opačné tendence: právě běžně mluvený jazyk rozhodujícím způsobem ovlivňuje řečové chování individua, což je dáno zejména tím, že ve srovnání se spisovným jazykem je jazyk běžně mluvený pevněji zakořeněn v jazykovém povědomí členů jazykového společenství, jeho osvojování probíhá v lidské ontogenezi spontánně od dětství, takže ovládnutí norem hovorového úzu je pro nositele jazyka zcela přirozené.

Analýza jazykového materiálu svědčí o výběrovém užívání substandardních jazykových prvků, což se projevuje jak v jednotlivých národních jazycích, tak v různých synchronních průřezech v rámci jednoho a téhož jazyka. V českém jazykovém prostředí hraje největší roli běžně mluvený jazyk, především pak tzv. obecná čeština – neustále expandující český interdialekt, aspirující na postavení celonárodní běžně mluvené češtiny. V podmínkách současného fungování ruského jazyka je z řady objektivních příčin nejzřetelnější aktivizace slangových variet jazykového substandardu (mládežnického, profesního, ale především kriminálního slangu). Ukazuje se tedy, že v současném ruském a českém řečovém úzu jsou nejaktivnější různé variety jazykového substandardu. V jednotlivých jazycích se také liší rozsah vlivu substandardních variet na standardní jazyk.

Dynamika norem současného řečového chování je výslednicí působení různých faktorů. Jsou to jednak faktory přechodné, jako je především řečová móda, jednak faktory

systemové, signalizující „slabá místa“ v systému etnické komunikace nebo v samotném jazykovém systému.

V českém jazykovém prostředí je takovýmto problémovým momentem jistý komunikační diskomfort, způsobený značným rozdílem mezi nespisovnou a spisovnou normou. Zejména ve veřejné ústní komunikaci se proto často setkáváme s nedodržíváním spisovné normy tam, kde jde o snahu komunikátora (nejčastěji televizního nebo rozhlasového redaktora či moderátora) dosáhnout maximální komunikační úspěšnosti přiblížením se k řečovému úzu ostatních komunikantů.

Pro řečové chování současné ruský mluvící society je příznačná především aktivizace slangových prvků nespisovného jazyka, a to především výrazů kriminálního žargonu, což svědčí o nezdravém stavu sociálního organismu etnika, zejména pak o jeho kriminalizaci. Alarmující je především to, že tyto tendence lze pozorovat nejen v oblasti neoficiální komunikace, ale i ve sféře komunikace veřejné, přičemž komunikátory nezdávka bývají politikové a veřejní činitelé, tedy osoby, zaujímající prestižní postavení ve společenské hierarchii. V českých médiích se také setkáváme s užíváním prvků uvedeného sociolektu, jejich podíl je zde však mnohem nižší, než v současné ruštině.

K takovéto radikální evoluci řečových norem ve sféře veřejné celonárodní, tj. reprezentativní komunikace, dochází zpravidla v přelomových obdobích života společnosti, kdy dochází k zásadní změně společenského řádu. V současnosti se jedná právě o země východní a střední Evropy, v nichž po šokovém zásahu do politického a hospodářského života na přelomu tisíciletí řetězovou reakcí následovaly změny v kulturní, sociální a také jazykové sféře. Ve společenstvích s kontinuálním sociálně-ekonomickým vývojem jsou tyto do značné míry globální tendence zmírňovány regulujícími vlivy společnosti a jejich institucí na charakter verbální komunikace (viz jazykový zákon ve Francii).

Přehodnocování řečových norem ve výše uvedeném smyslu, charakteristické pro současnou epochu, se tak (podle názoru Neščimenkové) jeví být univerzálním procesem, obecně jazykovou univerzálií. Svoji roli zde sehrává působení shodných (nebo souměřitelných) mimojazykových faktorů, jakými jsou např. integrační procesy, probíhající jak v národním, tak v mezinárodním (až celosvětovém) jazykovém prostoru. Těmto procesům napomáhá dosažená úroveň vědecko-technického rozvoje, především globální počítačové sítě, umožňující mnohonásobné zintenzívnění vzájemného mezikulturního a mezinárodního ovlivňování etnik, vtažených do civilizačního procesu (Нещименко 2001).

Přes univerzálnost uvedených tendencí je zřejmé, že se budou prosazovat různě rychle na jednotlivých jazykových úrovních jednoho a téhož jazyka, stejně jako se bude v různých jazycích lišit jejich intenzita a formy. Z tohoto hlediska je perspektivní zkoumání těchto tendencí v porovnávacím plánu, což poskytuje možnost jednak prozkoumat jednotlivé fáze tohoto procesu, jednak odhalit vzájemnou souvislost mezi konkrétní jazykovou situací a směřováním dynamiky řečových norem.

Analýza jazykového materiálu ukazuje, že četnost a frekvence substandardních prvků v reprezentativním jazykovém úzu postupně vzrůstají. V české jazykové situaci se v této souvislosti stále častěji diskutuje otázka fenoménu obecné češtiny a invaze tohoto interdialektu do sféry veřejné komunikace (Šrámek 1996) a HSP.

Chceme-li na základě výše uvedených skutečností stručně charakterizovat současný publicistický styl, pak jej spolu s J. Chloupkem (1994: 57–66) musíme vymezit jako styl smíšený co do funkcí, žánrů, postupů i výrazových prostředků. Většina publicistických textů má skutečně charakter textů smíšených, a jejich četnost se v současné době neustále zvyšuje.

Jazykový úzus HSP představuje velmi dynamický objekt zkoumání. Názorně se v něm odráží pohyb jazykového materiálu a také nové tendence vývoje jazykové situace, citlivě reaguje na změny sociálních a generačních proporcí ve společnosti a na pokrok ve vědecko-technické vybavenosti informačně-komunikačních kontaktů jak v oblasti národní, tak i mezinárodní komunikace. Projevuje se v něm také vnitřní rozporuplnost, neboť v sobě současně spojuje takové protikladné vlastnosti, jako dynamika a konzervativnost nebo standardnost a závislost na řečových prioritách dané epochy včetně módních tendencí. Střetávání se těchto tendencí způsobuje na jedné straně určitou labilitu jazykového úzu HSP, na druhé straně přináší silné impulzy pro další vývoj této oblasti celonárodní komunikace (Нещименко 2001: 102).

1.7 Filozoficko-historické aspekty slovníku ruské publicistiky přelomového období

Dramatické proměny všech oblastí života ruské společnosti, probíhající od poloviny 80. let, nutně vyvolaly chaos i ve sféře jazyka. Ruská jazykověda, zaskočená hektickou překotností rozsáhlých změn jak v oblasti oficiálního jazyka, tak ve sféře běžné komunikace, hledá v sebezáchovném pudu způsob, jak se v tomto vření alespoň orientovat, a nachází jej v zaměření se na etnopsycholingvistické a sociolingvistické aspekty současné jazykové situace. Od konce druhé poloviny 80. let nacházíme v řadě podobně orientovaných prací snahu nejen o deskripci, ale i o postižení kauzality a sociální reflexe jazykových změn, přičemž podstatné dynamizující faktory jsou nalézány především v procesech sémantické deaktualizace slov spojených se sovětskými reáliemi a deideologizace a axiologické transformace politického slovníku. Převážná většina těchto studií však omezuje svá východiska i závěry na „revoluční“ společensko-politické a s nimi spojené jazykové změny tohoto století, vyjádřené nejlapidárněji v lineární paradigmatické (tj. v podstatě diachronní) kategorizaci „předrevoluční – sovětské – postsovětské“ (Дуличенко 1994: 98), aniž se pokouší o hlubší filozoficko-historickou reflexi zkoumaných procesů a tím o osvětlení jejich podstaty a příčinných souvislostí, tkvějících právě ve specifické logice a jedinečné historii ruského myšlení. Příčiny této skutečnosti spočívají patrně jednak v masivní „jevovosti“ probíhajících změn, znesnadňující jejich fixaci a uvědomění si jejich gnoseologického podloží, jednak v samotném způsobu myšlení, znemožňujícím potřebný odstup a nalezení objektivních metodologických přístupů ke zkoumání této aktuální problematiky. Do jisté míry pochopitelná osobní zaujatost a niterná potřeba „občanské angažovanosti“ mnohých badatelů je z mnoha podobných pojednání vědeckých i publicistických patrná na první pohled. A právě tato pro ruské myšlení charakteristická potřeba „být na něčí straně“, tj. v obecné rovině hodnotit věci z hlediska bipolárních etických kategorií „dobra“ a „zla“, tato **antinomie ruského myšlení**, mající své kořeny v složitých historických osudech a ruském religiózním vědomí, se zdá být oním „prvohybatelem“ v dynamice jazykových procesů, probíhajících přímo před našima očima.

Jedinečnou interpretační bázi pro analýzu zmíněných jazykových procesů z tohoto hlediska představuje ve svém neotřelém, ale zasvěceném a myšlenkově sevřeném pohledu *Průvodce duchovními a politickými dějinami Ruska XX. století* Pavla Abrahama (1993), který je jakousi komentovanou chrestomatií filozofických, memoárových, sovětologických

a jiných textů, dokládajících rozporuplný vývoj ruského duchovního a sociálně-politického života 20. století. Svě přesvědčení o specifické a až fatální determinovanosti vztahu slova a myšlení v duchovních dějinách Ruska vyjadřuje autor hned v úvodu: „(...) celek ruského jazyka (a tím i logika myšlení) jinak existuje v univerzu než jazyk (a myšlení) novodobé kultury evropské. Jazyk ruské kultury je sblížen s věcnou realitou, pojem je konkrétnější, avšak paradoxně se lehce převrací až ve významově vyprázdněné schéma. Ruské slovo je ve značné míře magické a symbolické. Jeho význam není na rozdíl od evropského slova nikdy plně definován a ohraničen; pokud chce evropský člověk nově postihnout realitu, použije nové slovo, Rus naopak přehodnotí význam slova starého“ (Abraham 1993: 6). Zcela konkrétně tuto tezi dokládá *Словарь перестройки* (Максимов 1992), zachycující pohyb v jazyce ruské publicistiky v letech 1985–1992, v němž plnou polovinu hesel tvoří slova a slovní spojení, jejichž rys novosti spočívá právě v přehodnocení významu či užití existujících lexikálních jednotek. Jsou to jednak politické a ekonomické termíny užívané v „sovětském“ období pro označení cizích reálií jako ideologémy s explicitně či implicitně vyjádřenou negativní sémantikou a přenesené nově na ruskou skutečnost (*акционер, безработица, бизнес, гражданское неповиновение, конкуренция, коррупция, оппозиция, порог бедности, путч, ценовой шок* apod.), jednak výrazy, přehodnocené ve smyslu jejich aktualizace, tj. přechodu z periferie do centra politického slovníku na základě přehodnocení postoje k jejich referentu (*беженец, выборы, геноцид, гражданская война, двоевластие, демократ, идеологизация, консерватизм, рабочее движение, радикализация, разгосударствление, рынок, собственность* atd.).

Bylo by ovšem zásadním nepochopením této dynamiky zjednodušené tvrzení, že dřívější (rozuměj „sovětské“) „plusy“ se nyní prostě mění v „mínusy“ a naopak. Takovýto přímočarý vývoj by totiž nutně předpokládal etnicky unifikovaný model myšlení, který je právě ruskému duchovnímu prostředí bytostně cizí. Nelze jej spatřovat dokonce ani ve více než půlstoleté hegemonii oficiálního ideolektu sovětského období („дубовый язык“), která byla pouze násilným – a v konečných důsledcích nutně neúspěšným – pokusem o ovládnutí obrovského, nesourodého etnogeografického a sociokulturního prostoru na ideokratických základech, neboť i tehdy se antinomie ruského myšlení projevovala (byť pochopitelně netransparentně) v protikladu „oficiálního“ a „neoficiálního“ v jazyce (Сипко 1994). Bez ohledu na podstatné společensko-politické změny současného Ruska je totiž zřejmé, že lingvoideologická schémata, založená na antinomii „my – oni“ zůstávají zachována; rozdíl je pouze v tom, že původní antiteze „vnitřně-vnější“ (tj. protiklad „sovětské – anti-

sovětské“, „socialistické – kapitalistické“) se transformuje v antitezi „vnitřní“, vyjádřenou nejuvýstižněji jazykem ruské publicistiky – „наши – не наши“. A právě tato axiologicky ostře bipolární, avšak sémanticky zcela vyprázdňená (sémioticky arbitrární) dichotomie, plnící svou ideologickou funkci teprve v okamžiku transparence její pragmatické dimenze (tj. naplnění libovolným obsahem, avšak s jednoznačnou, byť neexplicitně vyjádřenou postojovou orientací adresanta) nejpříznačněji charakterizuje nynější jazykovou situaci v Rusku, nacházející svůj odraz a současně i svoje „bitevní pole“ především v současné ruské publicistice. Zde se ona antinomie projevuje nejrozličnějšími formami jazykové prezentace hodnotové orientace autora (a tím i skupiny lidí, jejíž názory reprezentuje), přičemž jako základní prostředek neexplicitního vyjádření autorského postoje slouží pojmově lexikální polarizace, tj. axiologická transformace existujícího slovníku na základě kontextově vybudované lingvoideologické antiteze. Na hojně projevy těchto skutečností poukazuje ve svých studiích řada autorů (Баранов 1993, Ермакова 1991, Красникова 1993, Ферм 1994 aj.), pro ilustraci uvádíme za všechny několik průkazných příkladů z knihy A. D. Duličenkina, který si všímá např. bipolární axiologické oscilace slov *демократ(ия)* a *патриот* v ruském „demokratickém“ a „opozičním“ tisku:

„Так называемые *патриоты* провели вчера пикетирование Белого дома; Национал-патриотам не терпится, они готовы к решительным действиям“ (z televizního interview); proti tomu – „Уже сейчас на языке нынешней российской *демократии патриот* – шовинист, фашист, черносотинец, антисемит и т. п. Вся российская демократическая печать, яростно клеветца на *патриотов*, издевается, представляя их сборищем тупых, недоразвитых дебилов“. (...) „Солженицын верно подметил: несчастная страна, в которой *демократ* и *патриот* – слова ругательные...“ (Дуличенко 1994: 188–189).

Na jiném místě autor poukazuje na opačný způsob lingvoideologické klasifikace reality s využitím ideologicky antinomických synonym *добровольцы* – *наемники* (*боевики*), *армия* – *вооруженные формирования* v oficiálním zpravodajství o vývoji gruzínsko-abchazského konfliktu v r. 1992:

„Как стало известно, на срочно созванном заседании Конфедерации горских народов Северного Кавказа решено было помочь Абхазии отправкой туда своих *добровольцев*...“ (...) „Москва опасается, что *наемники* из Конфедерации горских народов Северного Кавказа, участвующие на стороне абхазов, осложнят ее отношения с Грузией“. (...) „Как сообщил наш корреспондент, *грузинская армия* вела сегодня успешное наступление на позиции *абхазских вооруженных формирований*, поддерживаемых *боевиками* из Конфедерации горских народов.

Stejným způsobem jsou vyjadřovány sympatie či antipatie i k jiným zemím a národům: „*Мульманские вооруженные силы* пытаются очистить как можно больше улиц и жилых кварталов Сараево и других городов от *сербских боевиков*“ (z tisku). (Дуличенко 1994: 194–195).

Tyto a mnohé další podobné „hry slov“ bychom mohli snadno interpretovat jako vědomé zneužívání jazyka jako účinného nástroje ideologické manipulace s myšlením lidí, avšak podstata této zdánlivě jazykové hry je mnohem složitější a chceme-li se alespoň přiblížit k pochopení jejích kořenů, musíme se k nim vydat společně s význačnými ruskými mysliteli tohoto století.

Nejkondenzovanější postižení podstaty duchovní struktury ruského národa nacházíme u I. A. Berďajeva v knize *Истоки и смысл русского коммунизма* (Бердяев 1955). Trest' jeho myšlenek je zhruba následující: „...ruský národ je svou duchovní strukturou národ východní. Rusko je křesťanský Východ, který byl po dvě století silně ovlivňován Západem a ve své vrchní kulturní vrstvě asimiloval všechny západní myšlenky. Proti-kladnost ruského myšlení vyplývá ze složitosti historických osudů Ruska, v nichž se neustále střetávaly východní a západní elementy. Duše ruského národa byla formována ruskou pravoslavnou církví a dostala čistě religiózní podobu, která přetrvává do současnosti. V typu ruského člověka se neustále střetávají dva elementy – prvobytné přírodní pohanství, živelnost nekonečné ruské země a pravoslavný, z Byzance převzatý asketismus, zaměření na nadpozemský svět. Religiózní podstata ruské duše zformovala některé stálé vlastnosti: dogmatismus, askezi, schopnost nést utrpení a přinášet oběti ve jménu víry, ať už je jakákoliv. Religiózní energie ruské duše má schopnost přeorientovávat se a zaměřovat se na cíle, které již nejsou náboženské, např. na cíle sociální. V důsledku **religiózně dogmatického způsobu myšlení** jsou Rusové vždy ortodoxové nebo heretikové, raskolníci, apokalyptikové nebo nihilisté...“ (Abraham 1993: 7–8). Fenomén „rozkolu“ se tak stává trvalým atributem ruského duchovního i politického života, zejména pak po jeho přenesení z oblasti náboženského cítění do oblasti kulturně-politické, kde od reform Petra Velikého nabývá podoby sporu „zapadníků“ a slavjanofilů, jenž do dnešní doby zůstává „osou a dělítkem, určujícím veškerou dynamiku ruského společenského života. Evropský pohled při snaze o hodnocení reálných společenských a politických sil upadá do naivního sebeklamu, když hodnotí „zapadníky“ (řekněme, „Evropany“ či demokraty) jako skutečné nositele evropských hodnot“ (Abraham 1993: 13). Jak totiž dále uvádí Berďajev, „Русские обладают исключительной способностью к усвоению западных идей и учений и к их

своеобразной переработке. Но усвоение западных идей и учений русской интеллигенцией было в большинстве догматическим. (...) Русские все склонны воспринимать тоталитарно, им чужд скептический критицизм западных людей...“ (Abraham 1993: 12).

Ve vztahu k ideologické funkci jazyka je v těchto souvislostech důležité zmínit okolnosti konstituování podstatné části ruského politického slovníku. Jedná se právě o počátky „západnické“ orientace v 18. století, kdy do ruštiny proniklo množství cizích slov. Od té doby je kulturně-politické dění v Rusku interpretováno evropskou terminologií, která nebyla dostatečně zakotvena v tkáni národního myšlení: „...podstatným je fakt, že se jednalo o slova v jistých rysech nesrozumitelná, tedy o slova, jejichž kvalita se v mnoha ohledech blížila k liturgickému jazyku, a proto u nich mohlo dojít k přirozené ideologické sakralizaci. Nejzávažnější důsledky mělo přirozeně použití jazyka jako nástroje ideologické moci, tj. jazykový pragmatismus, který předpokládáme u středověkého myšlení“ (Abraham 1993: 186). Tato tendence k „okcidentalizaci“ se v slovníku současné ruštiny projevuje silněji než kdykoliv v minulosti, právě jako důsledek „zapadnické“ orientace v současné době vládnoucích ruských demokratů. Přemíra neústrojně užívaných anglicismů a amerikanismů jak v oficiální politické a ekonomické terminologii (*бартер, бизнесмен, брифинг, вице-президент, дефицит, дилер, маклер, импичмент, истеблишмент, клиринг, коммерсант, консенсус, мэр, ноу-хау, публицити, пикет, спонсор, холдинг* atd.), tak v řeči běžně mluvené (*бэби, тайм, фэмили, хэппенинг, лайф, триллер, пипл, тинейджер, спикер, отель, суицид, рокер, клип, казино, имидж, рэкет* apod.) vyvolává značné znepokojení u velké části jazykovědců a vyslovenou nevoli v táboře „slavjanofilské“ opozice:

„Наши демократы по своим убеждениям западники... Отвергнув отечественные ‚Советы‘ и не пожелав возвращаться к дореволюционному политическому словоупотреблению (*городским думам, управам, земствам* и т. п.), демократы пришли в восторг от опьяняющего звучания названий зарубежных управленческих институтов (*мэр, мэрия, префект, департамент*) и принялись насаждать их на нашей почве... Но не только желанием натянуть западный сюртук на российские плечи объясняется тяга к копированию иноземных образцов. Есть и более прозаическая причина. Когда нет реального дела, и, главное, не проглядываются реальные результаты, то...“ (Правда, 1993, 71, 1)

Posledním důležitým aspektem vztahu ruského myšlení a jazyka, o němž je nutno se v uvedených souvislostech zmínit, je **sakrální, magický charakter ruského slova**. Jak

uvádí S. Averincev (Аверинцев 1990), tuto charakteristiku zformuloval ruský básník O. Mandelštam, když hovořil o helénské, potažmo byzantské podstatě ruského jazyka: „Из греческого наследия русские ученики восприняли веру в вещественность, субстанциональность слова, которое не только вербум, не только рхема, но и логос. Слово здесь – не просто звук и знак, чисто „семиотическая“ реальность, но драгоценная и сакральная субстанция.“ P. Abraham tuto myšlenku rozvíjí dále: „Novodobé slovo evropské kultury je na rozdíl od ruského slova odsečeno od reality, je arbitrární, ve své desakralizované metaforičnosti se neustále táže a potvrzuje si své sepětí s věcí, kterou označuje. Euroaziatské slovo naopak předpokládá, že realita je v něm automaticky obsažena. Slovo evropské kultury je relativně vytrženo z celku jazyka, ruské slovo je naopak obsaženo pouze v celku jazyka, v logu, v Božské podstatě. Ruské slovo je ve své podstatě sakrální a magické. Jeho turbulentní sémantická dynamika je v mnoha ohledech pro evropské myšlení nepostižitelná. (...) Ve své konkrétnosti je ruské slovo věčné, ve své pojmové přesahovosti a nedourčenosti je naopak sémanticky vyprazdnitelné, abstraktní.“ (Abraham 1993: 166–169).

Ve světle těchto tezí (a v souvislosti s tím, co již bylo řečeno dříve) se pro tradiční evropské povědomí stává postižitelnější např. specificky ruské chápání politických termínů „левые – правые“. Zatímco v evropském pojetí jsou pojmy „levice“ – „pravice“ jednoznačně sociálně-politicky definovány ve vztahu k historicky konkrétně vymezenému (byť pomyslnému) „středu“ a mají tedy na čase relativně nezávislý, objektivně konstantní obsah, v ruské politické terminologii jde o axiologicky bipolární antitezi, založenou na relativistické dualitě „leví-liberálové“ („radikálové“) – „praví-konzervativci“ („reakcionáři“), umožňující používat označení *левые* (+) a *правые* (–) jako postojově hodnotící ideologémy (tj. arbitrárně ve vztahu k témuž referentu) v závislosti na subjektivním stanovisku mluvčího. Jak se v takovéto situaci to, co představuje sémantický rébus pro samotné nositele jazyka, stává při pokusu o přenesení do jiného kulturního kontextu „rébusem na druhou“, názorně demonstruje úryvek ze stati O. P. Jermakovové:

„Интересно, что в современной прессе коммунисты в нашей стране оцениваются как правые силы, в других государствах коммунистические партии по-прежнему именуются левыми. Ср.:

Одной из немногих *левых* партий Латинской Америки никак не отреагировавших на изменения в СССР, остается компартия Кубы. (КП, 15.06.90)

Бывшие диссиденты в нашей стране могли быть только левыми, но, уезжая в страны с иным общественным строем, по отношению к этому строю оказыва-

лись правыми. Об этом пишет С. Довлатов: А с Чарли мне всегда было легко... К тому же Чарли был „розовым“, *левым*. А мы, российские беженцы, – *правые* все, как один. *Правее* нас, как говорится, только стенка... Я спрашивал его: Вот ты ненавидишь капитализм. Почему же ты богатый? (С. Довлатов, Ремесло).

Таким образом, в связи с отсутствием четкой денотативной соотнесенности политических терминов *левый*, *правый*, их семантика носит не вполне определенный, размытый характер. В этой связи характерно замечание диктора телевидения: Новое правительство (одной из европейских стран), видимо, сделает поворот вправо – по европейской шкале“ (Ермакова 1993: 183–197).

1.8 Změny stylu v jazyce publicistiky transformačního období

V. N. Vinogradova v jedné ze svých statí (Виноградова 1998: 135–157) konstatuje, že v období let 1945–1995 se nejvíce změnil styl a užívání ruského jazyka v jeho jednotlivých funkčních varietách a žánrech. Je všeobecně známo, že společensko-politické změny se nejzřetelněji odrážejí v jazyce publicistiky. Mnohem méně se tyto změny odrážejí v odborném a jednacím stylu, které bezprostředně nesouvisejí se společenskými pohyby. Ve veřejném jednacím jazyce dochází sice rovněž ke změnám nominací, avšak jeho obecné rysy – neosobní charakter, pasivní konstrukce, nominativní charakter, užívání deverbativ a nejrůznějších klišé a idiomů – zůstávají v zásadě neměnné.

Totéž se v zásadě týká odborného stylu, tedy jazyka vědy, i když v řadě případů, zejména v oblasti společenských věd, lze vysledovat známky osobnějšího vyjadřování a ústup od principu potlačování autorského „já“, čemuž ovšem do značné míry napomáhá fakt značného deficitu profesionálních redaktorů v mnohých vydavatelstvích a sdělovacích prostředcích.

V celém uvedeném období se mění především sféra působnosti žurnalistického a publicistického stylu. V poválečném období (až do období „tání“ na přelomu 50.–60. let) publicistický styl a jeho žurnalisticko-informační podstyl v řadě textových žánrů přesahovaly hranice užití v hromadných sdělovacích prostředcích. Typickým příkladem byly takové v zásadě publicistické textové úvary jako předmluvy a úvody k vědeckým pracím, včetně výkladů názorů „klasiků marxismu-leninismu“ jako metodologického východiska vědecké práce, v drtivé většině případů samozřejmě nijak nesouvisejícího s jejím vlastním obsahem.

Pronikání prvků publicistického stylu jako prostředku ideologické a politické agitace bylo v tomto období charakteristické také pro beletrii, a to nejen v řeči literárních postav, ale také v řeči autorské.

Další vývoj pak postupně směřoval k omezování iradiace prvků publicistického stylu mimo sféru hromadného sdělování a k jeho postupnému sblížení s přirozeným běžně mluveným a psaným spisovným jazykem.

Nejvýraznější změny v oblasti stylistiky, zejména pak v samotném publicistickém stylu, se projeví v období chruščevovského „tání“, kdy bylo do značné míry přehodnoceno užívání ideologických klišé (ideogémů) předchozího období a objevily se nové

publicistické žánry (úvahy, rozhovory, informace o aktuálních tématech). Hromadné sdělovací prostředky se začaly do jisté míry diferencovat na více či méně oficiózní, což ovšem ještě neznamenalo možnost jakéhokoliv osobního hodnocení rozhodování a činnosti nejvyšších mocenských struktur sovětské společnosti. Demokratizace společnosti a komunikace se mimo jiné projevovala také např. v ironickém užívání hesel a klišé v tisku i v literatuře.

Období přestavby po r. 1985 znamenalo zásadní předěl ve vzájemných vztazích účastníků řečové komunikace v této oblasti: namísto publicistů, jejichž úkolem bylo do té doby především vyjadřovat a prosazovat oficiální linii státního vedení, přicházejí autoři zcela jiného profilu. Novými prototypy publicistů jsou na jedné straně kritičtí intelektuálové, jejichž hlavním stylistickým vyjadřovacím prostředkem je ironie, na druhé straně „demokratičtí“ autoři, kteří jsou schopni vyjadřovat se k čemukoliv, a kteří svoji blízkost k „prostému člověku“ demonstrují užíváním jazykového substandardu různého druhu, což jim umožňuje verbálně zaujímat vyhraněné postoje a vyslovovat ostré soudy a především odsudky na adresu ideových protivníků.

Současně s tím se rozrůžňuje také adresát žurnalistických a publicistických textů, a to nejen na bipolární tábory „demokratů“ a „konzervativců“, ale na množství různě strukturovaných sociálních skupin, což má zpětný vliv na stylové zvláštnosti žánrů, celých periodik, na užívání úzce speciální slovní zásoby (např. v reklamách pro tzv. „nové Rusy“ (новые русские, „нубориши“), v specializovaných hudebních, sportovních nebo počítačových časopisech pro mládež apod.).

Získávací a přesvědčovací funkce těchto textů se potom neprojevuje v přímé agitaci, ale je dosahována výběrem informací, způsobem jejich interpretace s využíváním přímého či nepřímého hodnocení apod.

V mnohem větší míře než v předchozích obdobích se projevuje také funkce autorského sebevyjádření, vznikají vzájemně rozlišitelné individuální styly (idiolekty) jednotlivých publicistů, kdy zasvěcený a pravidelný čtenář pozná „svého“ autora nejen podle výběru témat a prezentovaných postojů, ale také podle způsobu vyjadřování, volby jazykových prostředků, strukturování textu atd.

Celkový styl publicistických textů je dán výběrem variantních výrazových prostředků na jednotlivých úrovních jazyka, proto se v následujícím výkladu pokusíme charakterizovat nejvýraznější jevy, typické pro žurnalistický a publicistický psaný jazyk transformačního období.

Na úrovni **grafiky** jde především o zvýraznění jednotlivých komponentů textu pomocí 1. velkých písmen, 2. využívání nenormativních grafémů či historického pravopisu, 3. využívání latinské grafiky.

Stylisticky příznakové využívání velkých písmen nacházíme především tam, kde autorovi jde o vyjádření ironie a jazykovou hru: *У-личный каприз, Ки-Новости, ФИО* (= фамилия-имя-отчество), *Привати Заця, Прощальный век эпохи Ликования* (příklady V. Vinogradovové). *В океане – рифы, а на земле – таРИФЫ; Путер оказался совсем не баскетБОЛЕН; ПОЭТому все останутся довольны; СОЧИнение на тему лета (город Сочи); НеУДАЧНАЯ история; РасТроение органов.*

Především v reklamní funkci (ozvláštnění, upoutání pozornosti) jsou užívány historické grafémy „předrevoluční“ cyrilice (*i*) a staré pravopisné normy (*ѣ* na konci maskulin) či různé kombinace těchto přístupů ve vlastních jménech: *газета «Россія», газета «Коммерсантъ», система общественного питания «Трактиръ», издательство «Ладъ», компания «Русичъ», издательство «Русскіи міръ», газета «Русский Иностранец», газета «Міръ именъ и названій».*

Stylisticky příznakových návratů k předreformnímu pravopisu využívají i spisovatelé uměleckých žánrů. Například básnířka Bella Achmadulina v básni *Проза поэта* (2001) v části veršů v souladu s jejich obsahem využívá grafémů *ѣ, ъ, і, ѣ*:

Есть то, что насъ свело:
безмолвіе любви.
Во здравіе твое –
свѣча и с точкой і...
Мироволь и многоточь,
Ѳевральскій первый день,
вѣрней – покамѣст ночь:
школяръ и буква ѣдъ.

Sama autorka vysvětluje užití těchto znaků zvláštností stylu, tíhnutím k nářeční mluvě, lidovým úslovím a jazykovému vyjadřování „starých časů“ vůbec. Dá se předpokládat, že se takto v textu promítá vnitřní autorčino odmítání těch společenských deformací, které ji obklopovaly, a proti nimž často otevřeně protestovala.

V transformačním období se v žurnalistických textech značně rozšířilo užívání latinské grafiky a pravopisného principu, který bývá označován jako grafická transplantace, tj. přenos cizího výrazu do ruského textu v původní grafické podobě: *duty free, hi-fi, know-how, mass-media, multimedia, non-stop, Windows, CD-ROM, PR, VIP* aj.

Naopak mnohé exotismy a formálně neadaptované cizí názvy, u nichž by úzus grafickou transplantaci předpokládal, podléhají grafické adaptaci a píší se azbukou, což lze rovněž považovat za stylisticky příznakový postup, charakteristický zejména pro některé specifické textové žánry v hudebních a počítačových časopisech pro mládež: „Однако и совсем далеким от *хард-н-хэви* песням они могут придать новое звучание, каковое приобрела *кавер-версия* композиции «Смятение» Давида Тухманова на стихи Анны Ахматовой“ (<http://art-platforma.mgn.ru/report/2002/day3-1.php>).

Běžným se stává kontaminace cyrilice a latinky v textech, slovních spojeních a mnohdy i v rámci jednoho slova. Velmi často jde opět o jazykovou hru s cílem ozvláštnění textu a upoutání pozornosti: *Иванушки International, Deadyшки, Newsблок с Александром, Про-новости, Доставка себе удоVOLVствие, GAMEназия, WEB-сайтовская история, News-блок, Манхэттен X-PRESS, wave-синтез, alta moda в Москве, Sales manager в отель, Рок-fax, Absolutные, beaumontовый* aj.

Významnější jsou změny ve stylistické charakteristice a stýlotvorném a žánrotvorném využívání **slovní zásoby**.

Pro jazykovou situaci transformačního období je charakteristická zvýšená frekvence projevů jazykové reflexe, projevující se v rámci metajazykové funkce jazyka (Вепрева 2000: 26–34) explicitním vyjadřováním soudů o jednotlivých slovech, výpovědích nebo celých textech. Takovéto výpovědi se vždy vztahují ke konkrétnímu kontextu a popisují určitý stav věci:

„Помните, большевики раньше *говорили «квасной патриот»*? Я теперь с гордостью *могу сказать*, да, я – квасной патриот, потому что квас лучше и здоровее множества других напитков. Я *могу сказать*, что я – *пельменный патриот*, потому что пельмени лучше гамбургеров. *Эти слова мы употребляли в уничижительном смысле, а сейчас надо менять язык*“ (Русь державная, 1997, 9).

Zesílení a zvýšení frekvence jazykové reflexe, typické pro období zásadních společenských změn, se týká zejména:

1. konstatování a hodnocení novosti a frekventovanosti nových slov (neologismů) z různých tematických skupin, vztahujících se k nové společenské situaci:

„Термин *новый* родился: *отказник. Слово найдено точно*“ (Максимов 1992); „*Правовое государство – заезженное словосочетание, набившее оскомину*“ (Час пик, 11. 12. 1997);

„Мы по-прежнему «строим» – не зря, видимо, *родился термин «прорабы перестройки»* построили «социализм» – не понравился, перестраиваем его в «капитализм»“ (Русь державная, 1997, 11–12).

2. hodnocení změny stylistického registru slov, případně stylistických posunů celých lexikálních tříd:

„..Очень многих *пугает слово «батрак»*. Вытащили его из крепко пронафталиненного архива и делают из него пугало“ (Словарь перестройки, 1992);

„*Я категорически против слова «милиция»*. Милиция себя дискредитировала в глазах обывателя. Может быть, *новое слово «полиция»* поможет поднимать органам свой престиж“ (МК, listopad 1997);

„*Такие слова, как «интернационализм», «классовая борьба», «пролетариат», «братская социалистическая солидарность»* и тому подобные атрибуты всей обрыдшей коммунистической идеологии должны быть, *как старьй хлам, выброшены на свалку истории*“ (Русский вестник, 1996, 2-4).

3. hodnocení užívání cizojazyčných slov:

„*Новые, незнакомые, а потому заманчивые слова – конвертируемость, конвергентность, плюрализм, конверсия, инвестиция, ротация*“ (Словарь перестройки, 1992);

„Разбаш: Кто занимается *промоушен*, *извините за это слово*“ (Час пик, 25. 2. 1997);

„Космополиты, невежды и чужеземцы по дурусти и по злему умыслу засоряют великий русский язык такими *никчемными и бессмысленными словечками, как хобби, консенсус, импичмент*“ (Истоки, 1992, 6).

4. reflexe sémantického přehodnocování ideologicky orientovaného lexika:

„*У нас на слова «рыночные отношения», «рыночная экономика»* *реагировали подчас как бык на красную тряпку*“ (Словарь перестройки, 1992);

„Но сегодня *«капитал», «частная собственность»* и *другие подрасстрельные ругательства революционных лет* прижились в нашей повседневной жизни в качестве обычных терминов“ (АиФ, duben 1996).

Odmítání oficiálního slovníku předpřestavbového období rozvoje ruské společnosti je hlavní příčinou takových jevů, jako pronikání do žurnalistických a publicistických textů stylisticky výrazně příznakového lexika: kolokvialismů, vulgarismů, slangových slov a žargonismů, dialektismů, slov zastaralých, ale také profesionalismů a speciálních terminologických výrazů vůbec, slov cizích a přejatých a dalších výrazů, patřících původně k periferním oblastem slovní zásoby ruštiny.

Jak uvádí N. Ivanova, společně s rehabilitací různých sociálních skupin obyvatel byl rehabilitován také jejich jazyk (Иванова 1995: 11). Novým novinářským žánrem se stala „zповěď“, jejímž hlavním smyslem je představit člověka patřícího k nějaké sociální skupině a jeho jazyk, srov. např. úryvky z textu *Исповедь риэлтера* (Zповěď realitního agenta): „уметь *загружать мозги* покупателю“, „*парю* (покупателя) на максимальные *бабки*“, „Ты его хочешь *обуть*, а он тебя“, „*пасет* квартиру“, „если из ста твоих *ходок* пять будут удачными – уже хорошо, и если на двадцать хитрых клиентов попадетсЯ один *классный лох*, тут ты на нем и *выспишься*“ (АиФ, 1996, 32).

Významnou roli v novinářském jazyce sehrála ve sledovaném období **hovorová a slangová slovní zásoba**, z níž žurnalisté čerpali výrazy, které se postupem času staly téměř symboly doby a klíčovými slovy žurnalistických textů (*тусовка, крутой, совок, совковый, наезд, беспредел, челнок, разборка, крыша* apod.):

„Система отторгает всех, кто пытается покуситься на ее святая святых – закрытость. И на основанную на ней вседозволенность, именуемую нынче *беспределом*“ (ЛГ, 24.07.91).

„О чем пишет он, беллетрист и провинциальный наблюдатель? Да обо всех нас, кого ныне мазохистически именуют *«совками»*“ (ЛГ, 11.11.92).

„Что такое договор в *совковых* и постсовковых реалиях, объяснять никому не надо“ (ЛГ, 03.11.93).

„Питерские «демократы» пока улицы как бы чураются, предпочитая различного рода *тусовки* в закрытых помещениях“ (ЛГ, 10.11.93).

„*«Челноков»*“ – начинающих бизнесменов, таскающих товар по стране на собственном горбу, – у нас трясут везде“ (МН, 17.01.93).

„Большинство петербуржцев сопротивление оказывают, не желая участвовать в политических *разборках*“ (ЛГ, 29.09.93).

„Зато остальное – это ребята, которые хотят быть *«крутыми»* в этой жизни“ (ЛГ, 08.09.93).

V novinářských textech nejsou výjimkou ani **slova hrubá a vulgarismy**:

обалдельный (Народные депутаты СССР ... несколько *обалдело* слушали, как министр обороны США... – МН, 11.11.90); *шмон* (Не стоит преувеличивать эффективность всесоюзного *шмона* – МН, 03.02.91); *халява* (Это сладкое слово „халява“ – Известия, 29.11.91); *паскудство* (Это вам не *паскудство* над гипсовым портретом, это позор несравненный и несмыаемый. – ЛГ, 20.02.91); *жратва* (Все народы нашей страны согрешили раболепием [...], польстившись на обещания скорого

осуществления обывательской мечты об изобилии бесплатной *жратвы*. – ЛГ, 16.10.91); *дерьмо* (С наслаждением копаются в писательском *дерьме*, выволакивая на свет божий ложь, мелкое вранье... – ЛГ, 25.09.91); *задница* (Русский человек становится индивидуалистом не с понимания своей индивидуальной ценности в глазах Бога, а с босяцкого посыла всего мироздания *в задницу*. – ЛГ, 17.01.93); *засранец* (Ну что вы, *засранцы*, воображаете, вы уже люди? – ЛГ, 11.03.92); *плевать* (И делает это бесстыдно, откровенно, *плюя* как на приличия, так и на законы. – МН, 14.07.91), *похерить* (наши законодатели – по крайней мере союзные – с удовольствием *похерили* бы саму идею приватизации. – ЛГ, 17.07.91) .

Nejpočetnější a nejmýraznější vrstvu aktualizovaného lexika v publicistice transformačního období tvoří **výpůjčky z cizích jazyků**. Pro pronikání cizojazyčných výrazů do současné ruštiny je charakteristická rychlá a snadná adaptace v přejímajícím jazykovém systému, i když mnohá cizí slova (zejména četné anglicismy z oblasti politiky, ekonomiky, obchodu, kultury atd.) jsou zpočátku nositeli jazyka (čtenáři) přijímána kriticky a s výhradami, jako výraz jazykového snobismu (v protikladu k projevům demokratizace jazyka):

„Возьмите любое чтиво средств массовой информации, в нем пестрят иностранные слова, написанные русскими буквами: *уик-энд, ноу-хау, рейтинг, дайджест, истеблишмент, спонсор, имидж, брокер, рокер, рэкет* и многие другие. Неужели нельзя перевести слова на русский язык и написать так, чтоб не терялся смысл написанного!“ (z tisku, 1992);

„«*Мэрия*», «*департамент*», «*префектура*» – каких только чудесных названий у нас не появилось, а положение в городе все хуже и хуже...“ (Т. Толстая: Что в имени тебе моем? – МН, 29.12.91);

„На устах у всех диковинное слово «*бартер*»... В обмен на фотоаппараты добыто 40 тонн сахара“ (Курьер, 30.11.91);

„Хорошее, поэтически утрированное *наблицити*: «От Москвы по парижскую рвань мое имя наводит ужас, как заборная громкая брань»“ (МН, 29.12.91).

Na rozdíl od předchozích období, kdy se cizojazyčná slova dostávala do ruštiny především z psaných pramenů, v transformačním období 90. let. 20. století je významným zdrojem lexikálního přejímání jazyk mluvený. V textech hromadných sdělovacích prostředků se tak objevují výrazy cizojazyčného původu, typické pro skupinovou komunikaci různých sociálních skupin (žargonismy), i když často jde o úmyslnou stylizaci:

„Возможны действия в плохо контролируемых правительством регионах – дикие *диггеры* под землей, телефонные хулиганы, способные обзвонить за день несколько сотен учреждений, *хакеры* – взломщики и авторы компьютерных вирусов (...) Уличные *дестроеры*, способные превратить мирную демонстрацию в столкновение с властями и погромы в магазинах. Все эти провокаторы – клетки будущего «нового коллектива»“ (Цветков 1999: 11);

„Да и враги у них какие-то странные: Пелевин и Децл. Относительно Пелевина еще можно строить какие-то предположения. Он враг либо потому, что занимается пропагандой наркотиков, либо потому, что (...) провел «*римейк-бренд*» образа Че Гевары. Но вот почему руководству «Идущих» не угодил Децл – обычный *рэпер*, «*раскрученный*» богатыми родителями, вовсе не кумир молодежи, – понять совсем невозможно“ (Тарасов 2001: 83);

„Сейчас для хиппарей *промоушн* довольно много значит; А если денег на пиво нет, будешь *аскать* у прохожих; был такой *флэт*, квартира ...пока старые не помрут и ты не станешь *олдовым*“ (МК 05.03.96).

Ve srovnání s předcházejícím stavem se v transformačním období mění frekvence, oblasti a způsob užití knižního lexika. **Книžní výrazy** nacházíme především v textech s duchovní a náboženskou tematikou:

„*Милосердие, сострадание, благотворительность* – эти слова все прочнее входят в лексикон нашей každодневной жизни. Страна возвращается к истокам общечеловеческих ценностей, мучительно восстанавливая то, что разрушалось десятилетиями“ (Огонек, 1989, 47)

Stylistické změny se dotkly také užívání **vlastních jmen**. Rozšířil se okruh osob označovaných v žurnalistice a publicistice pouze jménem a příjmením. Dříve byly takto označovány pouze osobnosti ze světa umění (*Анна Ахматова, Иван Бунин, Михаил Булгаков*), nyní se tento způsob pojmenovávání rozširuje také na osobnosti politického života: *письмо Борису Ельцину, Сергей Шахрай* atd.

Největšími změnami prošla v transformačním období **expresivně hodnotící** slovní zásoba. Řada výrazů z negativně hodnotící konotací oficiální publicistiky sovětského období se změnila v anachronismy:

„Многие уже успешно работают за границей. Исчезла эта унижительная ситуация, когда люди становились *перебежчиками* и даже предателями“ (АиФ, 1996, 32);

„Россия отпустила много так называемых *секретчиков*, или *отказников*: так назывались те, кому не давали выездной визы, поскольку они когда-то имели допуск к секретным документам“ (АиФ, 1996, 31).

Ideologicky hodnotící výrazy měly i v tomto období charakter novinářských klišé a v běžné neoficiální komunikaci byly využívány k vyjádření ironie. V publicistice transformačního období jsou tyto prostředky využívány k charakteristice (často anekdotické) předcházejícího období:

„Просто удивительно, как это на протяжении целого концерта можно не коснуться ни *происков империализма*, ни *клеветников* со станции Свободная Европа“ (Советская культура, 07.08.71; přetištěno v čas. АиФ, 1996, 31);

„*Групповой уклон, фракция, оппозиция!* У этих слов исторически сложившаяся зловещая окраска, от них и по сей день отдает трупным запахом эпохи...; Ведь совсем недавно ученого, вызывающего к правде, совести, гласности, клеймили в газетах, журналах, по радио, не без обличающего публицистического пафоса называли *отщепенцем*, *клеветником*, *антисоветчиком*;...“ (Огонек, 1989, 8).

Oficiální žurnalistika a publicistika se vždy vyznačovala využíváním eufemismů s cílem zastírat skutečný stav věcí:

„Интересно понаблюдать, как русский язык, а точнее бюрократический приспособливается к негативным сторонам нашей жизни (...). Много товаров по *договорным ценам*. А лучше было бы написать: вздутая цена или ультимативная цена. *Недовложения* – так деликатно работники торговли называют элементарное воровство... Есть ласковое слово *несуны*. Так называют людей, которые всегда что-то тащат“ (ЛГ, 28.06.89);

„Стало совершенно явным, что – воспользуемся введенной в оборот Михаилом Горбачевым терминологией – *определенные деструктивные силы* делают все возможное, чтобы...“ (Российская газета, 29.08.91);

„Первоначальные ежедневные попытки властей «успокаивать» общество с помощью обмена сменились пристрастием к эвфемизмам. Говорят, мы там не стреляем по чеченцам – мы *даем адекватный ответ*. Говорят, это не война – это *военная операция по разоружению*“ (Известия, 20.12.94).

Důležitou úlohu v hledání nových výrazových prostředků v souvislosti s přestavbou médií a jejich demokratizací má **slovotvorba** – tvoření nových slov, odpovídajících změněným potřebám společnosti, a také okazionalismů jako expresivních jazykových prostředků (srov. kap. 1.9 *Stylistická charakteristika textů ruské politické publicistiky konce 20. století*).

Frazeologii v publicistice transformačního období charakterizuje pronikání nových slov a idiomů, mj. např. využívání parafrází citátů z děl klasiků marxismu-leninismu a jejich následovníků. Ve většině případů mají tyto parafráze výrazný hodnotící charakter:

„Под знаменем марксизма-ленинизма“ (titulek, АиФ, 1996, 17);

„...Плюс омонизация всей страны“ (АиФ, 1991, 27);

„Партийные организации и партийная макулатура“ (Известия, 26.03.96).

Jindy jsou parafráze citátů využívány jako hotová klišé bez doplňujících hodnotících konotací:

„Сказать, что из всех искусств для нас важнейшим является телевидение, – значит не сказать ничего“ (МК, 08.02.96);

„У меня ведь специфическая аудитория – интеллигенция. Страшно далеки они от народа“ (Общая газета, 11–17.02.96).

Takovéto využívání citátů nemá za cíl kritiku příslušných pramenů, ale vyjádření vztahu k popisované skutečnosti.

V žurnalistických a publicistických textech jsou bohatě využívány také citáty a jejich parafráze z obecně známých anekdot, filmů, populárních písní:

„В результате колебаний вместе с линией партии министр обороны России и ее посол в ООН говорят одно, министр иностранных дел РФ – как бы сам по себе“ (Общая газета, 29.04.–05.05.1994);

„На сцене замерло все до рассвета, потому что актеры забыли текст“ (aluze na název písně M. Isakovského „Снова замерло все до рассвета“) (МК, 02/07-96);

„Белорусам везде у нас дорога“ (aluze na slova „Молодым – везде у нас дорога / Старикам – везде у нас почет“ z písně I. Dunajevského na slova V. I. Lebeděva-Kumače „Песня о родине“ z filmu „Цирк“ z r. 1936) (МК, 31.08.96).

Frazeologismy se ve sledovaném období v publicistice objevují:

1. v původní podobě: люди идут *учиться, учиться и учиться*, доверчиво отдавая заветные сбережения (Огонек, 1995, 38);

2. se záměnou slov: Блеск и нищета *номенклатуры*;

3. jako slovní hříčky (kalambúry): „Я Россию часто вспоминаю, думая о давнем дорогом, я другой такой страны не знаю, где так *вольно, смирно и кругом*“ (Общая газета, 11–17.01.96);

4. s využitím formální struktury a záměnou lexikálního obsahu: „*Не обобщай, да обобщен не будешь*“ (Общая газета, 11–17.01.96);

5. s využitím citátů jako specifických aluzí (z citátu zůstávají zachována pouze klíčová slova): „...вопреки нашему менталитету, под которым всю жизнь подразумевались *российские дураки и дороги*“ (aluze na апрокриф „У России две беды – дураки и дороги“, připisovaný různým autorům) (МК, 17.07.96).

Hlavním smyslem využívání uvedených stylistických prostředků je vyjádření ironie. Tímto způsobem, cestou ironické sebeočisty, se jazyk brání vlivu totalitní i posttotalitní společnosti. Jak v závěru své stati, citované v úvodu této kapitoly, konstatuje V. Vinogradova (Виноградова 1998: 156), možnosti takového vlivu na jazyk bychom přes všechny uvedené skutečnosti neměli přeceňovat, neboť se v podstatě omezuje na výrazové prostředky a žánry publicistického stylu.

1.9 Stylistická charakteristika textů ruské politické publicistiky konce 20. století

Stav a charakter ruské publicistiky a žurnalistiky se během posledních desetiletí dramaticky změnil. Rusko jako de facto nástupnický stát zaniknuvšího sovětského impéria prožilo koncem 80. a během 90. let skutečný žurnalistický boom, nesouměřitelný s kterýmkoliv z předcházejících období vývoje ruské společnosti a veškerého ruského písemnictví, a sotva lze očekávat, že se v historicky dohledné době bude v této kulturní oblasti něco podobného opakovat. Současně nelze přehlédnout fakt, že v očích dnešního čtenáře, posluchače či diváka jsou ruská masmédiá do značné míry zdiskreditovaná (Липатова 2002). V době náhle vzniklého hodnotového vakua, kdy se hlavním kritériem „profesionality“ stává připravenost žurnalistů sloužit zájmům svých zaměstnavatelů, dochází často zcela přirozeně ke snižování nároků na skutečnou profesní odbornost, a tím pochopitelně i ke snižování kvality textů, nemluvě o dodržování určité úrovně estetických kritérií a morálních norem. Vedle toho ovšem v Rusku existuje i za současné situace kvalitní žurnalistika a publicistika, která nicméně zůstává na okraji zájmu běžného čtenáře, a nemá proto dostatečně široký vliv na udržování povědomí jazykové, kulturní, intelektuální a kulturní úrovně jednotlivce a společnosti. Tato publicistika se doposud, bohužel, nesetkává ani s přílišným zájmem filologů, kteří dávají přednost analýze jazykových a textových zvláštností takových textů, které explicitněji a prokazatelněji odrážejí změny probíhající ve všech oblastech života ruské společnosti od poloviny 80. let do současnosti. Lingvistický výzkum publicistiky je podle G. J. Solganika nutno pozvednout na novou, makrolingvistickou úroveň, na které by bylo možné pomocí sociolingvistických a pragmalingvistických metod analyzovat a vyhodnocovat stylistické parametry publicistických textů a diferencovat mezi seriózní a konjunkturální nebo bulvární publicistikou (Солганик 2000: 3). Pokusy aplikovat podobné přístupy již byly učiněny např. v již citovaných akademických publikacích V. G. Kostomarovova *Языковой вкус эпохи* (Костомаров 1994, 1999), v kolektivní monografii *Русский язык конца XX столетия* pod redakcí J. A. Zemské (Земская 1996), nebo v knize A. D. Duličenko s tímž názvem z r. 1994 (Дуличенко 1994), v nichž je předmětem zkoumání právě jazyk současné ruské publicistiky.

Z hlediska integrované žánrové typologie ruských textů se ukazuje jako užitečné pokusit se o vymezení konstitutivních a diferenčních rysů současného publicistického stylu a na tomto základě stanovit stylistické zvláštnosti ruské publicistiky „přestavbového“

a „popřestavbového“ období konce 20. století. Makrolingvistický přístup k takovému výzkumu, umožňující v maximální možné míře objektivizovat získané poznatky, považujeme za nezbytný zejména z toho důvodu, že ve sledovaném období se v ruském společenském povědomí zakořenila dichotomie „demokratická (liberální) a opoziční („patriotická“) publicistika“, která vede ke dvojí deformaci. Jednak navozuje představu, že existují dva monolitní ideologické a stylistické systémy HSP bez nějaké vnitřní diferenciaci, jednak tzv. demokratický tisk bývá automaticky považován za kvalitní, pozitivní, kdežto opoziční (konzervativní v ruském pojetí) tisk je obecně hodnocen jako nekvalitní, negativní, přičemž tuto nálepku samozřejmě rozšiřují především liberálně orientovaní politici, novináři, ale také filologové a další specialisté. Takovéto bipolární nazírání situace v současné ruské publicistice je ovšem nepřipustně zjednodušené a je zřejmé, že výlučně politické kritérium je nutno zaměnit kritériem profesionality.

Nelze nevidět, že rozdělení HSP na základě politického principu má určitý vztah k jejich jazykové a estetické úrovni, který je ovšem pouze nepřímý. V sovětském období byla novinářská elita soustředěna v ústředních stranických a vládních tiskových orgánech (*Правда, Известия, Коммунист* aj.). Lze předpokládat, že si tito žurnalisté namnoze uchovali jak své politické názory, tak vysokou profesionální úroveň (např. dřívější *Коммунист* je dnes známý jako jedno z nejlepších politických periodik – *Свободная мысль – XXI*). Na druhé straně je nutné si uvědomit, že v podmínkách přísné sovětské cenzury se formovaly individuality talentovaných publicistů z řad disentu a jemu blízkých osobností: I. Šafareviče, K. Ljubarského, A. Zinovjeva, A. Avtorchanova a dalších. Mnozí z nich posléze přešli do „antiliberálního“ („patriotického“) tábora, jiní se otevřeně přihlásili k liberálním názorům, avšak talent a profesionalita jedněch i druhých zůstaly zachovány.

Zdalo by se jako samozřejmé, že kvalita HSP není určována ničím jiným než tím, do jaké míry odpovídají požadavkům, které jsou na ně kladeny. Avšak od konce 80. let, zvláště pak po vydání tiskového zákona v r. 1995, se objevila řada periodik ignorujících elementární profesionální a etické normy. Hranice toho, kam až je možné v žurnalistice zajít, byly natolik zrelativizovány, že nyní je nutné rekonstruovat obraz seriózní autentické publicistiky, která by si zasloužila toto označení, bez ohledu na její politickou orientaci.

Ve 2. polovině 80. let nastal v tehdejším Sovětském svazu, stejně jako později i v ostatních zemích tzv. východního bloku, novinářský boom. Bylo to období rozkvětu psané i mluvené publicistiky (rozhlas, televize), pro kterou byla charakteristická především

tematická rozmanitost a hledání optimálních výrazových prostředků. Symptomatické bylo v těchto souvislostech např. v r. 1988 vydání známého sborníku publicistických statí s názvem *Если по совести* (Канунникова 1988), obsahujícího články známých spisovatelů a veřejných činitelů té doby: Č. Ajtmatova, A. Anaņjeva, V. Astafjeva, V. Bělova, F. Burlackého, D. Granina, J. Jevtušenka, V. Rasputina, R. Rožděstvenského, J. Černičenka a dalších. Okruh diskutovaných témat je velmi široký: boj s pozůstatky stalinismu, problémy zemědělství, ekologie, postavení žen ve společnosti, kulturní život, soužití národů, stav ruského sebeuvědomění a ruského jazyka aj.. Autoři se ještě nepokoušejí o revizi základních marxisticko-leninských ideologémů (ovšem už o rok později padá i toto tabu vydáním Solženicynova *Souostroví GULAG*, a v r. 1990 se už antikomunismus stává takřka módní záležitostí – články a eseje V. Solouchina, např. *Камешки на ладони* (Oblázky na dlani), knížka V. Jerofejeva *Моя маленькая лениниада* (Moje malá leniniáda) a další texty se brzy stanou kultovní záležitostí). V této době už je známa stať N. Andrejevové *He могу поступиться принципами* (Nemohu se zpronevěřit zásadám) a autoři sborníku s ní polemizují, přičemž buďto přímo deklarují svůj souhlasný postoj k „perestrojce“, nebo se k ní alespoň nestavějí odmítavě. Stejně jako další sovětští publicisté té doby se vyjadřují v rámci oficiózního „přestavbového“ diskursu. Tradiční dichotomie „západníků“ a „slavjanofilů“ se v r. 1988 aktualizuje: první názorový proud je ve společenském povědomí spojován s časopisy *Огонек*, *Новый мир*, *Аргументы и факты*, tábor slavjanofilů zastupují žurnály *Москва*, *Наши современники*, *Молодая гвардия*. Detaibuizují se další témata, v tisku se začíná psát o prostituci, nájemných vraždách, a také o mafii v SSSR.

Po r. 1988 se situace prudce mění. Revidují se fundamentální sovětské postuláty a ideologémy a postupně dochází i ke zpochybňování a brzy i odmítání komunistické ideologie a sovětského státního zřízení. Současně jsou propagovány liberální hodnoty a dochází k ožívování potlačené religiozity. Do legální publicistiky vstupují disidenti a představitelé emigrace (Solženicyn, Janov, Zinovjev, Limonov).

Jak „liberální“, tak „patriotická“ publicistika na přelomu 80. a 90. let se vyznačují vysokou koncentrací ideologických klišé. Nejfrekventovanějšími výrazy publicistického slovníku z let 1985-1991 byly lexémy a frazeologismy *автономизация*, *анде(р)граунд*, *антикоммунизм (-ист)*, *антиперестроечный*, *аренда(тор)*, *беженство*, *беспредел*, *бомж*, *воин-интернационалист*, *(не)выездной*, *гласность*, *демократ(ия)*, *державник*, *диссидент*, *ирангейт*, *киднеппинг*, *киллер*, *конверсия*, *кооператив (кооператор)*,

криминал, крутой, ликвидатор, лимон, люмпен(изация), милосердие, мэр, наши (нашизм, нашист), недопереворот, неформал, партократ(ия), перестройка, плюрализм, полтергейст, путана, путч(ист), рейтинг, рынок (-чник), рэкет(ир), самиздат (здесьиздат, тамиздат), совок (совковый), спонсор, спецхран, суверенитет, тусовка, ток-шоу, фазенда, фермер(ство), фирма, хунта, чернобылец; архитектор (прораб) перестройки, Белый дом, демократические (общечеловеческие) ценности, дорога к храму, казарменный коммунизм, крыша поехала, межрегиональная группа, народный депутат, национальные квартиры, непопулярные меры, неформальные объединения, остров тоталитаризма, пакет предложений (программ), парад суверенитетов ај.

Uvedené výrazy patří k různým tematickým a stylovým plánům, jde o politické a ekonomické termíny (автономизация, конверсия, плюрализм, суверенитет), ideologická kliše (воин-интернационалист, общечеловеческие ценности), označení dobových reálií (беженство, бомж, кооператив, фермер), slangové výrazy (тусовка, бровеносец, фазенда), obecně rozšířené argotismy (беспредел, крутой).

Ve 2. polovině 80. let se v publicistice objevuje řada termínů s předponami **де-** (současně s příponou -изация): *десталинизация, деидеологизация, департизация, раз-/рас-*: *разбюрокрачивание, разгосударствление, раскрестьянивание; пост-*: *постимперский, постколлективистский, посткоммунистический, постперестроечный, постсоциалистический, постсоветский, посттоталитарный; экс-*: *экс-коммунист, экс-парламентарий, экс-премьер; анти-*: *антирынок, антипарламент, антирыночник, антисоюзный, антисталинизм, антицентристский; антигорбачевцы, антиельцины, антируцкисты; псевдо-*: *псевдопатриотический, псевдорыночный, псевдоисторический; псевдосвобода, псевдокультура, псевдосоциализм, псевдокапитализм, псевдореволюция, псевдопутч, псевдопартийность; псевдодемократ, псевдодогуманист, псевдомонархист, псевдореформатор; активizují se slovtvorné přípony **-(из)ация**: *балканизация, белоруссизация, долларизация, ливанизация, украинизация, эстонизация; аппаратизация, векселизация, велосипедизация, дебилизация, зарплатизация, информатизация, кокаколонизация, коммерциализация, купонизация, легитимизация, люмпенизация, рублевизация, третьемизация; -ист*: *ельцинист, уклонист, этноцентрист; -щин(а)-*: *катковщина, победоносцевщина, дегаевщина, гапоновщина, зубатовщина, азефовщина, керенищина, корниловщина, нечаевщина, николаевщина, распутинщина, мейерхольдовщина, есенищина, мерезжков-**

щина, метерлинковищина, пишибышевищина, солугубовищина, станиславщина, стриндберговщина, смердяковищина, триродовищина, шигалевщина.

Stále častěji se objevují slova spojená se jmény konkrétních osob: *(анти)горбачевец, (анти)ельцинист, брежневщина, сталинизм, сталинщина, бериевищина, алиевщина, рашидовщина, невзоровщина*, později *жириновщина, хасбулатовщина, ельцинщина, гайдаровщина, анпиловщина* aj.

Do publicistických textů pronikají koncepty krásné literatury a umění, které vznikly nebo se aktualizovaly v představbovém období: *шариковщина, вторая свежесть, манкурты, новояз, дорога к храму, убить дракона (в себе).*

Ke konci představbového období se začala objevovat klišé, která přešla i do slovníku především pokleslé žurnalistiky popřestavbového období: „*Моисей сорок лет водил евреев по пустыне*“, „*Народ имеет то правительство, которого заслуживает*“, „*70 лет тоталитаризма*“, „*В СССР секса нет*“, „*Кто был ничем, тот станет всем*“, „*Кухарки, управляющие государством*“. Tyto a mnohé jiné okřídlené fráze byly často vytrhovány z původního kontextu a používány v deformovaném, vulgarizovaném významu. Pro představbové období je typické také oživení starých frazeologismů a jejich zasazování do nových souvislostí.

I přes neoddiskutovatelné změny probíhající v jazyce je možné konstatovat, že lexikálně-sémantické, frazeologické a slovotvorné jazykové prostředky jakoby podtrhovaly nepůvodní, epigonský, netvořivý charakter probíhajících reforem. Nové výrazy či aktualizované významy známých slov ve slovníku publicistiky jsou sice poměrně četné, z velké části se však jedná o slova banální a nevýrazná. V mnoha případech jde pouze o aktualizaci již dříve vzniklých pojmenování (*гласность, перестройка, смутное время*), mnohá slova jsou prostými přejímkami z cizích jazyků (*мафия, мэр, парламент, президент, префект, фазенда, фермер, фирма*).

Reakcí na jazykovou triviálnost v představbové žurnalistice byly stále častější snahy o ozvláštňení textů nejrůznějšími novotvary, autorskými neologismy, kalambúry a dalšími elementy jazykové hry. Typickou ukázkou je Solženicynova stať *Как нам обустроить Россию* z r. 1990 (Солженицын 1990: 9), která je jakousi ilustrací k jeho slovníku vlastních autorských neologismů (Солженицын 2000), obsahující novotvary typu *беззаконствовать, безуёмый* (б-ое пьянство), *беспорядье, выбуриваться, громковещательно, густо-гнетущий* (г-ая моральная атмосфера), *жалкость, запушь* („*в полной запущи у нас здоровье...*“), *мартышечий* („*Когда в 1937 Сталин вводил наши*

мартышечьи «выборы»“), неподымные (работы), обезумелый (о-ое руководство), обдуманье, окаяница, отвычка (от земли), расхитчик, вдолбляемая и прогрохоченная „социалистическая дружба народов“, всеместный национальный извод atd.

Dalším charakteristickým rysem ruské publicistiky 2. poloviny 80. let je zvýšená četnost výrazů spojených s religiózní tematikou. V této souvislosti není bez zajímavosti fakt, že stylistické využívání náboženských výrazů, frazeologismů a citátů nacházíme už v porevoluční bolševické publicistice, např. v pracích A. V. Lunačarského (Сарнов 1988: 253). Některé konfesní lexémy byly uvedeny do života představiteli kultury v rámci všeobecného „přestavbového“ diskursu, přičemž přelomovým byl pravděpodobně rok 1987, v němž byl promítán film Tengize Abuladzeho *Pokání*. Tento snímek měl na sekularizované vědomí značné části sovětské veřejnosti velký vliv. I když fabule filmu, založená na opakovaném vykopávání nebožtíka z hrobu, má více společných znaků s pohanským než křesťanským nazíráním světa, snímek se krátce po svém uvedení do kin stal kultovním dílem a jakýmsi etalonem křesťanství. Do společenského vědomí pronikly koncepty „cesta k chrámu“ (*дорога к храму*) a „pokání“ (*покаяние*), které byly nicméně zpočátku většinou sovětských lidí chápány čistě metaforicky a ateisticky: „chrám“ byl chápán jako alegorie mravní očisty a návratu k vysokým etickým hodnotám, „pokáním“ se vesměs rozumělo přiznání si vlastního pomýlení a chyb, v nejlepším případě doprovázené vnitřním rozhodnutím a připraveností podobné chyby neopakovat.⁴ Omyly a chyby byly přitom vykládány nejednoznačně a nepřesvědčivě. Pochybná „vina“ starší generace byla spatřována v tom, že „podporovala tyranský stalinistický režim“, avšak čestní lidé brežněvovského období stagnace, kteří nerozkrádali státní majetek, na nikoho nedonášeli a nedomáhali se potrestání disidentů apod. žádnou vinu nepocíťovali a často se považovali dokonce za oběti režimu a nechápali, za co by se měli kát. Ideologové perestrojky našli vinu této generace v tom, že neprotestovala proti politickému systému vlády jedné strany, proti okupaci Maďarska, Československa a Afghánistánu, byli lhostejní k osudu Pobaltí a ostatních „porobených“ národů SSSR, nebojovali proti totalitnímu režimu atd. Tyto argumenty nemohly ovšem stačit k tomu, aby lidé pocítili skutečný pocit viny.

Na začátku 90. let byla čistě světská argumentace doplněna důvody náboženskými: národ je vinen ztrátou víry, likvidací „pravoslavné říše“, vyvražděním carské rodiny.

⁴ Srov. v této souvislosti prohlášení B. Vasiljeva v článku *Прозрение* v citovaném sborníku: „Храм «Покаяния» лишен религиозной окраски: это храм духа человеческого, храм народной нравственности, народной памяти, народной мудрости“ (Кабанов 1988: 225).

Ateisticky a antimonarchisticky vychovaný národ ovšem nemohl pocítit opravdovou vinu za „hříchy otců“ a ideologický koncept pokání tak zůstal většinou národa cizí. Zato se objevil deformující fenomén, který M. Jampolskij označil za „znásilnění pokáním“ (Ямпольский 1991: 8). Podle autora státní moc v období přestavby dvakrát zneužila ideologem pokání: poprvé jako nástroj vlastní rehabilitace, očištění před národem a legitimizace získaných mocenských pozic, podruhé jako mechanismus přenesení metafyzické odpovědnosti na národ, jehož provinění zůstala nerozhřešena. Ke konci přestavbového období tak ideologický aparát s využitím kulturních osobností, především bývalých disidentů, aktivně vytvářel v národě pocit národní méněcennosti.⁵

V průběhu posledního desetiletí 20. stol. se v masmédiích různé orientace slovo „pokání“ s náboženskou konotací zabydlelo a stalo se rituálním.

Dalšími koncepty z oblasti konfesního pojmosloví, které se v přestavbovém období rozšířily v ruské publicistice, byly výrazy *милосердие* (milosrdenství), *духовность* (duchovnost), *грех* (hřích, pochybení).

Slovo *милосердие* se rozšířilo rovněž po r. 1987 v souvislosti s článkem D. Granina *О милосердии* (O milosrdenství), zveřejněném v časopise *Литературная газета*. Smysl tohoto slova se však brzo zúžil na význam ‚dobročinnost‘ (благотворительность), přičemž často šlo o dobročinnost okázalou a účelovou. Tomu odpovídal i pozdější posun v chápání významu slova ve společenském vědomí směrem k tematizaci ironických a satirických konotací.

Také slovo *духовность* vešlo v sekularizovaném významu do užívání v raném období přestavby; v citovaném článku V. Vasiljeva se mluví o „měšťácké nenávisti ke kultuře a jejím představitelům, k duchovnosti, k minulosti vlastního národa“. Také V. Rasputin konstatoval, že „mravnost a duchovnost jsou dnes nejfrekventovanějšími slovy“ a vyslovil obavu, že mohou být nesprávně (tj. „sovětsky“) chápána (Кабанов 1988: 190).

Patrně nejilustrativnější je případ sekularizace slova *грех*, jak je vidět např. u A. Gelmana: „Я неверующий, но признаю грех. А самый страшный, самый непростительный грех людей – это упущенные, угробленные возможности“ (Кабанов 1988: 190). Autor sám přiznává, že chápe hřích jako nevěřící, tedy nikoliv v křesťanském pojetí. Pro

⁵ Srov. např. prohlášení A. Solženicyna v stati *Как нам обустроить Россию*: „Западную Германию наполнило облако *раскаяния* – прежде, чем там наступил экономический расцвет. У нас и не начали *раскаиваться*. (...) Криво ж будет наше развитие. Хотелось бы подбодриться благотельными возможностями Церкви“ (Солженицын 1990: 9).

křesťana může být nevyužití možností jistě také hříchem, avšak nikoliv „smrtným“, jakými jsou pro křesťanskou etiku např. pýcha či licoměrnost.

Pro představové období je tedy typické nekorektní používání konfesních konceptů a tato tendence platí i pro další pojmové oblasti, které byly v tomto období hojně využívány masmédií. Jedním z důvodů této situace byl nesporně fakt, že většina publicistů té doby se v politické a ekonomické problematice špatně orientovala. Přirozenou reakcí na tuto situaci pak v popřestavbovém období byla (alespoň v seriózním tisku) snaha o obnovení přesnosti konvenčních pojmů a termínů, zejména odborných.

Už v představovém období tak publicisté začali aktivně narušovat dosavadní systém hodnot a relativizovat hierarchii tradičních pojmů pod heslem prosazování obecně lidských hodnot. Jejich konzervativní oponenti obhajovali zachování této hierarchie, rozlišování krásy a ošklivosti, talentovanosti a neschopnosti, obsažnosti a formálních experimentů (srov. např. Бондаренко 1989, Урнов 1991).

Na formálně-strukturní (gramatické) úrovni v jazyce hromadných sdělovacích prostředků nedošlo v představovém období k zásadním změnám, v tomto smyslu zůstal jazyk ruské žurnalistiky a publicistiky tradičním. Ve srovnání s předchozím obdobím docházelo v souvislosti s působením mimojazykových (společenských) faktorů v podstatě pouze k posunům ve frekventovanosti jednotlivých jazykových forem. V následujícím výkladu uvedeme pouze některé nejcharakterističtější jevy.

V oblasti nominace je patrné frekventované užívání **abstraktních jmen**: *покаяние, прозрение, воздаяние, справедливость, правда, ложь, любовь, ненависть, добро, зло, долг, честь, совесть, милосердие, равнодушие, застой, гласность, перестройка, ускорение, качество, эффективность* aj.: „Это фильм (*Покаяние* – J. G.) о том, как всё убивали. Людей, *совесть, дружбу, честь, достоинство, талант, добро* (...) Это фильм об обывательской *ненависти* (...) Это фильм о *преемственности зла* (...) О *растлении – злом, управлении – злом, воздаянии – злом и утешении – злом*“ (Васильев 1988: 224).

Mezi konkréty zaujímají významné místo pojmenování ukazující na politickou či profesní orientaci, druh činnosti apod.: *коммунист (антикоммунист), социалист, капиталист, консерватор, колхозник, кооператор, частник, неформал* и др.: „«*Экологисты*» ратующие за чистый Байкал (...) К ним примыкают «*архаисты*», «*традиционалисты*», восстанавливающие храмы, усадьбы (...) «*Парламентаристы*», желающие

политического плюрализма. Нет-нет, да и померещится двуглавый орел или «Михаил Архангел» (sic!)“ (Проханов 1988: 66).

Slovní zásoba tohoto období odráží složitost epochy, rozmanitost skutečnosti a rodící se tendenci k diferenciaci lidí, sociálních skupin, tříd atd., ztrácí se tradiční sovětská jednotvárnost a monolitnost.

Publicisté často užívají vztahová adjektiva charakterizující společenské změny: *административный, административно-хозяйственный, бюрократический, демократический, государственный, гражданский, «застойный», империалистический, исторический, капиталистический, коммунистический, Комсомольский, кооперативный, культурный, монополистический, научно-технический, неформальный, партийный, перестроечный, политический, производственный, производительный, республиканский, сельскохозяйственный, советский, социалистический, социальный, трудовой, фермерский, экономический, экологический; андроповский, брежневский, горбачевский, ленинский, сталинский, хрущевский, ај.*

Triviálnost většiny pojmů současně nezřídka svědčí o povrchním, fráзовitém a zjednodušujícím jazykovém zpracování složitých společenských jevů. Na druhé straně vědci, vystupující v médiích, obohatili mediální diskurs o speciální adjektivní výrazy terminologického charakteru včetně ekonomických a politických žargonismů, srov. např.: *самоуправление неполитического, институционализованного гражданского общества, харизматические качества, провиденциальный дар (Сталина), централизованный и иерархический характер власти, «минимальное государство»* (Мигранян 1997: 65–141).

V používání **зájmen** je charakteristické zobecňující *мы*, označující celý „sovětský národ“: „Что *мы* перестраиваем?“ (titul statí J. Nosova ve sborníku *Если по совести* [Канунникова 1988]); „Да, это *мы*. Это *мы* вчера мирились с тем, с чем сегодня не миримся“ (А. Gelman)⁶.

Nápadná je především polarizace konceptů „мы“ a „они“, která v transformačním období odráží pomyslný protiklad přívrženců a odpůrců politických reforem. Na této opozici je vystavěn např. článek V. Fomina *Как они хоронили нас* (sb. *Зависит от нас* [Васильев 1988]) nebo V. Drozda *Так вернется ли их время?* (sb. *Если по совести*). А. Нујкин se snaží koncept „мы“ diferencovat, vydělit z něho koncept „они“: „Не пора ли

⁶ А. Гельман, Литературная газета, 1986, 37.

нам расчленил наконец это лукавое «мы»? Для меня (...) «мы» включает в себя Ленина, Маяковского, Макаренку, Вавилова, Булгакова... Но исключает Сталина, Берия, Лысенко, Рашидова... А для тех, кому они до сих пор «мы», я категорически отказываюсь быть своим, с чем *они*, думаю, охотно согласятся. *Мы* действительно совершали ошибки (...). Но в 1929-м, а тем паче в 1937 году не *мы* делали ошибки, а *они* совершали преступления“ (Нуйкин 1990: 53–54).

Ve sledovaném období se zvyšuje také frekvencí autorského „já“, dodávající textům osobní, autentický ráz, srov. např. publicistické texty J. Jevtušenka: „Сам я обычно читал эти стихи с некоторым жертвенно-романтическим энтузиазмом“ (Евтушенко 1988: 149).

Aktivizovala se také odpovídající přivlastňovací zájmena „мое“ и „наше“, vyjadřující sémantiku identifikace sovětských občanů s transformačními procesy. Nejčastěji se tato zájmena užívala v utilitárním smyslu „osud země závisí na tom, do jaké míry jsme ochotni považovat její problémy za naši nejvlastnější věc“. Jindy přivlastňovací zájmena vystupují v axiologicky pojímaných kontextech, v nichž se shledáváme s pokusy o ideové postižení „perestrojky“ a jejího mravního, hodnotového a duchovního obsahu:

„Наивно думать, чтобы в таком огромном и сложном обществе, как *наше*, один-единственный взгляд имел право на истину в последней инстанции. Сложная, взаимообогащаемая сумма взглядов, единство, основанное на противоположностях, – вот желаемый результат в этой полемике. Ибо над ней, над ее азартом, непримиримостью существует общая, интегральная целостность – *наша* социалистическая государственность, *наша* социалистическая эволюционирующая идея, которая обнимает всех нас. Мы затеваем *свою* перестройку в момент, когда *наш* и свои космические смертоносные люстры. Они, эти люстры, будут подсвечивать *нашу* работу, *наши* дела, *наши* диспуты. И мы вновь, как бывало, стремимся одолеть, развернуть вспять угрюмые, фатальные силы истории, расколовшие мир на две военные сверхмашины. Стремимся одолеть «милитаристское сознание», скопившееся в человечестве со времен палицы и томагавка, превратившее *нашу* цивилизацию в ракетно-ядерного скорпиона. *Наша* программа всеобщего глобального разоружения – есть Декрет Советской власти о мире, декларированный в конце двадцатого века“ (А. Проханов [Кабанов 1988: 71]).

Také v oblasti textové syntaxe došlo v transformačním období v ruské publicistice a žurnalistice k výrazné aktivizaci expresivních prostředků, vyvolané jednak zájmem společnosti o aktuální společenské problémy a z ní vyplývajícím emotivním vnímáním skutečnosti, jednak převládáním emocionální reflexe nad reflexí racionální. Nejvýrazněji

se zvýšená expresivita publicistických textů projevuje v používání interogativních konstrukcí s tázací modalitou, a to zejména v titulcích:

Наступаем или отступаем? (S. Zalygin); *Может ли правда быть поэтанной?* (I. Vinogradov); *Кого мы прячем? Зачем?* (D. Granin; článek o úplnosti informací); *Сколько моделей социализма было в СССР?* (V. Kiselev); *Почему сталинизм не сходит со сцены?* (L. Karpinskij)⁷; *Подрываются ли основы?* (Č. Ajtmatov); *Так вернется ли их время?* (V. Drozd); *Что мы перестраиваем?* (J. Nosov)⁸; *Почему пробуксовывает советская наука?* (G. I. Chanin)⁹; *За или против биографии?* (S. Zalygin); *Хватает ли в нас душевности?* (L. Vasiljeva)¹⁰; *Идеалы или интересы?* (A. Nujkin)¹¹.

Jak je z uvedených příkladů patrné, nejde vždy jen o řečnické otázky, ve většině případů otázka tematizuje skutečný problém a signalizuje pokus o vyvolání diskuse, aniž by si autoři dávali za cíl předkládat hotová řešení.

Otázky přitom nejsou typické pouze pro titulky, často jimi autoři prokládají vlastní texty s úmyslem dodat jim problémový, až dialogický charakter. Interogativní modalita se na určitých místech textů koncentruje a ve spojení s gradací, parcelací a dalšími syntaktickými postupy je dosahováno až apelativního účinku na čtenáře:

„Учитывают ли такие «счетоводы» (апологети Сталина, „вырочитавající“ jeho úspěху – J. G.) гигантское умножение наших военных потерь именно вследствие сталинского террора и сталинской политики в целом? (...) А преступная доверчивость Сталина заверениям Гитлера? А его невежественное, но непрекращаемое вмешательство в ход военных действий?“ (L. Karpinskij [Афанасьева 1988: 659]) – gradace;

„Пишут, что имя Сталина было последним звуком в устах солдат. Но не из-за самого ли Сталина этот звук часто становился последним?“ (tamtéž) – vnitřní dialogizace textu;

„Что делать с хищником – понятно. Ну, а ему-то, хищнику – жулику, взяточнику, казнокраду, блатмейстеру, спекулянту – ему как быть? Безропотно ползти на свалку Истории? Хорошо бы – но не захочет“ (L. Žukovickij [Кабанов 1988: 103]) – parcelace.

⁷ Афанасьева, Ю. Н. (ред.): *Иного не дано*. Москва: Прогресс, 1988.

⁸ Канунникова, В. (ред.): *Если по совести*. Сборник статей. Москва: Художественная литература, 1988.

⁹ *Постижение*. Москва: Прогресс, 1989.

¹⁰ Земскова, Т. (ред.): *15 встреч в Останкине*. Москва: Политиздат, 1989.

¹¹ Нуйкин, А.: *Идеалы или интересы?* Москва: Книга, 1990.

Spojení všech tří uvedených jevů lze odhalit např. v následujícím úryvku z knihy J. Poljakova *Демгородок*:

„Нынче эпоха узкой специализации. Физик знает физику. Искусствовед – искусство. Инженер – производство. Политик, естественно, должен знать, чего хотят его сограждане. Должен? Как бы не так!“ (Поляков 1994: 350)

Bohatě je v představbové publicistice zastoupena také apelativní modalita výpovědi (věty zvolací), často silně expresivně zbarvených:

„Левая фраза далеко не всегда облекается в наивную «кичевую» форму. О нет!“ (Нуйкин 1990: 89); „Век бы их (kolegy ze zaměstnání, „měšťáky“ – J. G.) не видать! (...) Эх, яду бы им в общую бутылку!..“ (M. Ganina [Канунникова 1988: 91]).

Nežádka se v polemických statích setkáváme s kombinováním obou předchozích typů, tj. tázacích a zvolacích vět, nejčastěji ve snaze vzbudit dojem výměny názorů, prezentace cizího, oponujícího názoru:

„(...) они (stalinisté – pozn. autor) и сейчас ничего про это знать не хотят! Что им до мук и бесчестья (...) миллионов! Логика несокрушимая проглядывает: раз мы чтим имя Сталина, то извольте и вы его чтить! Говорите, будто обманывали нас? Может быть. Но извольте обманывать нас и дальше, а то мы вам верить перестанем и святое в душе утратим! (...) Герой Маяковского требовал: «Сделайте мне красиво!». Сейчас (...) требуют: «Сделайте мне свято!»“ (Нуйкин 1990: 121).

Autor zde nejen stylizuje cizí řeč, ale vytváří zdání improvizovaného dialogu.

V celkovém pohledu má ruská žurnalistika a publicistika představbového období z jazykového hlediska vysokou profesionální úroveň, což lze ve srovnání s pozdějším stavem vysvětlit setrvačností redakčních přístupů předchozího období, v němž přísná cenzura dohlížela nejen na obsahovou (ideologickou), ale také formálně jazykovou stránku zveřejňovaných textů. Tímto faktem lze poněkud paradoxně vysvětlit také stále značnou frekventovanost novinářských klišé a vysoký stupeň frázovitosti vyjadřování: spíše než zachycením, analýzou a objasňováním společenských procesů je i v tomto období úkolem žurnalistiky stále ještě především tematizace a šíření stranických ideologemů, byť v nové, transformované podobě. Většina žurnalistických textů tak na jedné straně demonstruje vysokou jazykovou kulturu a profesionální zdatnost svých autorů, na druhé straně však neúprosně ukazuje na inerci povrchního, až banálního uvažování, což platí zejména pro počáteční etapu transformačního období ruské společnosti, tedy přibližně do konce 80. let minulého století. V následujícím období monopolní ideologický diktát jedné strany rychle

slábne a žurnalisté a publicisté začínají projevovat více samostatnosti jak ve výběru témat, tak v myšlení i ve výběru výrazových prostředků. Přesto ani v první polovině 90. let nelze hovořit obecně o originalnosti a „jinakosti“ jazykové stránky ruské žurnalistiky. Toto období je charakteristické především novou ideologizací jazyka i společnosti (srov. např. Дуличенко, 1994, 181-198), projevující se ve sledovaných žánrech vytvářením nových ideologických klišé, především antisovětského a antikomunistického zaměření.

Nicméně už v prvních letech transformačního období se ruská publicistika začíná diferencovat z hlediska míry kompetentnosti. Jeden pól představují ta periodika a publicistické platformy, v nichž dostávají prostor vědecké kapacity, historikové, politologové, literární vědci a spisovatelé, kteří do publicistického diskursu přinášejí odbornou terminologii, přesnost a relativní objektivnost vyjadřování, na druhé straně pak stojí publicističtí diletanti, kteří se dostatečně neorientují v problematice, o které píší, nepřesně a nekorektně používají odborné termíny, nedokáží potlačit autorské „já“ a reprodukují ustálená nebo vytvářejí nová ideologická klišé.

Pro skutečně vědecké, objektivní a ideologicky nepředpojaté zkoumání ruské žurnalistiky a publicistiky transformačního období je proto nezbytné jako základní kritérium posuzování stylistických parametrů textů volit výhradně hledisko profesionální kompetence a vyvarovat se zjednodušujících ideologických kritérií a apriorního hodnocení z hlediska příslušnosti k demokratickému (progresivnímu) nebo opozičnímu (konzervativnímu) politickému proudu.

1.10 Jazyková kritéria autentičnosti ruské žurnalistiky a publicistiky tranzitivního období

Jak bylo uvedeno v předcházející kapitole, v průběhu 90. let 20. století se v ruském společenském vědomí vytvořila relativně stabilní dichotomie konceptů „demokratická“ a „opoziční“ publicistika. Tento protiklad vede k dvojité aberaci. Jednak se vytváří předpoklad, že existují dva monolitní ideologické a stylistické systémy hromadných sdělovacích prostředků bez vnitřní diferenciací, jednak jsou oba hypotetické systémy spojovány s apriorním hodnocením: „demokratická“ publicistika je většinou vnímána jako pozitivní, autentická, seriózní, „opoziční“ pak jako negativní, nesoriozní. Je zřejmé, že toto hodnocení vychází od „demokraticky“ orientovaných žurnalistů, publicistů, politologů, filologů a ostatních specialistů. Takovýto přístup k ruským médiím je prezentován např. v akademické kolektivní monografii *Русский язык конца XX столетия (1985–1995)* vydané v Moskvě v r. 2000. Symptomatická je v uvedených souvislostech zejména kapitola *Стилистический облик оппозиционной прессы*, jejíž autorkou je J. V. Какоринová (Какорина 1996). Autorka řadí k opoziční publicistice např. periodika „День“ („Завтра“), „Молния“, „Наше время“, „Советская Россия“, „Русский собор“ a vyčleňuje následující znaky „opozičního“ tisku: a) nadbytečnou explikaci klíčových termínů popisujících referenční situaci (zejména orientaci na standardy západní kapitalistické společnosti), b) množství negativně hodnotících nominací (*криминально-компрадорская буржуазия* apod.), c) apriorní zaujatost hodnocení při d) redukci konkrétních informací (Какорина 1996: 409–410).

I když lze těžko polemizovat s oprávněně negativním hodnocením některých konzervativních (opozičních) periodik, je zřejmé, že ho jednak nelze vztáhnout absolutně na všechen opoziční tisk, jednak že se takovéto hodnocení hodí i na některé „demokratické“ tiskové zdroje.

Tuto tezi lze demonstrovat na příkladu článku R. L. Lifšice *Потребительство и потребление*, uveřejněného v časopise „Свободная мысль – XXI“ (2001, 6).

Text je komentovaným přehledem příspěvků „demokratického“ časopisu „Общественные науки и современность“ (2001, 1):

„Первой стоит статья Ю. Васильчука «Социальное развитие человека в XX веке». Понятно, будет доказываться, что рыночно-демократические реформы весьма-

весьма способствуют созданию гармоничных социальных отношений. Так и есть: «Сегодня мировой рынок принуждает каждую страну к созданию цивилизованной экономики, обеспечивающей массовое потребление, благосостояние и личное достоинство для ее граждан» (...) Очень интересная мысль! Жаль, что с ней не имеют возможности познакомиться те наши сограждане, которые принуждены в результате вхождения России в мировой рынок не к благосостоянию, а к тоскливому прозябанию за гранью нищеты (...) Трудно представить, чтобы энтузиазм уважаемого автора разделяли сотни миллионов бедняков Индии, Бангладеш, обитатели бразильских фавел, впрочем, как и трущоб в благословенной Америке. Далее следует статья Р. Рывкиной «Какие варианты будущего возможны?». Неужели многомудрая Розалия Владимировна рискнет дать конкретный прогноз? Скорее всего нет. Напишет, что «возврата в прошлое не будет», но и обещать нам наступление западного рая тоже остережется. Что же, и здесь находим то, что искали: «Так что наиболее вероятный тип российского общества будущего – конгломерат черт различных чистых типов».

Tento úryvek z uvedeného textu je velmi signifikantní. Autor, patřící k opozičnímu táboru, reprodukuje některá ideologická klišé příznačná pro slovník konzervativní publicistiky (*прозябание за гранью нищеты, миллионы бедняков*), nelze však říci, že jde o „nadbytečnou explikaci“. Užití těchto klišé nemá charakter hesel (typických pro „opoziční“ tisk v podání Kakorinové), ale je doprovázeno ironií, která neutralizuje jejich šablonovitost a oživuje celkový styl textu. Této ironie (antifráze) je užito namísto „negativních nominací“ (o kterých se zmiňuje Kakorinová), které v uvedeném textu zcela absentují. Ve vybraném úryvku, který nevyniká přílišnou originalitou, lze sice hovořit o zaujatosti hodnocení a redukci konkrétní informace, tuto charakteristiku však nelze vztáhnout na celý text, který je jinak relativně obsažný.

I když se tedy uvedené charakteristiky v opozičním tisku skutečně projevují, nejsou zde natolik masovým jevem, jak by se mohlo na první pohled zdát. Naopak pro úryvky z textů „demokratického“ obsahu, které uvádí Lifšic, tyto charakteristiky platí v plném rozsahu.

Nelze samozřejmě dělat závěry na základě jednoho textu, v daném případě se však jedná o stať, která je pro situaci v médiích transformačního období typická.

Aniž bychom chtěli další výklady opírat o tento konkrétní text, pokusíme se postulovat dvě základní teze, charakterizující situaci v ruské publicistice transformačního období obecně:

1) charakteristiky zformulované Kakorinovou neplatí výhradně pro „opoziční“ publicistiku, nýbrž obecně pro žurnalistiku a publicistiku nekvalitní a neseriózní;

2) rozdělení žurnalistiky na „demokratickou“ (oficiózní, apologetickou) a „opoziční“ (konzervativní, „patriotickou“) je oprávněné pouze při analýze ideologických, nikoliv jazykových rozdílů. Pro skutečnou lingvistickou analýzu jazyka a stylu ruské publicistiky je uvedenou ideologickou dichotomii nutno doplnit o dichotomii „kvalitní“ (seriozní, autentická) a „nekvalitní“ (neseriozní, neautentická) publicistika (Липатова 2002).

Podobná klasifikace ovšem přináší určité obtíže, protože neurčitost uvedených kritérií vytváří prostor pro subjektivní interpretace. Bylo by také možné označit špatnou publicistiku jako neprofesionální, ale ani toto označení není zcela korektní: profesionalita je v tomto případě relativním pojmem v závislosti na tom, co chápeme pod samotným pojmem profese.

Přidržíme-li se termínů J. Lipatovové (Липатова 2002) „autentická“ (ve významu ‚hodnověrná‘) a „neautentická“ (‚nehodnověrná‘) publicistika, lze říci, že autentická žurnalistika a publicistika má nejbližší ke konceptu publicistické kultury, avšak není s ním zcela totožná. Autentičnost zde chápeme jako schopnost publicistiky naplňovat požadavky, které jsou na ni objektivně kladeny, tedy v konečném důsledku jako její funkčněstylovou autentičnost. Znamená to, že kvalitní publicistika plní následující základní funkce: informativní, ovlivňovací, přesvědčovací a získávací. Poslání žurnalisty, publicisty a publicistiky se tedy zpronevěřují autoři, kteří přístup k masmédiím zneužívají k šíření dezinformací a pomluv, k vnucování tendenčních a nekorektních interpretací, propagování antihodnot (např. ideologie konzumu), k šíření cynických a nehumánních názorů, podněcování agresivity, netolerance, pocitů národní či jiné výjimečnosti, k sugerování přízemních názorů, potřeb a vkusu, nerespektování jazykových a estetických norem, zasahování do soukromého života občanů apod.. Fakt existence a rozšíření uvedených jevů přitom nemůže být odůvodněním jejich přípustnosti a legalizace. K typickým znakům neautentické publicistiky je třeba zařadit také tendenci k senzacechtivosti, animózní provokativnosti, moralizování, zaměření výlučně na negativní jevy.

Je určitým paradoxem současné lingvistiky, že právě neautentická publicistika je často v centru jejího zájmu, čímž jazykověda jakoby přispívá k její legalizaci. Zájem jazykovědců o tyto texty je vyvolán právě tím, že se v nich nejnápadněji projevují změny v řečovém chování uživatelů ve srovnání s předchozím obdobím, nelze však považovat za oprávněnou absolutizaci těchto jevů a jejich zobecňování pro veškerou ruskou opoziční žurnalistiku a publicistiku transformačního období. Ve skutečnosti se jedná o charakteristické znaky všech nereseriových a tendenčních médií přestavbového a popřestavbového

období. Je přitom třeba mít na paměti, že mezi publicistikou 80. a 90. let existují rozdíly včetně jazykových, takže žurnalistickou stylistiku obou období nelze vždy analyzovat společně.

Autentická žurnalistika a publicistika 90. let se od masmédií 80. let liší především snahou o maximálně adekvátní zobrazování skutečnosti. Snaha o přesnost stojí v protikladu k frázovitosti a deklarativnosti většiny „přestavbové“ žurnalistiky a stává se stylistickým principem kvalitní současné publicistiky, aniž přitom ztrácí svou původní funkci.

Na základě výše uvedených kritérií lze za autentickou publicistiku (někdy s určitými výhradami) považovat většinu textů v takových periodikách, jakými jsou např. literárně-kritické časopisy *Новый мир*, *Москва*, *Знамя*, *Континент*, *Литературная газета* a některé další, deníky *Правда*, *Известия*, a také specializovaná periodika z různých společenských oblastí, dostupná vzdělaným nebo sečtělým neodborníkům, např. *Свободная мысль – XXI*, *Вопросы литературы*, *Вопросы философии*.

Kritérium autentičnosti naopak nesplňují mnohé texty např. v takových denících a časopisech jako *Аргументы и факты*, *Завтра*, *Лимонка*, *Наши современники*, *Молодая гвардия*, *Огонек*, *ОМ*, *Наука и религия*, *Новое литературное обозрение*, *Книжное обозрение* a mnohá další periodika. Neseříznost jmenovaných periodik se projevuje různě. Např. týdeník *Аргументы и факты* přestal odpovídat svému názvu – argumenty jsou zde často nahrazovány pseudoargumenty a fakta smyšlenkami. Ve většině příloh *Аргументы и факты* jsou prezentovány skandalizující materiály, které mají velmi blízko k otevřenému bulváru, a v samotném týdeníku jsou nezdědky jako popularizační texty publikovány pseudovědecké spekulace.

Takové časopisy jako např. *ОМ* nebo *НЛО* samy sebe označují jako „specializované“, jsou v nich ovšem často publikovány materiály, které jsou tematicky marginální a jazykově obhroublé až obscénní. Periodika tohoto typu vyznávají „postmodernistický“ přístup ke skutečnosti a kultuře, rehabilitují přízemní témata, ospravedlňují průměrnost, propagují mravní a estetický relativismus, zpochybňují či otevřeně odmítají hodnotovou hierarchii, rozdíly mezi dobrem a zlem, krásou a ošklivostí.

Nutno dodat, že také ve jmenovaných médiích jsou publikovány korektní a vyvážené texty, tyto materiály však představují spíše výjimky, které v porovnání s ostatními texty odhalují jejich neautentičnost.

Jakými vlastnostmi se tedy vyznačuje autentická žurnalistika? Především nepřekračuje hranice profesionální etiky. Seriózní novináři a publicisté se mohou dopouštět chyb,

omylů, přehánění, upřednostňování určitých témat a názorů i určité míry subjektivismu v souladu s vlastním přesvědčením a vkusem, neměli by se však snížit k vědomé lži, dezinformaci, pomluvě, podvodu, insinuaci.

V zájmu objektivitu je nutno poznamenat, že tolerance a úcta k oponentům není axiomem ani pro seriózní tisk. Oponent je vnímán v lepším případě ironicky, běžné je ovšem otevřené opovrhování. Takovéto osobní výpady nejsou pro autentickou publicistiku ani výjimkou, ani pravidlem. Ačkoliv mnohým negativním charakteristikám nelze upřít výstižnost a vtipnost a lze pochopit i odpor autorů k odiózním osobnostem a stranám, nelze schvalovat formu takového veřejného vyjadřování vlastních postojů.

Neseriózní žurnalistika – jak oficiózní, tak antioficiózní – opovrhuje svými oponenty po svém: často používá hrubých výpadů porušujících morální tabu (urážlivé slovní hříčky s vlastními jmény, národností, narážky na fyzické nedostatky apod.). Takovýto přístup je pro autentickou publicistiku nepřijatelný.

K vyjádření negativního až nenávislného vztahu k objektu neseriózní žurnalistika využívá vulgární kalambúry typu *дермократы, плюйрализм, эсэнгэевский, кравчукчи* (Ukrajinci) apod. I když takovouto jazykovou hru využívá i autentická publicistika, nejde zde o hrubé vulgarismy (*демократды, негры = ‚не граждане‘, приватизация*), ale spíše o vyjádření přezíravého vztahu k nepřijatelným jevům a odhalení jejich skutečného smyslu, kamuflovaného oficiální terminologií (*демократы, приватизация*).

Neautentická žurnalistika bohatě využívá nenormativní slovní zásobu, především výrazy tzv. obecného žargonu. Nejčastěji jde o pseudoargotismy, tedy slova, která mají svůj původ v kriminálním žargonu (argotu), ale která ztratila původní význam i sféru užití, rozšířila svou sémantiku a užívají si jako elementy obecného slangu i mimo původní prostředí (*беспредел, крыша, наехать, разборки, разводить, лохотрон*).

Pro tyto texty je typické také využívání determinologizovaných odborných pojmenování ve zjednodušeném významu. Jde o výrazy, které mají svůj původ v odborné terminologii, a které rozšířily svou oblast užití za cenu zjednodušení až zkrácení původního významu. Jedná se o pojmenování, která jsou široce používána, avšak jejich přesný význam znají pouze odborníci (*ваучер, приватизация, дефолт, плюрализм*).

Jsou-li výrazy výše uvedených typů (pseudoargotismy, determinologizovaná pojmenování) užívány v autentické publicistice, je zde patrná snaha o korektnost a sémantickou vhodnost. Autoři se ve většině případů neomezují na pouhé užití takovýchto výrazů, ale snaží se jejich význam objasnit a argumentovat jejich užití:

„Нельзя интеллигенции уподобляться *ворам в законе*, статус которых в принципе запрещает сотрудничество с властью, нельзя отдавать политику на откуп беспринципным дельцам и карьеристам. Без конкуренции извне, без постоянной подпитки со стороны интеллектуалов политика так и останется сферой человеческой деятельности, в которой отсутствуют какие-либо ценности и принципы“ (V. Мау, Новый мир, 2000, 5, 143).

Autentická média se vyhýbají znehodnocování jazyka zneužíváním substandardního (nenormativního) lexika. Slova typu *беспредел*, *тусовка* apod. se v nich objevují spíše výjimečně jako expresivní výrazy adresované oponentům a v takových případech se v textu graficky vydělují (uvozovkami, kurzívou, proložením apod.):

„...превращение процесса общения представителей «культурной среды» в *тусовку*, повторяемость и унаваемость у Гринуэя, Линча и Тарантино, поточность быстро делает их неинтересными и откровенно скучными за пределом круга «фанатов»“ (Тарасов 1999: 54–55).

Mnohé texty neautentické publicistiky se vyznačují značným stylistickým eklekticismem, projevujícím se např. spojováním v jednom kontextu vulgarismů a knižních slov:

„Враг в доме, *пахан* в суде, растлитель в школе (...) *Наших дев* скупают и отправляют в заморские *бордели*“ (deník *День*) (Какорина 1996: 412).

Dalším charakteristickým znakem neautentické žurnalistiky je nekorektní zacházení s odbornou terminologií. Termíny jsou v takovýchto publicistických textech často používány s cílem dodat jim zdání zasvěcenosti, odbornosti, vědeckosti. Ve skutečnosti užívané odborné výrazivo zřídka překračuje úroveň středního vzdělání a jeho užití má často metaforický charakter: *криминально-компрадорская буржуазия*, *девальвация доверия*, *идеология рантье*, *оккупационный проамериканский режим*, *колонизация русского сознания*. Mnohá z těchto pojmenování jsou sama o sobě z vědeckého hlediska diskutabilními kvazi-termíny (*плюрализм*, *электорат*, *люмпенизация населения*, *постиндустриальный*). V autentické publicistice je takovéto nekorektní používání termínů často terčem ironizujících komentářů:

„«Интеллигенты» 90-х поверили в некое «*информационное*», постиндустриальное общество, и это послужило им основой для самооправдания: дескать, мы теперь не зависим от тех, кто добывает уголь, собирает хлопок и выращивает хлеб, мы внутри другой, «*более высокой*» цивилизации. Хотя сельскохозяйственные продукты не стали виртуальными – и их по-прежнему производят крестьяне“ (Тарасов 1999: 42–43).

Пřесност je základním rysem autentické žurnalistiky a projevuje se nejen v uvádění přesných čísel a faktů, ale také v korektním užívání slov a termínů. Autoři těchto textů nevynechávají žádnou příležitost upozornit na nevědomost oponentů, užívajících odborné termíny nekorektně:

„Вопреки тому, что говорила советская пропаганда, переворот в Чили не был «фашистским». Это был обычный реакционный военный переворот, инспирированный ЦРУ. Но режим Пиночета действительно с исключительной скоростью фашизировался“ (Тарасов 1999: 82–92).

Strategie maximální adekvátnosti se netýká pouze terminologie, autoři seriózní publicistiky neustále odhalují pokusy oponentů zkreslovat realitu nepravdivými slovy:

„Ценности поколения 60-х годов, доминировавшие у нас аж до конца 80-х, ушли в прошлое. На их место пришли не новые ценности, а новые соблазны“;

„(...) патриотизм – это не просто благопристойное название для антисемитизма, а демократизм – нечто большее, чем просто антикоммунизм“;

„«Интеллигенция» стала сословием мещан, мелких буржуа“.¹²

Pro autentickou publicistiku je dále charakteristické používání neslovníkových definic. Autoři se často nespokojují nejen s výklady významů slov, které se objevují v neautentických textech, ale ani se slovníkovými definicemi, a podávají vlastní výklady různých společenských fenoménů:

„*Интеллигент*, если это настоящий интеллигент, а не псевдоинтеллигент (статусный интеллигент, чиновник, клерк, «интеллектуал», т.е. узкий специалист в непромышленной области – в сфере образования, управления, информационных технологий и т. п.) – это творец, творческая личность, гений, человек, занимающийся поиском истины, рациональным (научным) или чувственным (художественным) познанием и освоением мира. Настоящий интеллигент понимает свою индивидуальную роль познающего субъекта – и общественную роль просветителя и освободителя. Настоящий интеллигент – носитель критического мышления. Настоящий интеллигент противостоит конформизму и мещанству“ (Тарасов 1999: 42).

„(...) *потребительство* – не внешняя форма поведения, а определенная смысло-жизненная стратегия. Потребительству противостоит не аскетизм, не выживание (...), а установка на самореализацию личности через ценности бытия“ (Лифшиц 2001: 86).

¹² Свободная мысль, 1999, 7, ss. 32, 37, 42.

Autoři tak chtějí vyjádřit, že i ta nejběžnější slova v současnosti pozbývají původního smyslu a je třeba je „očistit“ od zkreslujících konotací a restaurovat tak jejich původní význam. Někdy autoři sami vytvářejí nová slova, která podle jejich názoru lépe vyjadřují podstatu popisovaného jevu:

„Политические деятели, которые любовь к Родине превратили в профессию, отличаются от нормальных патриотов так же, как влюбленные и любящие отличаются от профессионально занимающихся любовью. Поэтому последним подходит обозначение «патриотисты», а не «патриоты» (с надоевшими обязательными кавычками!)“;

Logické je pak spojování takovýchto autorských novotvarů s neslovníkovými definicemi:

„ (...) «патриоты и патриотисты... *Патриот* любит родину свободного человека: выше власти ставит закон (...) *Патриотист* обожествляет государство (а точнее, державные интересы) и требует для него бесконечных жертв. Патриотист ненавидит «чужаков», патриот может и чужих любить, как своих“ (Ковальджи 2001: 5).

Přirozenou vlastností kvalitní publicistiky by měla být atraktivnost. Neseriózní tisk jí dosahuje především lacinou senzačností, jejímž jazykovým prostředkem může být např. černý humor. Ten se projevuje např. nemístnými slovními hříčkami, především v titulcích. Např. v jednom z čísel časopisu „Аргументы и факты“ ze srpna 2000, kdy došlo k tragické havárii ruské vojenské ponorky Kursk se objevil titulek „*Трагический курс Курска*“. Bulvárnost neautentické publicistiky je zřejmá také z uveřejňování makabrážních anekdot:

„Президент Украины Л. Кучма выступил с официальным заявлением: – По данным российских экспертов, мы можем уверенно утверждать, что на поднятном российском атомоходу «Курск» следов от попадания украинских ракет С-200 обнаружено не было!“

„Хорошая штука – лежачий полицейский: и скорость регулирует, и переехать приятно“ (АиФ, 2001, 46).

Publikování anekdot a „častušek“ podobného typu je jedním z konkrétních projevů dalšího charakteristického rysu neautentické publicistiky, kterým je propagace módních, konjunkturálních, banálních a vulgárních fenoménů kvazi-kultury:

„«Комсомолка» всем своим рекорд-тиражом и громадным влиянием на молодежь распропагандировала, как в одном московском университете завкафедрой навязывает изучать Поэта в своем переводе на феню-жаргон. Вот образец:

«Ларины там еще жили, две сестры. (Три – это, пиплы, у Чехова.) Меньшая – Ольга, дура с фейсом, и ботанка Таня с задвигом...». Нет, это не шутка одуревшего от свободы слова чиновного наставника. Всѣ всерьез! С экзаменами! С оценками! С потрясающим воображение признанием этого завкафедрой, что обогащает учебный процесс и культуру будущих педагогов во имя великой цели: «Чтобы нынешнему поколению, говорящему зачастую на сленге, далеко не самому читающему в мире, понять Пушкина» (...) «Комсомолка», рубрика «Мои первые книжки». Вчитываюсь в шапку разворота «Анна Каренина» в комиксах. Роман, специально адаптированный по «новорусской фене». Да в каких еще комиксах!» (Осипов, 2001, 5).

Neomylným znakem kvalitní publicistiky bez rozdílu politické orientace je vysoká úroveň řečové kultury, to znamená bezchybné ovládání mateřského jazyka na všech jeho úrovních. Pro většinu současných jazykovědců je však zajímavějším objektem zájmu právě žurnalistika a publicistika, v níž jsou zásady jazykové kultury porušovány a poskytují tak zajímavý a vděčný objekt zkoumání. Takovýto přístup je samozřejmě možný a v jistém smyslu i žádoucí, výsledky takového výzkumu by však neměly být přeceňovány a ze získaných poznatků nelze vyvozovat generalizující závěry o stavu současné publicistiky, jazykové kultury a ruského jazyka obecně.

Autentická publicistika 90. let se snaží o dialogičnost textu, zatímco žurnalistické a publicistické texty přestavbového období při veškeré formální emotivnosti, zaměření na „diskusi“ a na čtenáře jsou v podstatě monologické. Vyznačují se tematickou i formální tendenčností, frázovitostí, nejsou v nich fakticky věcně řešeny aktuální sociální a politické problémy, ale pouze reprodukována a šířena nová ideologická klišé. Je pro ně typická sugestivní textová strategie.

Je však třeba konstatovat, že dialogičnost autentické publicistiky je přes všechnu snahu autorů značně jednostranná: žurnalisté a publicisté sice stimulují intenzivní komunikaci se čtenáři, avšak odmítají tolerantnost k oponentům a diskusi s nimi. Je symptomatické, že v publicistice transformačního období jsou časté takové slovesné formy a syntaktické konstrukce, které pomáhají sugerovat čtenářům představu o nutném stavu věcí, o „nezpochybnitelných pravdách“ a o přesvědčenosti autora o své pravdě. Tyto významy jsou vyjadřovány především modálními výrazy s významem nutnosti (*должен, обязан, следует, приходится, необходимо, нужно, надо*):

„Создавать учебники *должны* не чиновники, а опытные педагоги. *Возможно*, в содружестве с писателями. *Нужно бы* вот что сделать (...) литературу *надо* преподавать на фоне духовной истории человечества, его ценностей. Такой

опыт есть, рассказывать тут *можно*, и очень увлекательно, *надо* с младших классов вводить детей в мифологию (...) Высокую культуру *надо* навязывать!“ (...) все религиозные, нравственные, идеологические учения исходили из того, каким *должен бы* быть человек (...), мы вот сейчас рассуждаем об учебнике, а потом придут люди, которые *будут* делать; и я очень боюсь, что они *будут* делать не исходя из того, как *должно бы* быть, а прилаживаясь к ситуации, которая *уже есть*“ (Непомнящий 2001: 5).

Takovýto diskurs je charakteristický pro média všech stran a politického zaměření a svědčí o nízké úrovni tolerantnosti a úcty k odlišným názorům.

Ačkoliv jsme jistě nepostihli všechny typické jazykové znaky autentické a neautentické publicistiky, je zřejmé, že stav ruské žurnalistiky a publicistiky transformačního období nelze redukovat na protiklad „kvalitního demokratického“ a „nekvalitního opozičního“ tisku. V obou politických táborech existuje vysoce profesionální publicistika, která přesně analyzuje složitou ruskou skutečnost 80.–90. let 20. století a z jazykového hlediska je charakterizována uvedenými stylistickými zvláštnostmi.

Publicistický a odborný styl navzájem sblíží jedna z jejich podstatných složek – informativní funkce. Z toho vyplývá, že přesvědčivost a logičnost argumentace, racionálnost, jasnost a přesnost předávaných informací, které jsou vlastní jazyku vědy, jsou neméně důležité pro jazyk publicistiky. Avšak pro publicistický styl je vedle informativní funkce nejdůležitější funkce přesvědčovací (ovlivňovací, získávací). Interpretace a sociální hodnocení konkrétních událostí je proto v publicistice často důležitější, než informace o nich, a někdy i než samotná událost. Tato skutečnost má vliv i na další charakteristické zvláštnosti publicistického jazyka. Na rozdíl od odborného a také jednacního stylu disponuje různorodými hodnotícími, emocionálně-expressivními jazykovými prostředky, vyznačuje se výrazností a svobodnou jazykovou tvořivostí, nestandardností a využíváním možností jazykového sebevyjádření. Na druhé straně frázovitost jazyka, která je vlastní hromadným sdělovacím prostředkům, do značné míry snižuje účinnost žurnalistického a publicistického textu. Kvalitní publicistický text se proto přemíře frází a klišé vyhýbá.

Z hlediska toho, jak lze na základě čistě jazykových kritérií posoudit kvalitu publicistického textu, může být zajímavé srovnání dvou publicistických materiálů, otištěných v deníku „Известия“ 21. 12. 2000 (Сиротинина – Кузнецова – Дзякович 2001).

Oba texty jsou napsány v žánru analytické stati, jejich autory jsou J. Bogomolov a M. Sokolov, a jsou věnovány stejnému tématu: pohledu na ruskou historii v souvislosti

s přijetím nových symbolů ruského státu (státní hymny, znaku a vlajky). Oba autoři sledují i společnou hlavní myšlenku, hovoří o věčném konfliktu mezi státem a osobností člověka, o pasivitě a bezmocnosti moci, o neefektivnosti činnosti státu ve všech oblastech života společnosti. Pro analýzu textů ze stylistického hlediska nejsou důležité vlastní názory autorů, zajímá nás jejich autorský styl (idiolekt) z hlediska jazykové autenticity.

Pod titulkem *Ностальгия и страх* jsou na první straně otištěny dva čtenářské dopisy, redakční vsuvka a následující zamyšlení Jurije Bogomolova:

„Оба наших корреспондента в сущности спорят не о гимне, не о музыке. Им обоим не по душе помпезность советской патриотической песни. По душе им популярные сердечные напевы. Вкусовые предпочтения, правда, разные один ориентируется на (...) песню шестидесятников, другой – на традиционную советскую лирику. Но общий знаменатель очевиден: и тот и другой противопоставляют себя чему-то казенному.

Они себя противопоставили советскому государству с той лишь разницей, что профессор это сделал не слишком категорически, а моряк – с предельной принципиальностью. И в этом, собственно, корень нынешних разногласий, которые впрочем, касаются не только прошлого, но и настоящего. Оттого они и приняли столь острую форму, чего, наверное, меньше всего ожидали власти, инициировавшие полемику.

Гимн, флаг, герб – это рябь на воде, это симптомы то ли стихающего, то ли начинающегося волнения. А споры о них – признаки то ли угасающего, то ли возрождающегося исторического самосознания массы.

Профессор Анатолий Якобсон хорошо устроился в Истории. То, что черное и кровавое в ней, – не его. А то, что светлое и прекрасное, – его. Он, видимо, думает, что относительно мягкий тоталитаризм 60-х годов в принципе возможен без кровавого сталинизма, что социализм с человеческим лицом не является оборотной стороной социализма с бериевским ликом. На этой иллюзии, собственно, и основан компромисс нашего читателя с советским строем.

Из разрушения ее возникает конфликт кадрового моряка К. Зимина с тем же режимом. Боль, причиненная режимом не ему, – его беда. Он за нее отвечает своей совестью. А подвиги, совершенные при нем учеными, поэтами, балеринами и музыкантами, – это их подвиги, это их личное счастье, их удача, гордиться (или не гордиться) коими – тоже личное дело всякого гражданина.

Советское государство, творя зло, присваивало нагло и бесцеремонно всё то добро, что совершали его граждане Подобно гофмановскому крошке Цахесу. Оно брало себе в петличку спортивные рекорды, победы, вешало на свою стальную грудь, как ордена, музыкантов, художников и ученых с мировыми именами. И кичилось и бравировало перед другими народами...

Наконец, самое главное и страшное, что, между прочим, усугубляет сходство между сталинским и гитлеровским режимами, – прекраснодушный идеализм в обоих

случаях был таким же важным и основополагающим их началом, как и хмельная ненависть к этническому или социальному признаку.

В 1945-м мы разгромили гитлеровскую военную машину, победили ее «мясом», как выразился Виктор Астафьев. Мы тогда порушили чужой тоталитаризм и морально укрепили собственный, который стремился огосударствить частного человека с потрохами.

Сегодня нам труднее, чем немцам в 45-м. Они сразу проиграли все свои войны – политическую, экономическую и идеологическую. Мы отрезаем себе хвост тоталитаризма по частям и страшно себя жалеем.

Моряк прав' если не отделять историю государства от частной жизни его граждан, то подвиги одних в той или иной степени послужат оправданием злодеяний других. Одни жизни становятся заплатами на смертях других. Ужас нашей советской истории даже не в том, что в ней попадают страшные ямы вроде тех, что под Екатеринбургом и в Катюни. А в том, что эти ямы вырыты под постаменты почти для всех наших побед. Зияние оказывается сиянием

И хотелось бы думать, что черные и светлые полосы в нашей истории, – это просто череда дней, восходов и заходов, заморозков и оттепелей, да не получается. Получается жесткая обусловленность, порочный круг, который целое десятилетие мы мучительно пытаемся разорвать.

Триумфальное возвращение старого гимна показывает, как далеки мы и сегодня от цели. Молоху снова понадобилась душа частного человека, который теперь будет просыпаться и засыпать, рождаться и умирать с положенной на музыку Александра мыслью о Его Величестве Государстве.

...В «Медном всаднике» Пушкин взвешивал государство и частную судьбу. Поэт начал за здравие царя Петра, а кончил за упокой души бедного Евгения, похороненного на окраине юного града, что вознесся пышно, горделиво...

С тех пор сюжет этот в истории и литературе проигрывался не однажды. И всякий частный человек, доведенный до отчаяния, до сумасшествия, грозит государству «Ужо тебе!», а оно гонится за ним по потрясенной мостовой и настигает – Стихия входит в берега, снова одевается в гранит, а потом снова бунтует, мстит разрушениями, бедствиями, несчастиями...

...Читатель К. Зимин хорошо ответил и профессору Якобсону: советская история прошла не даром только в том случае, если мы поймем, что она прошла даром.

Na druhé straně je otištěn článek Maxima Sokolova pod titulkem *Зерцало жизни*:

„Хотя сегодня о занятиях госсимволикой и подобными тому вещами идеальной, а не материальной природы говорят как о деле ненужном и надуманном самые разные люди – от наших плюралистов до самого А. И. Солженицына, – прежде не всегда наблюдалось такое пренебрежение к идейной сфере. «Зерцало жизни», украшавшее столовую в доме отца Федора (Вострикова), демонстрировало иной подход к соотношению реального и идеального – «Сим молитву деет. Хам пшеницу сеет, Яфет власть имеет». Сакрально-символическое, хозяйственно-эконо-

мическое и государственно-политическое рассматривались как равно необходимые общественные функции. Отец Федор, в отличие от Солженицына и плюралистов, был более близок к традиционалистско-средневековому и даже индоевропейскому мирозерцанию, т. е. не считал, что рынок сам все расставит по местам, но признавал необходимость активной идеологической работы. На исходе второго тысячелетия это триединство вновь было подтверждено, когда В. В. Путин, предприняв реформу символов, т. е. госсимволики, со стереотипной точностью стал воспроизводить стандартную схему, использованную предшествующими президентами-реформаторами при устройении новшеств в хамовой («совершенствование хозяйственного механизма») и яфетовой («реформа политической системы») сферах. Все тот же четырехтактный цикл.

Такт № 1. С большой помпой объявляется об нововведениях, имеющих целью устранить немногочисленные недостатки прежнего положения вещей и привести дела к окончательному совершенству. По ведомству Хама см. Закон о госпредприятии (1987 г.), по части Яфета – возрождение власти Советов на основе решений XIX партконференции. После такого шага особой многовариантности не предвидится, ибо поступок этот даже и на бумаге не является гладким. Нарочито эклектическое соединение старого и нового приводит к тому, что старое начинает рассыпаться на глазах, а новое с такой же стремительностью приобретает черты крайней кособокости. Тому, сколь быстро в конце 80-х была разгрохана инерционная и обладавшая большим запасом прочности советская система, дивились многие, а уж кто не дивился явившимся на смену постсоветским порядкам, и сказать невозможно. Быстрый переход системы в состояние разноса и составляет главное содержание такта № 2.

Такт № 3 начинается с нижней точки падения, когда не работает уже ничего и в случае установления хоть какого-то порядка предпринимаются пожарные меры по принципу «когда горит дом, о разбитых стеклах не думают». См. пожарные экономические мероприятия зимы 1991–1992 гг. и столь же пожарные политические решения на интервале от Беловежских соглашений 1991 г. до воследовавшей осенью 1992 г. танковой стрельбы в столице. И лишь такт № 4 отчасти и с крайней неполнотой реализует заявленное при запуске первого такта создание чего-то весьма неказистого, но хоть на что-то похожего, соответственно чему звуковой аккомпанемент весьма различен: такт № 1 – «Нам не страшно усилие ничье, мчим вперед членовозом труда», такт № 2 – «Хотели как лучше, а получилось как всегда».

Дело далее не в том, что своими символическими упражнениями В. В. Путин четко прорезал грани общественного разделения – идеологические, классовые, поколенческие, – хотя, вообще-то говоря, государственная символика существует не для этого, а совсем даже наоборот. Дело в том, что сама методика эклектических мероприятий в сочетании с хвалебным хором эффективных политологов (совсем как в 1985 году – «Новый смелый реформаторский шаг Михаила Горбачева») наводит на мысль, что лавры завершителя, по-бонапартовски сумевшего остановить революционную тряску, удержав, однако же, важнейшие революцион-

ные завоевания, В. В. Путину вряд ли светят. Уж слишком уверенно он въезжает в надежно глубокую колею, проложенную зачинателем последней большой тряски М. С. Горбачевым. Завершители там не ездят. Понятно, что в большевистский период как хамовы и яфетовы, так и симовы функции были изуродованы до неузнаваемости и восстановление идеологической связности скорее всего будет столь же кособоким, как восстановление связности хозяйственной и властной, – но все же это понимание недостаточно утешает“.

V obou materiálech se zřetelně projevuje dominanta publicistického stylu – vyjádření sociálního hodnocení. Text J. Bogomolova je žánrově pojat jako komentář, hodnocení dvou čtenářských dopisů, v nichž jsou vyjádřeny protikladné názory na přijetí původní státní hymny Sovětského svazu jako nové hymny Ruské federace. Novinář se v něm očividně staví na stranu bývalého námořního důstojníka a odmítá stanovisko vysokoškolského profesora, což se mimo jiné projevuje využíváním přímého hodnocení: *„Они себя противопоставили советскому государству с той лишь разницей, что профессор это сделал не слишком категорично, а моряк – с предельной принципиальностью... Профессор ... хорошо устроился в Истории. То, что черное и кровавое в ней, – не его. А то, что светлое и прекрасное, – его. Он, видимо, думает, что относительно мягкий тоталитаризм 60-х годов в принципе возможен без кровавого сталинизма... На этой иллюзии, собственно, и основан компромисс нашего читателя с советским строем. Из разрушения ее возникает конфликт кадрового моряка ... с тем же режимом. Боль, причиненная режимом не ему, – его беда. Он за нее отвечает своей совестью... Моряк прав... Читатель... хорошо ответил и профессору: советская история прошла не даром только в том случае, если мы поймем, что она прошла даром“.*

Z úryvku je zřejmé, že novinář straní námořníkovi, jeho stanovisko hodnotí jako „konflikt s režimem“, autor dopisu má podle něho pravdu, je „svědomitý a straní svému národu“. Názor profesora označuje jako „kompromis a iluzi“ a pohodlný názor na dějiny.

Při analýze sovětské historie Bogomolov užívá množství slov s negativně hodnotícím významem, negativní konotaci nesou v jeho interpretaci i užití historické termíny (*помпезность, казенный, тоталитаризм, кровавый сталинизм, социализм с бериевским ликом; государство, творя зло, присваивало нагло и бесцеремонно..., брало себе в петличку..., вешало на свою стальную грудь..., кичилось, и бравировало; прекраснодушный идеализм, хмельная ненависть, ужас нашей советской истории, порочный круг*). Pozice autora je tak jednoznačně a jasně vyjádřena a argumentována. Tomuto účelu

slouží i další racionálně hodnotící výrazy a slovní spojení: *острая форма разногласий, оправдание злодеяний, проиграть все войны, страшные ямы, жесткая обусловленность, мучительно пытаемся разорвать, триумфальное шествие, далеки от цели* aj.), a také modální částice, upřesňující stupeň pravděpodobnosti obasahu výpovědi a zmírňující neosobnost tónu výkladu (*правда, собственно, впрочем, наверное, видимо, наконец, между прочим*).

Za účelem zvýšení přesvědčivosti a účinku na čtenáře Bogomolov využívá nejrůznější tropy a řečnické figury – metafory, srovnání, antiteze: *гимн, флаг, герб – это рябь на воде, это симптомы то ли стихающего, то ли начинающегося волнения; одни жизни становятся заплатами на смертях других, зияние оказывается сиянием; отрезаем себе хвост тоталитаризма по частям, подвиги одних... послужат оправданием злодеяний других; Молоху снова понадобилась душа частного человека, который теперь будет просыпаться и засыпать, рождаться и умирать...; добро – зло; гордиться или не гордиться; история прошла не даром – даром, не по душе – по душе, восходы и заходы, заморозки и оттепели*). Z uvedených příkladů je patrné, že antiteze je základním způsobem výstavby textu.

Autor srovnává sovětský stát nejen s Molochem, ale také s hoffmannovským kocourem Mourem, a se zběsilým živlem z Puškinova Měděného jezdce, který mrzačí život malého člověka. V těchto přirovnáních, v nichž je zdařile využito ilustrativní aluze, se zřetelně projevuje tvůrčí osobitost autora textu. Puškinův syžet a jeho ideje jsou v článku bohatě využity, obsahem dvou předposledních odstavců je analogie vztahů mezi státem a osobností v různých obdobích ruských dějin. Jedovatá autorova ironie je lexikálně-stylisticky i graficky vyjádřena ve spojení *Его Величество Государство*.

K oživení textu autor dále využívá frazeologismů (*не по душе, брать в петличку, начать за здравие, кончить за упокой*) a opakovaných výrazů a konstrukcí (...*симптомы то ли Пихающего, то ли начинающегося волнения. А споры о них – признаки то ли Угасающего, то ли возрождающегося исторического самосознания массы; То, что* черное и кровавое *в ней, – не его. А то, что светлое и прекрасное, – его. Он, видимо, думает, что *относительно мягкий тоталитаризм 60-х годов в принципе возможен без кровожадного сталинизма. Что социализм с человеческим лицом...*).*

Článek J. Bogomolova tak z jazykového hlediska zcela splňuje kritéria autentické publicistiky, jsou v něm dodrženy všechny zásady jazykové správnosti a komunikativní normy, zřetelně je vyjádřena stylová dominanta, přiměřeně jsou využívány různorodé

obrazné jazykové prostředky, je patrná tvůrčí invence autora. Jazykové prostředky odpovídají žánru analytické stati, obsahuje přesvědčivé a jasné argumenty, myšlenky jsou vyjadřovány jasným, přesným a výrazným jazykem. Vedle využívání bohatého slovníku stojí za zmínku také různorodost syntaktických konstrukcí.

Také v článku M. Sokolova je sociální hodnocení jako publicistická dominanta rovněž vyjádřena dostatečně zřetelně. Autor využívá značné množství výrazů s hodnotícími konotacemi (*ненужное и надуманное дело, пренебрежение к идейной сфере, признавать необходимость активной идеологической работы, необходимые общественные функции, со стереотипной точностью, с большой помпой, устранить немногочисленные недостатки, привести дела к окончательному совершенству, нарочито эклектическое соединение, черты крайней кособокости, инерционная и обладавшая большим запасом прочности советская система, состояние разноса, нижняя точка падения, не работает уже ничего, пожарные меры, реализует с крайней неполнотой, создание чего-то весьма неказистого, общественное разделение, хвалебный хор эффективных политологов, революционная тряска, важнейшие революционные завоевания, слишком уверенно въезжать в надежно глубокую колею, изуродованы до неузнаваемости, кособокое восстановление, недостаточно утешает*).

K vyjádření jedovaté ironie autor často využívá knižních, těžkopádných a vyumělkovaných pojmů a definic, které mají většinou abstraktní charakter (*плюралисты, продемонстрировать подход к соотношению реального и идеального, сакрально-символическое, хозяйственно-экономическое, государственно-политическое, традиционалистско-средневековое и даже индоевропейское мировоззрение, симова сфера, предшествующие президенты-реформаторы, устройство новшеств в хамовой и яфетовой сферах, четырехтактный цикл, особой многовариантностью не предвидится, воспоследовавшая осенью 1993 г. танковая стрельба, символические ппажнения В. В. Путина, методика эклектических мероприятий; лавры завершителя вряд ли светят, зачинатель последней большой тряски М. С. Горбачев aj.*).

Přes zřetelnost vyjádření autorovy pozice je chápání textu ztěžováno množstvím šroubovaných, složitých výrazů, čtenář je nucen vracet se na začátek vět, aby pochopil jejich smysl. Samotné věty mají většinou složitou stavbu s množstvím vsuvek, oddělovaných pomlčkami nebo závorkami, což rovněž ukazuje na těžkopádnost autorského stylu.

Autor se v zásadě sice vyhýbá směšování jazykových prostředků různé stylové úrovně, o to rušivěji však na čtenáře působí užití kolokvialismů či nespisovných výrazů (*кособокий, раззрочать, тряска, светить* ve významu ‚podařit se, vyjít‘).

I když užitá aluze jsou průměrně sečtělému čtenáři patrně známy, o jejich všeobecné rozšířenosti hovořit nelze. Příliš zdařilé není také spojení biblického výkladu uspořádání společnosti a mechanické teorie rozpadu sovětského státu (na principu fungování motoru).

Stat' M. Sokolova proto, narozdíl od předchozího článku, nelze považovat za příklad kvalitního publicistického textu, neboť autor se v něm dopouští prohřešků proti principu komunikativnosti tím, že nerespektuje požadavek účelnosti, jasnosti a dostupnosti užitých jazykových prostředků.

Uvedená analýza je jen dílčím dokladem toho, že jakkoliv je každý text a jeho účinek na adresáta výslednicí složitého komplexu jazykových a mimojazykových faktorů, lze s využitím nástrojů lingvistické analýzy s poměrně vysokým stupněm správnosti soudit o celkové úrovni jakéhokoliv žurnalistického či publicistického textu a lépe se tak orientovat při výběru co nejuvěrohodnějších zdrojů informací o společenské realitě nejen současného Ruska.

1.11 Jazyková hra v novinových titulcích

Zkoumání jazyka hromadných sdělovacích prostředků (dále jen HSP) v současné rusistice sleduje dva hlavní cíle: jednak jde o prokázání úzké souvislosti mezi aktuálními celospolečenskými procesy a posuny a změnami v řečové komunikaci a následně v systému jazyka, který dané společenství komunikačně obsluhuje, jednak o vysledování nejprogressivnějších a nejtypičtějších inovačních tendencí, které se projevují jako nastupující nejen v jazyce současných HSP, ale v ruské publicistice jako specifické funkčněstylové varietě současné ruštiny vůbec.

Při zkoumání jevů a procesů charakteristických pro jazyk současných hromadných sdělovacích prostředků jsou nejčastěji zmiňovány takové jeho zvláštnosti, jako zvýšená expresivita a obraznost, využití nejrůznějších prostředků jazykové hry, kondenzované vyjadřování a s ním spojená úspornost řečových prostředků, příliv anglo-amerického jazykového živlu do ruskojazyčné komunikace a některé další procesy.

Ne náhodou proto lingvisté zabývající se výzkumem jazyka HSP často činí předmětem zkoumání novinové a časopisecké titulky, v nichž se všechny výše uvedené jevy projevují v nejkonzentrovanejší a nejtransparentnější podobě. Obvykle se přitom připomíná, že titulek představuje celistvý a relativně autonomní znak, prezentující text podle principu „část místo celku“ (Лукин 1999: 61). Titulek plní nejen pojmenovací a vlastní informativní funkci, ale také funkci expresivní, protože slouží jako prostředek pro upoutání pozornosti čtenáře (Рылов 2005: 138).

V této kapitole se pokusíme podat přehled základních stylistických postupů využívaných žurnalisty při tvorbě novinových titulků v současných ruských tištěných i elektronických médiích z hlediska uplatnění prvků jazykové hry. Jazykovou hru přitom chápeme jako takový přístup k výběru výrazových prostředků na všech úrovních jazyka, při kterém se mluvčí cíleně snaží vyvolat u čtenáře netriviální (nestereotypní), převážně humorné předmětně jazykové asociace.

Zdrojem ilustračního jazykového materiálu byly především následující internetové ruské celostátní i regionální noviny a časopisy z období 2000-2005: *Амурская Заря* (Amursk), *Аргументы и факты*, *Арсеневские вестн* (Arseněvsk), *Коммерсант*, *Час Пик* (Sankt-Peterburg), *Челябинск Пресс* (Čeljabinsk), a doplňkově také tištěná verze časopisu *Аргументы и факты*.

1.11.1 Hry s grafikou

Ozvláštnění textu na úrovni grafiky je relativně novým typem formálního prostředku sloužícího k upoutání pozornosti čtenáře v masmediálním diskursu. Teprve v 80. letech minulého století jazykovědci registrují první sporadické případy prvků jazykové hry s grafickými textovými prostředky, přičemž je vesměs hodnotí jako výjimečně se vyskytující (okazionální) jevy (Санников 1999: 56). Na počátku 21. století jsou hry s písmem široce využívány jako ozvlášťující prostředek nejen v žurnalistice, ale také v reklamě, v obchodní praxi apod. Např. J. V. Marinovová mluví o tzv. „vizuálních neologismech“, přičemž zdůrazňuje, že jejich podstatným rysem je to, že vznikají v procesu jazykové tvorby jako vědomé „manipulace“ se „starým“ jazykovým materiálem (Маринова 2005: 128).

V novinových titulcích se setkáváme s několika základními postupy (a jejich variacemi) využívání grafických zvláštností jako prostředku k upoutání čtenářovy pozornosti: 1. použití grafémů latinské abecedy, 2. nestandardní použití velkých písmen, 3. replikace (opakování) grafémů, 4. použití historických grafémů staré (předreformní) cyrilice.

1.11.1.1 Hovoříme-li o **používání latinky**, je třeba mít na zřeteli, že za jazykovou hru nelze považovat takové případy psaní slov nebo jejich částí, které představují prostá citátová pojmenování (cizojazyčná vtroušení), která v ruštině buďto nemají formálně adaptovaný ekvivalent, nebo s ním v jazykové praxi paralelně koexistují jako pojmenování variantní (*duty free*, *Windows*, *VIP*, *PR*, *CD-ROM*, *DVD-диск*, *SMS-сообщение*, *IP-телефония*), neboť takováto pojmenování neplní expresivní, ale čistě nominativní funkci.

Od těchto nominací je nutno odlišit případy, kdy je okazionální užití cizojazyčného slova v původní grafické podobě prostředkem tzv. „inkrustace textu“. Specifičnost tohoto přístupu spočívá v záměrné narážce autora na vnímání reálie označované cizím slovem v jiném kulturním kontextu:

*Наш классный **Halloween**; Cadbury и Mars «ходят» в российских одеждах; Туристы, **go home**; Grand gala из Марьиной рожи; God Bless America, которая вновь может стать крепостью; Дед Мороз **international**; No **pasaran** или Хакеры не пройдут; ЧЕЛОВЕК ЧЕЛОВЕКУ **EROTICUS EST**; In vino **veritas** по-русски; **Self-made** здоровье; **Week-end** в Рыцарском замке; «Белые ночи»: **made in Lombardia**; Экстремалы, **welcome**; Здравый смысл и **common sense**; Был шеф – стал **Boss**; Хотел в **Hotel** – попал в гостиницу.*

Spojení uvedeného typu jsou autory často vytvářena se záměrem vyjádření ironie.

Jako nejdůmyslnější hrový postup, pokud jde o využívání latinky v rusky psaných textech, se jeví tvoření hybridních grafických útvarů, v nichž jsou směřovány znaky obou grafických systémů způsobem tzv. nelineární derivace, jejíž podstata spočívá v tom, že slova a jejich významy se navrstvují na jednom materiálním fragmentu (části výrazu), na jednom a tomtéž řetězci jazykových znaků. Takto utvořené vizuální neologismy jsou jakoby čteny dvakrát, protože latinkou psaný a graficky vyčleněný fragment je vlastně samostatným slovem (Маринова, 2005, 129): *HeIDEALьный бизнес; Я www.стретил вас...; INTERесные новости; SOSульки грозят смертью; Хватит мечтать. Пора обLADАть; PRофессия – первоPROходцы*. Občas se setkáváme s méně rafinovanými případy prosté grafické kontaminace (lineární derivace), tj. tvoření hybridních útvarů, v nichž grafická forma jednoznačně slouží k materiálnímu ztvárnění určitého lexému bez sekundárních smyslových navrstvení: *Стогоff на час; Lehnин; Bez антракта*. Útvary tohoto typu jsou charakteristické spíše pro nestandardní propriální pojmenování, v titulcích se objevují více méně náhodně, většinou bez expresivních konotací (deník *«Иностранец»*, časopisy *«Журналист»*, *«KONTAKT»*, firma *«Смирhoff»* umělecké pseudonymy *Zemфира, ГЛЮКОЗА, И. СтогоFF*).

1.11.1.2 Grafické ozvláštnění ruského (azbukového) textu je samozřejmě možné i při zachování vlastní grafiky, mimo jiné např. nestandardním užitím **velkých písmen**.

Grafické zvýraznění části slova pomocí velkých písmen je autory využíváno jako prostředek smyslové komprese, tj. k vyjádření záměrného dvojsmyslu:

В океане – рифы, а на земле – таРИФЫ; Питер оказался совсем не баскетБОЛЕН; ПОЭТому все останутся довольны; СОЧИнение на тему лета (город Сочи); НеудАЧНАЯ история; РасТроение органов.

V důsledku toho je možné slovo vnímat dvojím způsobem, v jeho jazykovém i mimojazykovém kontextu.

1.11.1.3 Zvláštním druhem grafické hry jsou případy, kdy jsou pomocí grafických prostředků (nejčastěji **opakováním písmen** nebo jejich spojení) vyjadřovány zvláštnosti zvukového plánu řeči, často ve spojení se smyslovými navrstvenými:

За словом в карман э-э-э...; Б-р-р-р, холодно; К гриппу го-о-товсь; Гуси! Р-р-равняйсь! Смир-р-р-но!; ВДНХа-ха-ха; Ма-ма-марихуана. Размышления о нар-комании.

1.11.2 Fonostylistické hry

Jedním z nejoblíbenějších a nejrozšířenějších typů jazykové hry ve výrazovém repertoáru současné ruské žurnalistiky jsou experimenty na úrovni zvukových asociací. K upoutání čtenářské pozornosti žurnalisté využívají takové stylistické postupy a figury zvukového plánu jazyka, jako jsou rýmy, souzvučnost slov nebo aliterace.

1.11.2.1 Expresivnosti titulku tak může být dosaženo např. využitím **rýmu** (Рылов 2005: 138):

А ветры сказали, чтоб мы стужу не ждали; Лицом повернешься – слезами обольешься; Часов не наблюдают, но проценты считают; Кручу верчу, парковать хочу; Чтобы понять – надо гонять!; Что не есть и не пить, чтобы дольше жить; И Рыбкина съест, и капитал приобрести; Циклоны налетали – бабье лето воровали; Если стройка идет – значит, город живёт; Пожар потушили и праздник устроили; Грудь в крестах, а голова в облаках; У природы нет плохой погоды?; Стиль твоего вуза – от шеи до пуза; Война в Крыму, все в дыму...; Миша Южный – России нужный!...; Плати больше, живи – дольше; То ли клон – то ли не он; Провода сдаем на лом. Но теперь вора облом; Кто был ничем, тот ни при чем; Природа и мы – все ждём зимы; Руку и сердце – даме с перцем; Смотрю в книгу – вижу фигу; В Европе свята ротация, а у нас – традиция; Учат на врача, получают стукача; Когда вы последний раз, родные, платили за газ?

Od případů autorského tvoření zvukových obrazů uvedeného typu je nutno odlišit využívání nejrůznějších obecně rozšířených okřídlených rčení, pořekadel a dalších rýmovaných paremií, které sice samy o sobě přidávají řečovému vyjadřování na obraznosti a výraznosti, avšak v titulcích hrají roli specifických novinářských klišé, která svědčí spíše o tvůrčí nevynalézavosti, než o sečtělosti o originalitě autora:

Как в прошлом будущее зреет, в грядущем так былое тлеет; Торговали – веселились, подсчитали – прослезились; Всяк Еремей про себя разумеет, когда сеять, когда жать, когда скирды метать; Как потопашешь, так и полопашешь; Голому собраться – подпоясаться; Два притона, три прихлопа; Судьба индейка, а жизнь – копейка; Расти, коса, до пояса.

U tvořivějších autorů se ovšem setkáváme i s poměrně originálními případy více či méně zdařilého experimentování s paremiologickým jazykovým materiálem (příslovími a pořekadly):

Прямо пойдешь – все туда же попадешь; Ближе едешь – позже будешь; Чище едешь, дальше будешь; С дамой едешь, дальше будешь (Тише едешь, дальше будешь); Пустое брюхо к наслаждению глухо; Пустое брюхо к голу глухо; Пустое брюхо к науке глухо (Пустое брюхо к учению глухо); Не в дружбу, а в аварийную службу; Не в дружбу, а в пресс-службу; Не в службу, а в дружбу (Не в дружбу, а в службу); Закрыл «дело» – гуляй смело (Кончил дело – гуляй смело); На вкус и цвет анализ нет (На вкус и цвет товарищей нет); Скоро на наш роток накинута платок; (На каждый роток не накинешь платок); Поэты предполагают, и президенты располагают; Народ предполагает, бюджет располагает; (Человек предполагает, а бог располагает).

Objevují se také případy využití zvukové podobnosti domácího a cizího slova v kombinaci se střídáním grafického kódu (cyrilice a latinky), tedy spojení grafické a zvukové hry: *Знаний **нет** – поможет **net**; Мы на пепси ставим **крест**, пиво – поколение **next!***

1.11.2.2 V novinových titulcích jsou četné také rozmanité případy prosté **souzvuchnosti** částí slov, které spolu významově nesouvisejí. V jazyce novin, na rozdíl od textů uměleckých, s sebou toto experimentování vždy nese hodnotící konotace:

*В океане – **риффы**, а на земле – **таРИФЫ**; Садам: и тебе дам, и тебе дам... ; **Вымученная мучная история**; **Днем с огнем**; **Туркиш кукиш**; **Наташа фром Раша**; **Форма в России превыше реформы**; **Несчастный частный собственник**; **Два брата-дегенерата**; **Беломорские рачки и студенты морячки**; **Башаков без дураков**; **Мучачи не хочут**; **«Кубику Рубика» – 5 лет**; **Где мода для народа?**; **На кредит есть лимит?**; **Наши студентки покорили Корею**; **Ах, сад-виноград!**; **Люби и знай свой край**; **Частушки от девушки**; **Путин на распутье**; **Порты экономику не портят**; **Студентам рада универсиада**; **Тарантелла от Тортореллы**.*

Dalším typem jazykové hry využívané v novinových titulcích a založené částečně na zvukových, a částečně na významových asociacích, je tzv. **paronomázie**, tj. stylistická figura spočívající v sblíživání paronym, tedy stylistické využití zvukové nebo sémantické podobnosti určitých slov (Рылов 2005: 138):

*Что на штрафстоянку **попало, то пропало**; **Все будет можно, если эта возможно**; **За свой счёт – и никаких зачётов**; **Выборы превратились в разбирательство**; **Доверие вместо единоверия**; **Льготы отнимут, тарифы поднимут**; **Чем пошлее, тем башлее**; **Две позиции оппозиции**; **Мой знакомый маньяк принимает «Маяк»...**; **Есть контакт – будет и контракт**; **Опека с квартирным припеком**; **По делу «Родины» арестована родня**; **Потребителя***

употребили; Самоуправление или самоуправство?; Климат впадает в климакс; Состояние нестояния; Реформация реформы; Наши недруги – недуги.

1.11.2.3 Specifickým druhem hry na úrovni zvukových asociací je tzv. **aliterace**, tj. záměrné opakování stejných souhlásek na začátku po sobě následujících slov:

Договор дороже денег; Маме мало «Рамы». Дайте маме масло; Скоро сказка сказывается, но не скоро реформа проводится; Последнее превращение Протея; Предпринимателей переписуют поименно; Военный трибунал – самый справедливый суд?

1.11.2.4 Ke hrovým postupům na úrovni zvukového plánu jazyka řadíme také záměrnou **tautologii**, tedy opakování téhož slova v jedné větě (titulku):

Сорок пять – в Омми праздник был на «пять», Спасение утопающих – дело рук самих утопающих; Пробьем по базе? Прибьем на базе!; Молчание ягнят – знак согласия ягнят; «Мы хотим научить тренеров тренировать тренеров»; Команда Газзаева играет и без Газзаева; Самый большой «Большой приз»; Сенсация на сенсации и сенсацией погоняет; Алиев навсегда ушел, Алиев все-таки остался.

1.11.3. Hry se sémantikou

Na první pohled se může zdát paradoxním, že se s hrou s významem slov setkáváme v novinových titulcích mnohem vzácněji, než by se dalo očekávat, zvláště bereme-li v úvahu např. frekventovanost takových jevů jako polysémie a homonymie v nejrozšířenějším minižánru slovního humoru – v anekdotách. Tento fakt má podle našeho názoru dvě hlavní příčiny: 1. požadavek na stručnost a sémantickou hutnost titulku značně omezuje možnosti jazykové hry založené na rozdílnosti různých významů jednoho lexému, jak je to typické právě pro dialogickou formu anekdoty; 2. repertoár polysémných lexémů a homonym je přece jen tematicky a sémanticky omezený, stejně jako možnost jejich využití ve vztahu k obsahu konkrétního novinového textu.

1.11.3.1 Na lexikálně-stylistické úrovni se proto z výše uvedených důvodů v novinových titulcích setkáváme nejčastěji s využíváním komprimované **antiteze**, vystavěné na blízkém sousedství antonymických výrazů v rámci jedné větné konstrukce, která opět slouží jednak jako vyjádření hodnotícího postoje autora k předmětu textu, jednak jako prostředek k upoutání pozornosti:

Старый сценарий новой войны?; Женский взгляд на мужскую суть; Большие барьеры для малого бизнеса; Необыкновенная любовь или обыкновенное преступление?; Меняем непредсказуемое прошлое на предсказуемое будущее; Губернаторская горизонталь против президентской вертикали; Верхи хотят – низы могут; Лучшие плохо играть, чем хорошо болеть?; «Беспринципно» плавать или принципиально тонуть?; Неизвестная жена известного Высоцкого; Длинный доллар на короткой воде; Приезжаем учиться – уезжаем в гробах; Посмотрим живыми глазами на мертвые уши; В белом-белом зале висели черные-черные картины; Случайность, сильно похожая на закономерность.

1.11.3.2 Složitější a důmyslnější způsob vyjádření logické asymetrie (ať už s využitím jazykových nebo kontextových antonym nebo bez nich) představuje tzv. **paradox**, tedy taková stavba výpovědi, z níž je zřejmá logická nesourodost jazykových komponentů, které ji tvoří:

Осторожно, двери... не открываются; Победитель теряет все; «Единая Россия» разошлась по фракциям; Рост ускоренно замедляется; Партия власти начала терять власть; Взрослым до шестнадцати; Лучшей немецкой книгой стала английская; Министр госбезопасности Ичкерии в опасности; «Ось зла» пожелала Джорджу Бушу добра; Доллар движется вверх по лестнице, ведущей вниз; При всем богатстве выбора – выбора нет; Поспешай медленно; Ближе едешь – позже будешь; Осторожно! Неосторожное убийство; «Здоровый малыш» стал еще здоровее; Алиев навсегда ушел, Алиев все-таки остался; Если плохо – это хорошо; «Врачи без границ» перешли все границы УК РФ; Каждый независимый обязательно должен от кого-то зависеть; Как победить бедность в богатой стране; Параллели, которые пересекаются; Ты уже заплатил за бесплатное образование?; Это очень хорошо, что нам будет плохо; Смольный официально отказал «Неофициальной столице»; Чего испугался бесстрашный? Есть дом, которого нет.

Na úrovni slovních spojení se paradox realizuje v podobě **oxymóronu**:

Молодые мои старики; Чужие свои дети; Победная ничья; Четвертая попытка «сдвинуть» недвижимость; Проникновенная непроникновенность; Маленький большой помощник в создании идеального дома; И вновь данный сильный слабый пол!; Прошедшее настоящего; Выборы без выбора; Овчинка из норки; При наличии отсутствия веры.

1.11.4 Hry na úrovni větné stavby

Z množství stylistických figur, založených na zvláštlostech syntaktické stavby věty, žurnalisté nejčastěji využívají chiasmu a parcelace.

1.11.4.1 **Chiasmus** je zvláštním druhem paralelismu, který spočívá v paralelním zřetězení dvou větných elementů v obráceném sledu:

Слабость сильных. Сила слабых; Город для тебя – ты для города; Право целесообразности и целесообразность права; Своя среди чужих, чужая среди своих; Слон удава или удав слона?; Я выбираю культуру или культура выбирает меня?; Король модельеров, модельер королей; Махнем, не глядя или поглядим, махнувшись; Реальность абстрактна, абстракция реальна; Привычка к силе может стать силой привычки; Ислам в России или Россия под исламом?

1.11.4.2 Jako ozvláštňující způsob syntaktické výstavby titulků žurnalisté využívají také **parcelaci**, tj. expresivní formu intonačního členění výpovědi na samostatné fragmenty, graficky ztvárněné jako samostatné větné celky:

Студенты против стипендий. Низких; Прекрасное есть жизнь. Ужасное – тоже; Хождение по мукам. За пенсией; Хождение по мукам. За пенсией; Троицу любит не только Бог. Но и дарители льгот; Валерий Цветков – человек без прав. Водительских; Вопросов столько, сколько проблем. Много!; Дожили до нового дефицита. Рублевого; Доллар укрепляется. Инфляция тоже; Транс-порт подорожал. Но работает по-прежнему плохо; Борьба была. Но только не та и не там; Книга – лучший подарок. Для мыши; Они жили долго и счастливо. До самого вечера...; Пейте дети молоко. Будете больны; Телефон молчит. Платите!

1.11.5 Aluze

Většina vžitých řečových stereotypů má podobu hotových výpovědí, odkazujících k obecně kulturním znalostem členů daného jazykového společenství. V podobných nově vznikajících řečových stereotypech, tvořených podle hotových vzorů, lze pozorovat střídání a propojování standardu a expresivity.

Vedle nejrůznějších paremií, nejčastěji rýmovaných, o nichž jsme se již zmínili výše (2. Fonostylistické hry), ruští žurnalisté při tvorbě nápaditých titulků tradičně využívají tzv. **aluze** (odkaz k precedentnímu textu), přičemž různým způsobem transformují nejen různé nerýmované paremie (příслови, pořekadla, okřídlená rčení), ale „exploatují“ také

známá i méně známá umělecká díla: názvy literárních děl, filmů, televizních seriálů, výroky literárních a filmových hrdinů, prvky lidové ústní slovesnosti apod.

Transformace řečových klišé jako stylový postup posiluje pragmatickou funkci titulku: narušení původního řečového stereotypu funguje jako účinný řečově pragmatický akt.

a) příklady titulků odkazujících na **názvy filmů**:

Алкоголиками не рождаются... (Солдатами не рождаются); *Опаленные солнцем*; *Очарованные островом*; *Унесенные мусорным ветром* (Утомленные солнцем); *Гуманоид звонит дважды*; *Почтальон всегда берет дважды* (Почтальон всегда звонит дважды); *Спецназ слезам не верит!* (Москва слезам не верит).

b) titulky obsahující narážky na názvy **literárních děl**:

Бюджетнику на Руси жить хорошо? (Кому на Руси живется хорошо?); *Отцы и «деды»* (Отцы и дети); *Преступление и оправдание*; *Преступление без наказания*; *Преступление должно быть наказано*; *Без преступления нет наказания* (почти по Достоевскому) (Преступление и наказание); *В поисках ипотеки, или Хождение по банкам*; *Хождение по мукам питерских муниципалов*; *Хождение по мукам. За пенсией*; *Властные хождения по туристическим мукам* (Хождение по мукам); *Двое в лодке, не считая «массовки»* (Трое в лодке, не считая собаки); *Вечера на хуторе близ Европы* (Вечера на хуторе близ Диканьки); *Война и мир под пеленой повседневности*; *Абхазия: Война и море*; *Война и мир после Арафата* (Война и мир); *Три орешка для охтинских золушек* (Три орешка для Золушки); *Дама с миллионами* (Дама с собачкой); *Повесть о настоящем дирижере* (Повесть о настоящем человеке).

c) titulky připomínající formou **názvy pohádek** (postup naznačující neuvěřitelnost popisovaných událostí):

Как бабушка Дуся рыбу сушила; *Как Андрей Жуков победил министерство*; *Как наш прапорщик Америку перегнал*; *Как парламентарии с терроризмом боролись*; *Как один ректор 19000 туземцев прокормил*; *Как президент России поддерживал «друга Джорджа»*; *Об умной жене и фирменном чае*; *О поруганной чести и ущемленном достоинстве*.

d) titulky s podtitulkem formou připomínající strukturu **názevů divadelních her**:

Приватизация по-волховски, или Что хотим, то и воротим; *В поисках ипотеки, или Хождение по банкам*; *Город оптимистов, или Когда почти ничего нет...*; *Довольные и недовольные, или Где власть поджидает ухабы?*; *Скверный анекдот, или Униженные и оскорбленные?*; *Еще раз про любовь, или Джекспот госпожи Одуванчиковой*; *Новая парусиада, или Кто у нас*

патриот?; Большой Человек, или Смерть после смерти; Деревенский самородок, или Таланты без поклонников.

e) příklady dalších typů **literárních aluzí**:

Смех сквозь слезы (Смех сквозь слезы); Тату: быть или не быть; Доверять или не доверять; Быть или не быть повременке?; Бензиновый кризис: ждать или не ждать?; Пенсии: копить или не копить?; PR or not PR? (Быть или не быть?); Возненавидь ближнего своего (Возлюби ближнего своего); Я бы в труботехники пошел...; Я б в ... пошел! Пусть меня научат; Я б в милицию пошел – пусть меня научат (В. В. Маяковский, Кем быть?); В начале было слово. И слово было: «Пли»; Убить «Большого Брата»; Фоторобот Достоевского и пуговица Раскольникова; Баллада о квадратных метрах.

f) titulky odkazující k neřymovaným **paremím** (příslloví, pořekadla, okřídlená rčení, hesla):

Береженого ЦУН бережет (Береженого Бог бережет); «Молчание – золото, но я, очевидно, люблю серебро» (Слово – серебро, молчание – золото); Троицу любит не только Бог. Но и дарители льгот (Бог любит троицу); Один решает за всех - все отвечают за одного (Один за всех, все за одного); Лес рубят – деньги летят (Лес рубят – щепки летят); 130-й блин комом (Первый блин получился комом); Не во всяком вине есть истина (Во вине истина); Все «дороги» ведут в... (Все дороги ведут в Рим); Куда не смотрят дареному яйцу? (Даренному коню в зубы не смотрят); Область хочет пустить деньги... на ветер; Пиво без пельменей – деньги на ветер! (Бросать деньги на ветер); «Красный выборжец» умер. Да здоровствует завод «Красный выборжец»; «Динамо» умерло, да здоровствует «Динамо»! (Король умер, да здоровствует король); Налог платежом страшен; Всяким ли платежом красен долг?; Долг платежом страшен; Бюджет рублём красен (Долг платежом красен); Увидеть Париж и ... вернуться в Амурск; Увидеть «Ораниенбаум» и умереть!; Увидеть Париж и ... вернуться в Амурск; Написать письмо и умереть (Увидеть Париж и умереть); Пришел, увидел, отобрал; Пришел, увидел, подключил; Пришёл, увидел... и унёс (Пришел, увидел, победил); Пролетарии всех стран, расселяйтесь!; Пролетарии всех стран, заземляйтесь!; Пролетарии всей страны, размножайтесь!; Пролетарии всея Руси, защищайтесь!; Связисты всех стран объединяются (Пролетарии всех стран, соединяйтесь!).

Za pozornost stojí různé varianty rozšířené slovní hříčky založené na změně interpunkce:

Казнить нельзя. А миловать?; Смотреть нельзя выключить; Кавказ: Уволить нельзя оставить; Сносить нельзя строить (Казнить нельзя помиловать).

1.11.6 Aforismy, vtipné výroky

Jedním z nejpropracovanějších a také nejobtížnějších způsobů jazykové hry je tvorba autorských **aforismů**, tedy vtipných sentencí lakonickou formou vyjadřujících zobecněnou ucelenou myšlenku:

Если мир материален, где деньги-то?; Любовные страдания – как насморк. Они всегда возвращаются; Любовь приходит и уходит, а кушать хочется всегда; От денег одни неприятности – и когда их нет, и когда они есть; Чтобы узнать, что у человека на сердце, надо вскрыть его грудную клетку; Человек – звучит гордо, а обезьяна – перспективно; Чем больше узнаю людей, тем больше люблю собак; Даже ангелы не могут избежать столкновений с бюрократами; Детей учить довольно сложно, учителей учить еще сложнее!; Учатся на своих ошибках – на чужих делают карьеру.

I když na téma sílící expresivizace jazyka médií existuje poměrně rozsáhlá literatura, teoretické otázky hodnocení používání tropů a figur v současných žurnalistických textech z hlediska jazykové kultury na své rozpracování stále čekají.

Jestliže zvyšování úrovně expresivnosti a tím také výraznosti současných žurnalistických a publicistických textů lze hodnotit jako jednoznačně pozitivní tendenci, pak odvrácenou stranou tohoto procesu je narušování etických norem, které se stává charakteristickým znakem současné veřejné komunikace, a projevuje se v manipulativním využívání jazykových prostředků (včetně rétorických technik), v cyničnosti, vulgárnosti, zvýšené invektivnosti a agresivnosti mnohých žurnalistických textů (Сковородников – Копнина 2004: 301).

2. INTERNACIONALIZACE SLOVNÍ ZÁSObY SOUČASNÉ RUŠTINY A ČEŠTINY

2.1 Internacionalizační tendence v současné ruské a české slovtvorbě

Jedním z důležitých momentů současné jazykové situace je fakt, že jednotlivá jazyková společenství, a tedy i jejich jazyky, nejsou od sebe navzájem izolované, ale jako součásti širšího geopolitického a kulturního areálu se vyvíjejí ve vzájemném kontaktu s jinými jazykovými společenstvími. V důsledku globalizačních procesů, probíhajících v současném světě, zesilují mj. také tendence vedoucí k internacionalizaci slovní zásoby národních jazyků.

Internationalizace slovní zásoby slovanských jazyků včetně ruštiny a češtiny se projevuje jednak lexikálním přejímáním, tj. aktivizací užívání cizojazyčných slov, především anglicismů a amerikanismů, jednak intenzivním využíváním slovtvorných prvků cizojazyčného původu v procesu neologické nominace.

2.1.1. Na tomto místě se nehodláme podrobněji zabývat problematikou **lexikálního přejímání**, v souvislosti s dalším výkladem pouze připomeneme fakt, že v současné etapě vývoje sledovaných jazyků nejde pouze o pronikání cizojazyčných neologismů do jejich slovní zásoby, ale také o aktualizaci dříve přejatých terminologických pojmenování z oblasti politiky, ekonomiky, finančnictví, obchodu atd.. Z hlediska slovtvorných procesů jsou cizojazyčné nominace zajímavé do té míry, do jaké se samy podílejí na další slovtvorbě, tj. stávají-li se motivujícími slovy pro nová derivovaná pojmenování. Základovými slovy, která dávají vznikat novým slovtvorným hnízdům, se na přelomu století a tisíciletí stávají především přejatá substantiva tematicky se vztahující k oblasti politiky, ekonomiky, obchodu, výpočetní techniky, ale také sportu, módy či běžného každodenního života. Jako příklad lze uvést slovtvorná hnízda slov *спонсор/спонзор* v ruštině a češtině: *спонсор, спонсорский, спонсировать, спонсирование, спонсорьё*; čes.: *спонзор, спонзорский, спонзорovat, заспонзоровать, спонзорování, спонзорství*.

Od přejatých substantiv jsou sufixací tvořena především nová adjektiva: *бартерный, брокерский, ваучерный, дилерский, консалтинговый, лизинговый, офисный, тендерный, трастовый, факторинговый, фьючерсный, электоральный; андерграундный, клиповый, ксероксный, пейджерный, рейтингový, софтверный, тинэйджеровский*; čes.: *barterový, brokerský, castingový, dealerský, grantový, leasingový; e-mailový*,

freewerový, internetový, sharewerový; feelingový, happeningový, klipový, paintballový, peelingový, squashový.

Méně často se objevují nové sufixální odvozeniny slovesné: *лоббировать, локализовать, пролонгировать, пикетировать, спонсировать; ксерить, факсовать*; čes.: *bootovat, draftovat, faxovat, internetovat, joggovat, mailovat, upgradovat, xeroxovat*. Od slovesných derivátů, a také od slov dříve přejatých, jsou následně pomocí gramatických prefixů tvořena slovesa s mluvnickým významem dokonavého vidu, což přispívá k úplnějšímu osvojení přejatých sloves a jejich pevnějšímu zakotvení v lexikálních systémech přejímajících jazyků. V ruštině jsou ve sledovaném období produktivní zejména prefixy **про-**, **с-** a **от-**: *пролоббировать, профинансировать; спрофилировать, спрогнозировать; отрефлектировать, отрекламировать, отрецензировать*; v češtině jsou pak nejproduktivnější slovesné předpony **od-** (*oddotovat, odfaxovat, odinstalovat, odmonopolizovat*), **vy-** (*vydefinovat, vydraftovat, vyreklamovat, vysponzorovat*), **z-** (*zdigitalizovat, zkomprimovat, zkonvertovat, zmonitorovat, zresetovat, zunitarizovat*), **za-** (*zafaxovat, zalobovat, zasurfovát, zazipovat*).

Převážná většina uvedených novotvarů vzniká ve sféře profesionální komunikace, avšak mnohé z nich prostřednictvím médií pronikají do běžně mluveného a spisovného jazyka.

2.1.2. Proces internacionalizace slovní zásoby slovanských jazyků ovšem nespočívá pouze v lexikálním přejímání a následném zapojení přejímek do slovtvorných procesů, ale projevuje se také intenzifikací užívání cizojazyčných slovtvorných morfémů různého druhu a původu v neologické nominaci. Jde především o 1. aktivizaci využívání afixálních morfémů cizojazyčného původu, 2. proces přechodu cizojazyčných slov nebo kořenových morfémů do kategorie nových slovtvorných afixů.

2.1.2.1 Afixy cizojazyčného původu jsou aktivně využívány především v oblasti **jmenné prefixace**, tj. v procesu tvoření nových substantiv a adjektiv. V slovtvorbě 90. let se zvýšenou frekvencí vyznačovaly předpony sloužící k vyjádření společensky důležitých jevů a procesů.

Sémantiku odstranění, likvidace starých pořádků a jejich důsledků vyjadřují substantiva s předponou **de-/de-** (*дебюрократизация, деидеологизация, деколлективизация, демонополизация, деполитизация, десоциализация, десоветизация, детоталитаризация*; čes.: *debolševizace, deetatizace, deideologizace, dekriminalizace, delegitimizace,*

demonopolizace, derusifikace, detabuizace), přičemž se tato předpona v obou jazycích prakticky výlučně spojuje s dějovými jmény s příponou *-изация/-izace*.

Ve sledovaném období vzrostla také frekventovanost prefixu **пост-/post-**, dodávajícího motivujícím slovům význam ‚vlastnost nebo jev charakteristický pro období po přelomových společenských událostech‘. Předpona *пост-/post-* se podílí především na vzniku nových jmen přídavných (*постимперский, постколлективистский, посткоммунистический, постперестроечный, постсоциалистический, постсоветский, пост-тоталитарный*; čes.: *postfederální, postinvazní, postkolchozní, postkomunistický, post-socialistický, postsovětský, poststudenoválečnický, posttotalitní, postvelmocenský*). V češtině je zvýšená frekventovanost pojmenování s tímto prefixem patrná nejen v oblasti společensko-politického lexika, ale i ve sféře neterminologického tvoření slov, o čemž svědčí mnohá pojmenování okazionálního charakteru, objevující se v novinových a publicistických textech tohoto období (*postkatastrofický, postmanželský, postsezonní, posttelevizní*).

Sémantika ukončení platnosti příznaku vyjádřeného základovým slovem je vlastní také odvozeným substantivům s předponou **экс-/ex-**, označujícím osoby. Neologismy s touto předponou obsluhují zejména oblast politického života (*экс-коммунист, экс-парламентарий, экс-премьер; экс-жена*; čes.: *exdiplomat, exdisident, exkomunista, exmluvčí, exposlanec, expremiér*; ale také *expolicista, expřítel, exrepresentant, exředitel*).

Politický slovník 90. let se významně rozrostl také o nová substantiva a adjektiva s předponou **анту-/anti-**, vyjadřující sémantiku negace, protikladnosti: *антирынок, антипарламент, антирыночник, антисоюзный, антисталинизм, антицентристский; антигорбачевцы, антиельциныцы, антируцкисты*; čes.: *antievropan, antievropství, antilobby, antirasismus, antireforma, antireformista, antitrh; antievropský, anti-monopolní, antipolitický, antireformní, antirežimní, antiromský, antitržní*. Z uvedených příkladů je zřejmé, že mnohá pojmenování mají charakter publicistických, autorských (kontextových) neologismů, módních slov, tedy novotvarů, která si nečiní nárok na zakořenění a setrvání v jazyce, nýbrž pomáhají dotvářet obraz společenské a jazykové situace dané epochy života společnosti.

V češtině, na rozdíl od ruštiny, mezinárodnímu prefixu *anti-* konkuruje přibližně stejně produktivní synonymní předpona *proti-*, která však dodává motivujícím slovům pouze význam aktivní protikladné činnosti, či spíše charakteru takové činnosti. V tomto významu jsou v češtině přednostně používána adjektiva právě s touto předponou: *proti-*

apartheidní, proticizinecký, protidrogový, protiekologický, protifederální, protifeministický, protilustrační, protimonopolní, protioficiální, protirežimní, protiteroristický, protitržní. V ruštině naproti tomu repertoár produktivních internacionálních prefixů se základním významem negace doplňuje předpona **контр-**, odvozující substantiva s převážně procesuální sémantikou, označující děj nebo jev namířený proti tomu, co je označováno motivujícím slovem (*контраргументы, контрвыступление, контрдемонстрация, контрконцепция, контрлозунги, контрмитинг, контрреформа*). V češtině tento prefix v současné době postupně ztrácí svůj slovotvorný potenciál (*kontrakultura, kontrapatření; kontraproduktivní*).

Převážně okazionální, řečový charakter mají nová substantiva a adjektiva s předponou **псевдо-/pseudo-**, vnášející do příslušných nominací sémantiku odhalení nepravdivosti, falešnosti jevů označovaných motivujícím slovem. Nejčastěji se jedná o pojmenování procesů a jevů spadajících tematicky do oblasti politiky, ideologie, historie, poměrně častá jsou také označení osob: *псевдопатриотический, псевдорыночный, псевдоисторический; псевдосвобода, псевдокультура, псевдосоциализм, псевдокапитализм, псевдореволюция, псевдопутч, псевдопартийность; псевдодемократ, псевдогуманист, псевдомонархист, псевдореформатор*; čes.: *pseudofederální, pseudohumanitární, pseudokřesťanský, pseudostátní, pseudosociální; pseudodružstvenictví, pseudoprofesionál, pseudoreklama, pseudorovnostář*.

Omezenou produktivností se v daném kontextu vyznačuje prefix **про-/pro-**, dodávající novým pojmenováním význam ‚ve prospěch, v zájmu někoho nebo něčeho‘. Jak poznamenává J. A. Zemská, v ruštině se tento prefix dříve spojoval s adjektivy odvozenými od názvů zemí a režimů (*проамериканский, профашистский*) a dával tak vzniknout pojmenováním s převážně negativními hodnotícími konotacemi (Земская 1996: 114). V současnosti prefix *про-* rozšiřuje svůj sémantický a slovotvorný potenciál při současné deideologizaci derivátů s touto předponou, což vytváří prostor pro vyjadřování jak negativního, tak také pozitivního nebo neutrálního hodnocení (*проинфляционный, проправительственный, пропрезидентский, произраильский, пронатовский, прорыночный, проельцинский*; čes.: *proevropský, profederální, proíránský, proislámský, proizraelský, proparlamentní, proreformní, prorůstový; proevropan, profederalista*).

Z hlediska produktivnosti internacionálních prefixů zaujímá spíše periferní postavení předpona **ре-/re-**, vyskytující se v nových pojmenováních (především podstatných jménech a slovesech) s významem obnovení původního stavu nebo opakování něčeho: *рефинанси-*

рование, реструктуризация, реэкспорт; čes.: refinancování, regermanizace, rekodifikace, repolonizace, restrukturalizace, „rekorytizace“; rekodifikační, rekodifikovat).

Kvůli úplnosti výkladu připomeňme pokračující vysokou produktivnost sekundární předpony *супер-/super-*, i když většina nově vznikajících výrazů není přímo spojena s tematickou oblastí společensko-politických změn. Zvýšená frekventovanost tvoření a užívání slov tohoto typu souvisí jednak s potřebou pojmenovat jevy spojené s vědeckotechnickým rozvojem, jednak s všeobecně působící tendencí k zvýšené řečové expresivitě, která charakterizuje vývoj současných jazyků obecně (*супердорогой, супердешевый, суперосторожный, суперфантастический; суперпрофессионал, суперпианист, суперреформатор, суперцена, суперсредство, супертуннель*, čes.: *superkvalitní, superlevný, superbezpečný, superhvězdný, supervytrvalecký, superpočítačový; superbyznys, superцена, superhotel, superpočítač, supersleva, superklub, superhit, superkvalita, superprojekt, superturnaj, superstřelec*).

Ve srovnávacím rusko-českém pohledu stojí za zmínku fakt, že současná čeština, na rozdíl od ruštiny, nedisponuje domácím ekvivalentem prefixu *super-* typu ruského *сверх-* (*сверхмилитаризованный, сверхнадежный, сверхценный, сверхпозитивный*); odpovídající sémantika je v češtině alternativně vyjadřována lexikálními prostředky, tj. adverbii typu *obzvlášť, zvlášť, mimořádně*.

2.1.2.2 V procesu internacionalizace slovní zásoby slovanských jazyků včetně ruštiny a češtiny zaujímá významné místo **suffixace** jako nejproduktivnější morfologický způsob tvoření nových pojmenování. Relativně vysokou produktivnost ve sledovaném období vykazují jmenné sufixy *-изм/-ismus, -(из)ация/-(iz)ace, -ист/-ist(a)*.

Potřeba pojmenovat společensko-politické procesy probíhající na konci 20. století v bývalých zemích socialistického bloku vedla ke vzniku řady nových dějových substantiv, což se projevilo mimo jiné v aktivizaci sufixu *-(из)ация/-(iz)ace*. Ve sledovaném období vedle řady uzuálních pojmenování ve spontánní řeči pomocí tohoto sufixu snadno vznikají také stylově příznakové okazionální výrazy. Kromě dříve uvedených nominací s předponami *de-/de-* a *re-/re-* jsou to např. takové kontextové neologismy jako *балканизация, белоруссизация, долларизация, ливанизация, украинизация, эстонизация; аппаратурация, векселизация, велосипедизация, дебилизация, зарплатация, информатизация, кокаколонизация, коммерциализация, купонизация, легитимизация, люмпенизация, рублевизация, третьемизация*; čes.: *digitalizace, kabelizace, komputerizace; banánizace, dolarizace, ekologizace, ghettizace, hamburgerizace, mafianizace, prevítizace*.

Podle dostupných textových zdrojů a na základě řečové praxe lze usoudit, že v oblasti spontánní slovo tvorby a v publicistice je tento sufix aktivnější v ruském jazykovém prostředí.

V češtině se naopak ve jmenné nominaci jeví jako produktivnější sufix *-ist(a)* v nových pojmenováních se základním významem ‚osoba charakterizovaná vlastností, názorem, oblastí činnosti nazvanými motivujícím slovem‘ (*ельцинист, уклонист, этноцентрист*; čes.: *katastrofista, klausista, režimista*). Tento fakt lze systémově vysvětlit tím, že ruština dává při vyjádření některých dílčích významů v kategorii nomina actoris přednost ruskému sufixu *-щик/-чик, -ник*, zatímco v češtině je především domácí přípona *-ník* poněkud na ústupu (srov. *непестроечник / přestavbista*). I když sufix *-ист* je považován za nejvíce rusifikovaný internacionální morfém, stále (podobně jako v češtině) přednostně vytváří nová pojmenování na bázi slov přejatých (*альянсист, лоббист, металлост, солидарист, толкинист, экологист*; čes. *bazarista, designerista, galerista, graffitista, heroinista, hifista, lobbista, mobilista, nikotinista, scifista, sloganista*). V češtině nová substantiva s touto předponou vznikají, kromě dříve uvedených tematických oblastí, především v profesionální komunikaci, v oblasti výpočetní techniky a sportu (*amigista, atarista, dosista, internetista, modemista, scannerista; aikidista, cyklotrialista, duatlonista, florbalista, inlajnista, kendista, korfbalista, softbalista*).

Výrazně menší produktivnost zaznamenáváme v obou jazycích u sufixu *-изм/-ismus* (*-izmus*), který se podílí na vzniku nových pojmenování označujících abstraktní pojmy. Soudě podle poměrně malé pozornosti, kterou ruští derivatologové věnují tomuto sufixu, zaujímá tento v rámci procesu internacionalizace slovní zásoby ruštiny spíše periferní postavení (*лаоконизм, хулиганизм*). V češtině se nová slova s tímto sufixem objevují zejména v publicistických textech, často jako okazionální výrazy s negativně hodnotícím nebo ironickým stylistickým odstínem (*apriorismus, dirigismus, konzumismus, lobbismus, olympismus, redukcionismus, sexismus; blábolismus, (vlez)doprdelizmus, (je)třebismus, freizimmerismus, musismus, velkohubismus*).

2.1.3. Rozvoj slovanských jazyků je v posledních dvou desetiletích charakterizován růstem analytismu a aglutinativnosti v jejich gramatických a slovo tvorných systémech. Jedním z nejzřetelnějších projevů této tendence je znatelný kvantitativní růst **kompozitních lexémů**, na jejichž vzniku se strukturně podílejí tzv. analytická adjektiva cizojazyčného původu, stojící v prepozici a plnící fakticky atributivní funkci. Jedná se o inter-

nacionální kořenové morfémy typu *авто-, био-, видео-, кино-, порно-, радио-, ретро-, стерео-, теле-, эко-, электро-, фото-*; čes. *audio-, auto-, bio-, cyklo-, dia-, eko-, elektro-, euro-, foto-, moto-, porno-, profi-, radio-, repro-, stereo-, tele-, video-* aj., a také o prepozitivní morfémy s kvantitativním významem typu *гипер-, макси-, макро-, микро-, мини-, мульти-, ультра-*; čes. *hyper-, makro-, mikro- mini-, multi-, super-, ultra-*. Tyto slovotvorné elementy se volně spojují se základy jak cizojazyčného, tak domácího či obecně slovanského původu a vytvářejí nová pojmenování terminologického i neterminologického (často okazionálního) charakteru, a významným způsobem tak přispívají k procesu internacionalizace slovní zásoby slovanských jazyků (srov. rus.: *автомагнитола, биополе, видеопират, кинореклама, порнофильм, радиожурналист, ретростиль, стереозапись, телепокупки, экосоциализм, электромобиль, фото-модель; гиперинфляция, макроэкономика, микроклимат, мультикультура; чes. audiokazeta, autovrak, bioplyn, cyklostezka, diapotraviny, ekovýrobek, elektromobil, euroměna, fotožurnalistika, motorikša, pornoherečka, profiliga, radiobudík, repro-soustava, stereoobraz, teleinzerce, videostěna; makroukazatel, minivěž, multivitamín, ultramaraton*).

Srovnání produktivních slovotvorných modelů, které se v posledních desetiletích podílejí na internacionalizačních procesech ruštiny a češtiny, ukazuje, že prvky gramatického analytismu a tendence k aglutinaci ve slovotvorbě se přece jen masivněji projevují v současné ruštině. Dokladem toho je např. fakt, že repertoár tzv. analytických adjektiv v ruštině zahrnuje také takový typ prepozitivních slovotvorných elementů, které v češtině dosud působí neústrojně. Jde o cizojazyčné morfémy-slova typu *бизнес-, блиц-, пресс-, поп-, рок-, стресс-, секс-, шоп-, экспресс-* aj., které ve složených pojmenováních plní atributivní funkci (*бизнес-клуб, блиц-визит, пресс-секретарь, поп-звезда, рок-тусовка, стресс-фактор, секс-меньшинство, шоп-туризм, экспресс-информация*). V češtině je k vyjádření podobných sémantických obsahů využíváno souslovných pojmenování se složenými adjektivy (*podnikatelský klub, blesková návštěva, tiskový tajemník, hvězda populární hudby, rocková párty, stresující faktor, sexuální menšina, nákupní turistika, expresní informace*). Vzhledem k dlouhodobě působícím a objektivně sílícím obecným globalizačním vlivům lze dokonce vyslovit předpoklad, že tento typologicky divergenční rys bude postupně narůstat tou měrou, jakou se budou v ruštině adaptovat nové přejímky a přecházet do kategorie potenciálních analytických adjektiv (viz kap. 2.3).

2.2 Systémové aspekty internacionalizace slovní zásoby současné ruštiny

V kapitole 1.5 (*Podíl mimojazykových a jazykově systémových faktorů na vývojových tendencích v oblasti slovní zásoby současné ruštiny a češtiny*) jsme se pokusili ukázat, které hlavní imanentní, jazykově systémové faktory na jedné straně a mimojazykové, společenské faktory na straně druhé vystupují jako hlavní mechanismy vývoje a obohacování jazyka na úrovni slovní zásoby.

Obecnou platnost těchto tezí lze demonstrovat i na analýze mimojazykových a jazykově systémových faktorů podílejících se na adaptaci cizojazyčných slov v slovní zásobě současné ruštiny. Např. slovo *компьютер* (z angl. *computer*), které začalo do ruštiny pronikat na počátku 70. let, již v průběhu 80. let v podstatě nahradilo původní ruský víceslovný termín *электронная вычислительная машина* (resp. *электронно-вычислительная машина, ЭВМ*). Zpočátku, kdy cizojazyčný neologismus teprve začal konkurovat domácímu pojmenování, se obou termínů užívalo paralelně jako synonym:

„Двойная бухгалтерия и другие методы старой эры отчетности исчезнут, их место займут методы финансового учета, основанные на применении *вычислительных машин – компьютеров*“ ([Комсомольская правда, 23. 6. 1970]; Котелова 1984: 289);

„Однако прошло немного времени, и выяснилось, что «способности» *компьютеров* недооценили. Современные *ЭВМ* – сложные комплексы, применяемые практически во всех отраслях материального производства“ ([Новое время, 1973]; Котелова 1984: 289).

Vzniklé napětí v lexikálním systému bylo postupem času vyřešeno ve prospěch přednostního, a později téměř výlučného užívání přejatého termínu:

„Здесь действуют три *компьютера*. Один из них, управляющий судном, связан специальной системой с искусственным спутником Земли“ ([Правда, 6. 12. 1975]; Котелова 1984: 289);

„В цехах установлено более 700 импортных машин. Это швейные машины с микропроцессорами, станки с *компьютерами*“ (Неделя, 1989, 8);

„Как же мы одичали. Жаждем *компьютеров*, а думать головой, работать руками разучились“ (Неделя, 1991, 10).

K rychlému začlenění nového cizojazyčného slova do lexikálního systému ruštiny přispěly v tomto konkrétním případě příznivé jazykově systémové i mimojazykové

podmínky. Z intralingválních faktorů to byla především tendence k jazykové ekonomii: jednoslovný termín byl vhodnou náhradou souslovného pojmenování. Konkurovat zde nemohla ani z hlediska výslovnosti nepříliš „pohodlná“ abreviatura (ЭВМ), již se do té doby přednostně užívalo. Vstoupil zde totiž současně do hry další regulační systémový faktor – jeho derivační potenciál, který domácímu termínu chyběl. Téměř současně se slovem *компьютер* se v ruštině objevily jeho další mutační deriváty:

„(...) и по мере того, как *компьютеризация* распространяется в коммерческом мире, институт денежного обмена вполне может атрофироваться. ([Комсомольская правда, 23. 6. 1970]; Котелова 1984: 289);

„*Компьютерная* система сейсмического оповещения введена в экспериментальную эксплуатацию в японской столице Токио (...) ([Труд, 23. 4. 1975]; Котелова 1984: 289).

Tyto zjevné jazykové přednosti nového slova byly podpořeny skutečností, že jeho cizojazyčný prototyp se v průběhu sedmdesátých let stal všeobecně užívaným termínem, předznamenávajícím počítačový boom v letech osmdesátých.

Uvedený příklad je ukázkou toho, jak je osud každého nového slova podmíněn souborem spolupůsobících jazykových i mimojazykových faktorů, což komplikuje zachycení různých inovačních tendencí v jejich komplexnosti. Vycházíme-li v dalším výkladu ze stanovení jednotlivých dílčích jazykově systémových dynamizujících faktorů, činíme tak především proto, že se chceme pokusit o určitou syntézu dílčích poznatků, nashromážděných dlouhodobějším studiem problematiky integrace cizojazyčných prvků v slovní zásobě současné ruštiny (Gazda 1990). Na dynamice těchto internacionalizačních procesů, tj. začleňování cizojazyčných slov, elementů a slovtvorných modelů do ruského lexikálního systému, lze poměrně plasticky ilustrovat působení některých inovačních tendencí, platných pro rozvoj slovní zásoby obecně. Vedle faktorů mimojazykových (sociální podmínky a jejich změny, předmětná aktuálnost označované skutečnosti, působení hromadných sdělovacích prostředků) jsou to zejména následující jazykově systémové faktory:

2.2.1. Tendence k jazykové ekonomii (aspekt kondenzační)

Tento jazykově systémový stimul se v rámci zkoumané problematiky nejzřetelněji projevuje ve vzniku složených slov nahrazujících původní víceslovná pojmenování. První část těchto útvarů tvoří zkrácené tvary atributivních adjektiv: *авиакатастрофа* < авиационная катастрофа, *автомассажёр* < автоматический массажёр, *биозащита* < биологич-

ческая защита, *медтехника* < медицинская техника, *метеоинформация* < метеорологическая информация, *порнофильм* < порнографический фильм, *психбольница* < психиатрическая больница, *сейсмозона* < сейсмическая зона, *энергозатраты* < энергетические затраты.

Ekonomie jazykové námahy se však neprojevuje pouze v tvoření nových slov, ale také bezprostředně v lexikálním přejímání, zejména v těch případech, kdy nové cizojazyčné slovo proniká do ruštiny nikoliv jako důsledek nutnosti pojmenovat novou realii, nýbrž s cílem racionálnějšího, stručnějšiho vyjádření již dříve známých skutečností: *буллит* = штрафной бросок (trestné střelení v hokeji), *брифинг* = информационная беседа для журналистов, *гэг* = комический трюк, *принтер* = печатающее устройство, *рэкет* = организованное вымогательство, *сериал* = многосерийный фильм, *уик-энд* = выходные дни apod..

Tato tendence se projevuje také v neosémantizaci slov přejatých původně v jiném významu: *диск* = долгоиграющая пластинка, *десант* = спуск чего-н. на поверхность (десант научной аппаратуры на поверхность Венеры), *группа* = вокально-инструментальный ансамбль, *аккорд* = аккордная оплата труда (úkolová mzda), *пассажир* = пассажирское судно, *слайд* (původně ‚diapozitiv‘) = цветной рисунок na прозрачной плёнке apod. (Chlupáčová 1985).

2.2.2. Aspekt generalizační a diferenciacní

Jde o dvojediný dynamizující faktor, projevující se snahou o zobecnění, potřebou vytvořit rodové pojmenování pro stejnorodé jevy, předměty a pojmy na jedné straně, a tvořením druhových pojmenování zpřesňujících dříve známé skutečnosti na straně druhé.

Generalizační procesy napomáhají integraci cizojazyčných elementů v ruském lexiku v případech, kdy existence stejnorodých pojmenování, obsahujících formálně jednotící cizojazyčný prvek, vyvolává potřebu vytvoření zobecňujícího rodového pojmenování: *кинодрама, киносериал, киноводевиль, кинолетопись, киноопера* > **киножанр**; *видеобобина, видеокамера, видеодиск, видеоролик, видеопроектор* > **видеотехника**; *стереомагнитофон, стереопроектор, стереорадиола, стереоустановка* > **стереоаппаратура**.

Tendence k diferenciaci se mimo jiné projevuje ve vzniku nových pojmenování kompozitního typu, v nichž ve funkci druhově diferencujících strukturních prvků vystupují

cizojazyčné, resp. mezinárodní prepozitivní elementy: клуб – *видео клуб, кино клуб, радио клуб, порно-клуб, секс-клуб, телеклуб*; фильм – *видеофильм, порнофильм, телефильм*; бар – *видеобар, дискобар, кинобар*; катастрофа – *авиакатастрофа, автокатастрофа*; музыка – *бит-музыка, киномузыка, поп-музыка, рок-музыка*; предприятие – *авиапредприятие, автопредприятие, энергопредприятие*; рынок – *авторынок, видеорынок, телерынок*.

2.2.3. Tendence k jazykové symetrii (aspekt analogizační)

Tato obecně jazyková tendence se v rovině neologické nominace projevuje v několika směrech. Především je to tvoření nových pojmenování na bázi již existujících slovo-tvorných modelů. Z hlediska integrace cizojazyčných prvků ve slovní zásobě současné ruštiny se jako nejvýznamnější ukazuje vzrůstající produktivnost slovo-tvorného modelu „prepozitivní internacionální element (prefixoid) kořenového nebo prefixálního typu + substantivum“: *авиаперевозка, автовладелец, биопрогноз, видеоигра, гидросев, гипносеанс, кинопроизводство, наркоделец, радиозапрет, телеконкурс, фотосалон, экопаровоз; антимода, микромодель, псевдогосударство, супертовар* apod. Na expanzi tohoto typu pojmenování se spolupodílí další důležitý moment, a sice snaha o odstranění asymetrie mezi celistvostí denotátu a rozčleněností formy, tzn. úsilí o dosažení symetrie obsahu a formy, kterou lze vyjádřit rovnicí „jeden pojem = jedno slovo“: *водитель автомобиля > автоводитель, воздушный мост > аэромост, посетители кинотеатра > киноаудитория, маленький коллектив > микроколлектив, противоположное мнение > контрмнение*. Tato tendence se projevuje, jak jsme již ukázali, také při lexikálním přejímání, a to v těch případech, kdy cizojazyčná slova vytvářejí dublety k domácím víceslovným pojmenováním, nebo je přímo nahrazují (příklady typu *буллит, брифинг, гэг, принтер, сериал* viz výše).

2.2.4. Tendence k analytickému vyjadřování (aspekt aglutinační)

Tato objektivně se prosazující tendence (Розенталь 1977: 11–12; Панов 1968a: 11–13) se v námi sledovaných souvislostech ukazuje jako jeden z určujících intralingválních faktorů, který se v rovině slovo-tvorné projevuje především narůstáním aglutinačních rysů v sémantice i struktuře nově vznikajících pojmenování. V sémantice motivovaných slov se tato tendence projevuje zejména ve vyhraňování určujících významů některých cizojazyčných

(mezinárodních) slovotvorných elementů, ve faktickém omezování jejich polysémie. Nejzřetelněji lze tento proces pozorovat u neologismů s internacionálními prefixoidy typu *макро-, микро-, мини-, контр-, псевдо-, супер-* (*макрорешение, макроуровень; микро-анкета, микрокартина; мини-телевизор, мини-аэродром; контртенденция, контр-протест; псевдоинтеллектуал, псевдокритик; суперличность, суперсенсация*), pro něž je společná relativní vyhraněnost a stálost významu a volnost spojování se substantivy různé sémantiky. Podobně je tomu u významově vyhraněných sufixoidních elementů typu *-дром, -грамма, -лог(ия), -ман(ия), -мобиль, -тека, -фон* (*лукодром, вертолетодром; космограмма, почтограмма; конфликтология, трансплантология; работомания, футболоман; ветромобиль, луномобиль; игротека, магнитотека; домофон, кассетелефон*), jejichž spojovatelnost s jinými lexikálními elementy je ovšem omezenější.

Ve struktuře těchto pojmenování se růst aglutinačních rysů projevuje omezováním fúze morfů vstupujících do vzájemného kontaktu: v nově se prosazujících slovotvorných modelech se odstraňují hláskové alternace na morfémových švech a vzrůstá úloha interfixů.

Tendenci k analytismu odpovídá také početní růst složených pojmenování, jejichž atributivní část tvoří cizojazyčný lexikální element, vystupující ve funkci analytického adjektiva: *блиц-визит, пресс-информация, секс-теория, стоп-сигнал, экспресс-служба, бит-музыка, поп-концерт, рок-опера, панк-мода, стресс-фактор* (Панов 1968a, 105–134).

Rozvoj aglutinačních rysů v oblasti slovotvorby současné ruštiny a tendence k morfoloickému analytismu mají přitom společné rysy. V obou případech jde o vývoj ve směru k invariantním stabilním jednotkám, které se pod vlivem svého okolí nemění (Панов 1968b: 9–13).

2.2.5. Tendence k řečové expresivitě (aspekt emocionální)

Tento faktor působí jako rozhodující zejména v případech, kdy cizojazyčné slovo (resp. pojmenování s cizojazyčnou částí) vystupuje jako expresivně příznaková varianta domácího (resp. zdomácnělého) neutrálního pojmenování. Snaha o rozmanitost a expresivnost řečových projevů příznivě ovlivňuje frekventovanost cizojazyčných slov, která měla v ruštině vždy status jazykových prostředků sloužících k ozvláštňování mluvených i psaných textů. Cizojazyčné neologismy tak v současné ruštině plní stylistickou funkci, která je v mnoha případech vázána právě na rys novosti. Jakmile se tato pojmenování prosadí

z úrovně „parole“ do oblasti „langue“, přestávají být neologismy a jejich stylová příznakovost se oslabuje nebo zcela mizí. Stylově příznaková je např. většina neosémantismů (*аэродром* – pánská široká placatá čepice, *вермишель* – mýdlo ve formě dlouhých tenkých „nudlí“, *травма* – traumatologické oddělení nemocnice, *физика* – fyzická síla, *керосин* – alkoholické nápoje, *аллергия* – silná antipatie), stejně jako všechna okazionální (autorská, kontextová) pojmenování s cizojazyčnou částí (*видеолекарь*, *миниперекур*, *телебог*, *макси-афера*, *антижизнь*, *супержулик*, *вещеман*, *хамология* apod.).

Namísto závěru ještě jedna citace z již zmíněné přednášky R. Jakobsona *Synchronní a diachronní studium jazyka*: „Ať jde o jazyky živé nebo mrtvé, musíme se především vynasnažit o popis dynamické synchronie. Chceme vystihnout stav daného jazyka v daný moment se zřetelem k přesunům a změnám, které v daný moment jsou v proudu. Ze všech úkolů lingvistických je to úloha nejrealističtější. Okruh faktů, k nimž má přihlížet badatel, plně se tu kryje s jazykovou zkušeností všech jednotlivců dané obce. Každý jiný úkol lingvistické práce buď přesahuje kruh zkušeností jednotlivých mluvčích, jak to ukazuje studium diachronie, anebo jej naopak zužuje, jak je tomu při separátním popisu statických prvků synchronie“ (Jakobson 1992: 21–22).

2.3 Tendence k analytismu a aglutinativnosti jako jedna z konvergenčních tendencí v současných slovanských jazycích (na materiálu nových pojmenovacích modelů v ruštině a češtině)

Od konce 60. let 20. století se objevila řada prací, v nichž se prostě konstatuje nebo argumentovaně dokazuje sílící tendence k narůstání rysů analytičnosti a aglutinativnosti v oblasti tvarosloví a slovtvorby v současných slovanských jazycích, interpretovaná nejčastěji především jako důsledek mimojazykových (v nejširším slova smyslu společenských) faktorů, konkrétně pak globalizačního vlivu angličtiny v klíčových oblastech veřejné komunikace (médiá, politika, ekonomika, věda, kultura) (Валгина 2003, Земская 1997, Панов 1968a, Brandner 2005 aj.).

I když tendence k analytismu se v jednotlivých slovanských jazycích projevuje s různou intenzitou a ovlivňuje tak vznik a aktualizaci kompresivních (univerbizovaných) pojmenování v různých komunikačních oblastech v nestejně míře, jedná se o obecnou, dlouhodobě působící tendenci, jejíž vliv na typologické systémově-strukturní vlastnosti slovanských jazyků může v historické perspektivě dále sílit tou měrou, s jakou se budou prosazovat všeobecné globalizační tendence.

V současné ruštině jde v oblasti nominace především o rostoucí produktivnost takových kompresivních morfologicko-syntaktických slovtvorných modelů, jakými jsou abreviace, kompozice a univerbizace, při nichž se ve funkci slovtvorných elementů přednostně uplatňují nejrůznější cizojazyčné, ale také domácí nebo v ruském jazykovém prostředí zdomácnělé prepozitivní nebo i postpozitivní analytické (nesklonné) jazykové jednotky (*демоверсия, еврокарта, ретро-комедия, эко-продукты; бизнес-туризм, шоу-программа, шопинг-туризм, секс-группа, топ-десять, пресс-служба, рок-тусовка, траст-операция, факс-бумага, экспресс-опрос; кофеварка-экспресс, жигули-комби; пластинка-миньон, унитаз-компакт; госзаказ, демруководство, иноформа, спецзадание*) (Аврамова 2003, Waszakowa 2003, Zemskaja – Ermakova – Rudnik-Karwatowa 1999, Mravincová 2005).

S pojmenováními tohoto druhu se v různé typové skladbě a s nestejnou mírou produktivnosti a frekventovanosti užití setkáváme také v dalších slovanských jazycích (čes.: *demoverze, europoslanec, pornoherec, retromóda, ekopotraviny; topmodelka, teen-komedie; etno hudba, gay klub, krimi film, profi nářadí, sexy galerie, trendy oblečení*; pol.: *bio-*

kosmetyk, ekoturystyka, eurointegracja, sekswydawnictwo, pornogwiazda, narkohandlarz, wideokonferencja; film porno, usługi wideo, system eko, muzyka techno; bul.: био-лечител, евро-обединение, инфо-бизнес, нарко-търговец, еко-сладкарница, ретро-любител; кримиавтор, профилига; блиц-издание; артскандал, баскетлига; кънтри-напев, рп-текст, рок-музикант; соудържава, спецефект; бизнесписмо, гейактриса, допинг-проба, сексуслуга).

Specifikum nově vznikajících nominací tohoto typu spočívá v jejich vztahu k ohýbání, neboť při nesklonnosti analytického elementu nejsou dostatečně pevně zakotveny v deklinálních systémech, které jsou pro slovanské jazyky charakteristické.

Hlavní příčiny vysoké aktivity těchto pojmenování jsou spatřovány v průzračnosti jejich sémantiky, konjunktivě lexikálního přejímání a módním nadužívání cizojazyčných slov a v tendenci k řečové ekonomii. K až lavinovitému tvoření tohoto typu nových pojmenování přispívají vhodné mimojazykové faktory. Sociální objednávka vede k tvoření vícekomponentových (zkratkových, složených, univerbizovaných) nominací, nezbytných pro sociální komunikaci v současné epoše, a snadnost jejich tvoření přispívá k jejich vysoké produktivnosti (Земская 1997: 191).

O procesech formování, morfémového statusu a rozšiřování repertoáru analytických slovotvorných elementů se ve slavistice vede dlouhodobá diskuse. První signály zájmu o tuto problematiku lze vystopovat už v 70. letech minulého století u Baudoina de Courtenay, termín analytické adjektivum (аналитическое прилагательное) začal jako první v ruské lingvistice používat A. A. Reformatskij (Панов 2004), nicméně do obecného povědomí odborné veřejnosti otázku analytických prvků v ruské gramatice a slovotvorbě uvedli autoři kolektivní monografie *Русский язык и советское общество. Морфология и синтаксис современного русского литературного языка*, vydané za redakce M. V. Panova (Панов 1968a). V publikaci je vyslovena teze o růstu analytismu a rysů aglutinativnosti ve struktuře odvozených slov, přičemž růst analytismu je patrný především v gramatice (oslabení jmenné deklinace a aktivizace předložkových konstrukcí). Současně s tím se konstatuje, že změny v gramatice jsou často spojené se změnami v oblasti lexikální, kde jde především o kvantitativní nárůst a aktivizaci dvou tříd nesklonných jmen: 1. tzv. analytických adjektiv, 2. abreviatur. Nárůst rysů aglutinativnosti se pak projevuje především v oslabení hláskových změn na morfémovém švu a posílení role interfixů (zejména u jmenné prefixace při spojování substantiv s cizojazyčnými prefixy nebo prefixoidy). Analytická adjektiva jsou zde v podstatě charakterizována jako lexikální či sublexikální

prvky (různé provenience) vícekomponentových pojmenování, které v nich vystupují jako formálně neměnné a sémanticky vyhraněné adjektivní komponenty s atributivní funkcí. Tyto jednotky přitom mohou být (častěji) anteponované (*авто-, видео- био-, радио-, теле-, кино, макси-, макро-, мини-, микро-*) nebo (řidčeji) vystupovat v postpozici (*язык хинди, платье беж, цвет кардинал*).

Aktuální je v této souvislosti nový pohled na představbu lexikálního systému ruštiny V. Borisenko-Svirnarské (Борисенко-Свинарская 2009), podle níž existují dva základní způsoby popisu slov: 1. slovo jako syntagma morfémů a 2. slovo jako paradigma slovoforem, což je spojeno se samotným typologickým charakterem jazyka. K syntagmatickým (v tradičním pojetí analytickým) typům jazyka patří např. jazyky germánské, slovanské jazyky jsou pak typickými jazyky paradigmatickými (tj. syntetickými).

Paradigma, pojímané autorkou jako poziční variace slovoforem, nevyžaduje fonemickou totožnost kořenů, připouští ablaut (střidu), tj. střídání vokálů v kořenu slova, resp. v jeho alomorfech jako důsledek starších přízvukových poměrů, dále zkracování či rozšiřování kořenů, fúzi na morfémových švech (do té míry, že se hranice morfémů občas stírají), dokonce je zde možný i supletivismus (existence etymologicky nepříbuzných alomorfů nebo alolexů téhož morfému nebo lexému) či nulová realizace některé z potenciálních slovoforem.

Paradigmatický charakter slov ve slovanských jazycích (z hlediska jejich formální struktury) je posilován idiomatičností jejich sémantiky, neboť význam lexémů v nich není pouhou sumou významů jednotlivých morfémů, ale má rovněž difuzní, variabilní charakter.

Dynamika slovníku současné ruštiny i ostatních slovanských jazyků se projevuje především v tom, že jako nastupující produktivní slovotvorný model vystupuje právě slovo jako syntagma morfémů, který částečně vytěsňuje a částečně přetváří typologicky starší typ slova jako paradigmatu slovoforem: namísto pojmenování jako „chemické sloučeniny“ vznikají slova cestou mechanického spojování (aglutinace) jednotlivých autonomních fragmentů, nepodléhajících fúzím na morfémových švech.

Právě absence idiomatičnosti v pojmenováních typu *радиопередача, киносценарий, электронприборы, фотоматериалы*, ale také *экс-президент, супер-кризис, ультраправые, псевдо-открытие, лжеучение* umožnila M. V. Panovovi (Панов 1971) označit tyto nominace za slovní spojení a konstatovat, že se v ruštině konstitoval nový gramatický

slovní druh – tzv. analytická adjektiva. Klíč k hodnocení tohoto typu syntagmatických nominací spočívá podle Borisenko-Svinnarské (Борисенко-Свинарская 2009: 84) právě v odpovědi na otázku, lze-li tyto novotvary v současné ruštině považovat za skutečná nová slova (jednoslovné lexikální jednotky), nebo jedná-li se o systémové (jazykové, perspektivní) či textové (řečové, individuální) kolokace. V dnes již nepřeborném množství literatury věnované těmto otázkám nacházíme nejrozdílnější, často přímo protikladné názory a odpovědi na výše uvedenou otázku.

J. A. Zemská (Земская 1992) např. hodnotí jako analytická adjektiva prepozitivní elementy typu *теле-*, *кино-*, *радио-*, přičemž formování třídy analytických adjektiv považuje za reálný jazykový fakt. Naproti tomu formanty typu *архи-*, *сверх-*, *супер-*, *ультра-* stejná autorka klasifikuje jako prefixy, byť opatrně připouští, že tyto předpony pozvolna přecházejí k částicím, které se volně spojují se slovy různé slovnědruhové platnosti.

Ještě konzervativnější je v pojmání této problematiky I. S. Uluchanov (Улуханов 1996), který nově vznikající pojmenování s prepozitivními elementy druhého typu jednoznačně zařazuje k prefixálním derivátům.

Neochotu především představitelů diachronního přístupu ke zkoumání inovačních procesů v ruské slovo tvorbě nepřímou kritizuje Panov (Панов 1999: 156), když upozorňuje na nutnost přehodnotit povahu původních předpon v souvislosti s jejich postupným přechodem k slovům, tj. do třídy analytických adjektiv. Jako hlavní znaky, které hovoří pro takovéto přehodnocení uvedených elementů, Panov uvádí jejich volnou nefrazeologickou spojitelnost se substantivy (předpony jsou svou podstatou frazeologické), spojitelnost s částicemi, a jako relevantní fonetický rys ruštiny – autonomní přízvuk.

Podobně jako mnohem později Marinovová (Маринова 2007) Panov zdůrazňuje, že takto zformované lexémy jsou v zásadě polyfunkční a jejich slovnědruhová platnost závisí na jejich postavení ve větě: v pozici před určovaným substantivem vystupují jako atributivní adjektiva (*ультра-правые*), mohou však samy plnit substantivní funkci (*итальянские ультра*) či vystupovat jako hodnotící adverbia (*сделано супер*). To, co tato slova odlišuje od běžných ruských slov, je právě absence idiomatičnosti. Právě proto se tato slova liší od morfémů pouze syntagmatickou pozicí ve větě, s čímž jsou spojeny obtíže při stanovení jejich lexikálního statusu.

Jak dále uvádí Borisenko-Svinnarská (Борисенко-Свинарская 2009: 84), budeme-li syntagmatická pojmenování typu *шоу-бизнес*, *шоп-тур*, *чай-клуб*, *фши-пикник*, *нарко-бизнес* považovat za slovní spojení, pak je nutno konstatovat, že v nich postrádáme jak

shodu, tak řízenost, tedy gramatické vztahy, které jsou vlastní flektivním jazykům, a všude nacházíme pouze přimykání a aglutinační typ spojení namísto pro ruštinu jinak typické fúze.

Jestliže těmto jednotkám přiznáme status slov, pak musíme uznat konstituování nového slovotvorného typu syntagmatických slov, pro které je charakteristická snadnost tvoření i následné segmentace, tedy vlastnosti, které typologicky přísluší jazykům analytickým a aglutinačním: takovéto útvary lze lehce rozčlenit na jednotlivé strukturně-sémantické prvky (morfémy), jejich význam je dán sumou sémů jednotlivých morfémů (neidiomaticnost). Jelikož se morfémy v těchto útvarech vyznačují volnou spojovatelností, mohou zaujímat v různých pojmenováních různou pozici: *шоу-бизнес – ток-шоу, шоп-тур – секс-шоп* aj.

Posilování aglutinačních onomaziologických struktur v obecném jazykovém povědomí mluvčích vede navíc k sekundární segmentaci původně značkových (na menší strukturní jednotky nečlenitelných) přejatých pojmenování a k následné slovotvorné aktivitě takto autonomizovaných morfémů (*спортсмен → спорт-вумен, бизнес-вумен, бизнес-леди* apod.).

Tato tendence se ovšem netýká pouze cizojazyčných nebo mezinárodních kořenových nebo afixálních morfémů, ale začíná postupně iradiovat také na domácí nebo zdomácnělé lexikální jednotky a jejich konstituující elementy (*пресс-центр, плазмоцентр, центробанк, спец-наз, пресс-служба, спецслужбы, самиздат, тамиздат* apod.).

Status syntagmatických slov nutno z tohoto hlediska přisoudit také pojmenováním s internacionálními postpozitivními sublexikálními elementy typu *-мен/мэн (сексмэн/сексмен, мускул-мен), -ман/-мания (вещеман/ия/, киноман/ия/, смс-ман/ия/), -тека (винотека, кинотека, запахотека), -дром (сачкодром, сексодром), -навт (алконавт, геонавт)*. Přestože tyto a další podobné elementy mají vzhledem ke své ustálené pozici v slově status morfémů („sufixoidů“), vyznačují se podobnou snadnou vyčlenitelností, jednoznačností a standardností jako všechny dosud uvedené nevyhraněné sublexikální prvky.

Je zřejmé, že jedním z podstatných důvodů zvyšující se produktivnosti těchto slovotvorných modelů v současné ruštině a dalších slovanských jazycích je nápodoba angloamerických vzorů: úsporná syntagmatická pojmenování anglického původu konvenují současnému rychlému a zkratkovitému životnímu stylu, což se projevuje i v rekonstrukci

určité části ruského slovníku (např. zkracování slov v jazyce běžně mluveném – *прикол, беспредел, хрень*).

Pod vlivem nových syntagmatických modelů slov-kolokací typu *тон-модель, дресс-код, бойфренд, капитал-шоу* aj. dochází k sekundární segmentaci strukturně příbuzných pojmenování a vydělování sublexikálních elementů ze slov, která mají v přejímajícím jazyce z podstaty procesu primárně status pojmenování značkových (v ruštině např. v třídách stejnorodých výpůjček typu *гамбургер, чисбургер, копбургер; йогурт, фругурт, апигурт, эмигурт; клипмейкер, имиджмейкер, ньюсмейкер, хитмейкер, плеймейкер*). Tento proces podle S. A. Nikipelovové (Никипелова 2007) probíhá tak, že se v povědomí nositelů jazyka pod vlivem užívání přejatých slov stejného typu začne utvářet určitý pojmenovací model: řady podobně strukturovaných výpůjček přestávají být nositeli přejímajícího jazyka vnímány jako nečlenitelné monolity, začínají se v nich vyčleňovat určité strukturní prvky a současně s tím se formuje jejich více či méně konkrétní lexikální význam. Takovým způsobem se cizojazyčné strukturní elementy postupně (v několika etapách) konstituují v přejímajícím jazyce jako samostatné morfémy (probíhá proces jejich morfemizace).

Východiskem k dalším výkladům pro nás bude teze explicitně vyslovená mj. J. Šimandlem (2001: 269), podle níž věk informací žádá od adaptačních modelů (tj. pravidel převodu výrazů cizího jazyka do jazyka přejímajícího), aby se přejímané jméno co nejméně vzdánilo od původní formální podoby a zůstalo co nejsnáze identifikovatelné i v dalších tvarech a derivátech. Ačkoliv autor tento fakt vyvozuje především ve vztahu ke gramatické adaptaci jmen, tj. k faktu selektivní ztrátě jmenné flexe, správně současně dovozuje, že snaha minimalizovat změny ústí ve využívání takových prostředků syntaxe pojmenování, které tendenci nesklouňovat, neadaptovat umožňují. Není pochyb, že morfémově nevyhraněné internacionální sublexikální elementy, o nichž je v této stati především řeč, tuto roli v současných slovanských jazycích bezezbytku plní.

Vzhledem k tématu a záměrům této stati ponecháváme na tomto místě úmyslně stranou složité a široce diskutované problémy genetických a strukturních aspektů invariantních slovotvorných elementů v současných slovanských jazycích a omezíme se pouze na poukázání na fakt, že nejednotnost názorů a pohledů na tuto problematiku se symptomaticky odráží v značně rozrůzněné terminologii, na což upozornili už dříve Martincová a Savický (1987: 130): v ruské lingvistice se tak setkáváme s koncepty *аналиты, унификсы, унирадикасоиды, радикасоиды, связанные компоненты, лексико-морфемы, адъективные*

морфемы, препозитивные и постпозитивные блоки; v české terminologii jim pak odpovídají *afixoidy (prefixoidy, suffixoidy), poloprefixy, kvaziprefixy, přechodné morfémy* aj.

Výše citovaná práce je také prvním zásadnějším pokusem o zpracování zkoumané problematiky ve srovnávacím rusko-českém plánu a o odpověď na otázku, do jaké míry vznik a šíření hybridních kompozit tzv. afixoidního typu (čes. *autodílna, bioplyn, fotopapír, elektrospotřebič, radioopravář, videozáznam; minikopaná, mikropočítač, superden*; rus. *автопилка, кинозритель, телезритель, радиослушатель*) může vést ke změnám morfémového a slovotvorného systému češtiny a ruštiny, a jak se tyto procesy odrážejí v popisech jazykové situace a v lingvistické teorii.

Při řešení otázek morfémového statusu tzv. afixoidů autoři upozorňují, že v jednotlivých národních lingvistikách se daná problematika řeší v rámci různých metodologických přístupů: zatímco v ruštině je problematika analytických slovotvorných elementů zkoumána v rámci obecných procesů konstituování produktivních slovotvorných modelů, česká lingvistika se těmito elementy zabývá téměř výhradně ve spojení s tzv. hybridním tvořením kompozitního typu. V ruštině není v důsledku známých faktů (obecně větší tolerance k cizojazyčným vlivům) problematika hybridů považována za svébytnou.

Při komparaci stavu dané problematiky v ruštině a češtině docházíme k závěru, že ačkoliv ve vztahu k češtině při přejímání cizích pojmenování a slovotvorných elementů rovněž celkově slábne postavení adaptačních modelů, zejména těch s oporou v jazycích klasických a slovanských, a naopak posiluje pozice modelů s oporou v angličtině, přesto tendence k autentizaci a minimalizování adaptačních změn se v češtině prosazuje v mnoha směrech odlišnou měrou.

I když v obou jazycích paralelní procesy převládají nad diferencujícími (typologická blízkost, vliv analogických mimojazykových procesů), lze pozorovat určité rozdíly jak v produktivitě jednotlivých slovotvorných modelů a v repertoáru analytických prvků, tak v nestejně míře jejich spojovatelnosti s různými slovotvornými základy. Z obecně typologického hlediska se zatím potvrzuje teze o větší míře analytičnosti ruštiny, o čemž svědčí např. v češtině omezená produktivnost modelu, kde v pozici analytického adjektiva vystupuje souhláskově zakončené cizojazyčné slovo nebo „kvazislovo“ (termín O. Martincové, 2005: 218) připojující se k určovanému slovu bez spojovací hlásky – *бизнес-туризм, шопинг-туризм, секс-группа, топ-десятка, пресс-служба, рок-тусовка, траст-операция, факс-бумага, экспресс-опрос x топ týму, топ hráчи, топ desítka, топ kvalita, топ*

výdělky, top produkty, nebo abreviatur typu *демуководство, униформа, спецзадание*, v nichž v roli analytického prvku vystupuje zkrácený adjektivní základ. Onomaziologickému systému češtiny jsou v zásadě cizí také spřežky typu *интернет-кафе, дизайн-проект* apod..

Na druhé straně v určitých oblastech řečové komunikace v současné češtině jsou produktivní neadaptovaná nesklonná „kvazislova“ vystupující formálně (syntakticky) ve funkci přívlastku (*crazy, free, light, live, open-air, cool, sexy, trendy*), z onomaziologického hlediska jsou ovšem atributivní částí souslovných pojmenování, označujících určitý pojem (*crazy komedie, crazy otázka, crazy žena; free bazar, free inzerát, free vypalování; light majonéza, light potraviny, light verze; live album, live účet, live výsledky; open-air akce, open-air bohoslužba, open-air festival; cool grafika, cool názor, cool oblečení; sexy prádlo, sexy modelka, sexy zpěvačka; trendy bydlení, trendy oblečení, trendy účes*) a plnících tak onomaziologickou funkci analogickou ruským kompozitům s analytickými adjektivy.

Na neostrost hranic mezi čistě syntaktickým (syntagmatickým) a syntakticko-morfologickým (kompozitním) tvořením nových nominací výše uvedeného typu poukazuje O. Martincová (2005) v rámci zkoumání nových víceslovných pojmenování v současné češtině.

Podle autorky se souběžnost obou pojmenovacích způsobů ukazuje u sémanticky a funkčně paralelních nominací typu *evropský poslanec* a *europoslanec*. Ještě ilustrativnějším příkladem je vznik a souběžné fungování víceslovných jednotek typu *digitální kamera* (*digitální médium*), *informační válka* (*kybernetická válka*), *archeologický park*, *ekologický dům*, aj. a souvztažných kompozit *digikamera* (*digimédium*), *infoválka* (*kyberválka*), *arheopark*, *ekodům* aj.: „Při etymologickém přístupu lze totiž odhalit, že sousloví i kompozitum mají společné východisko v cizích lexémech *digicammer, infowar, archeopark*. V této souvislosti se koexistující jednotky jeví jako dvojí vyznění přejímání (*digitální kamera* a *digikamera*) nebo kalkování (*informační válka* a *infoválka*)“. Takováto zjištění jsou podle Martincové (2005: 216) důležitá pro zkoumání, jak se v současné době víceslovná pojmenování podílejí na vzniku nových mezinárodních prepozitivních prvků – prefixoidů.

Při vymezování základních (vnitřně ovšem diferencovaných) strukturních typů nových víceslovných pojmenování (tedy syntaktických nominací) autorka dále zvláště upozorňuje na typologicky osobitý typ pojmenovacích útvarů, jejichž stavebními prvky

jsou na jedné straně slovo v úloze určovaného členu, a na straně druhé morfologicky nezformovaný, nevyhraněný výraz („kvazislovo“).

Mezi těmito pojmenovacími útvary a typickými VP existují četné vztahy. Na základě morologicko-syntaktických a funkčních vlastností „kvazislov“ Martincová (2005: 218–219) v hrubých rysech vyčleňuje několik typů těchto pojmenování:

1. přejatá souslovná pojmenování, u nichž výraz ve funkci prvního členu není morfologicky zformován; s druhým členem je v pak různém stupni těsnosti (po stránce sémantické i zvukové): *direct banking, last minute, body piercing, reality show* aj. Přejídný charakter tohoto typu pojmenování signalizuje i jejich variantní grafická podoba (*soap opera // soap-opera, risk management // risk-management*).

2. pojmenovací útvary, které sestávají z výrazu cizího původu bez adjektivní formy a z domácího nebo zdomácnělého substantiva, např.: *kajal tužka, piercing salon, go-go tanec, kalhotky string // string kalhotky, push-up podprsenka // podprsenka push-up* apod.

Výrazy cizího původu v platnosti přívlastku jsou buď slovtvorně neadaptovanými členy polokalku (např. *kajal* v sousloví *kajal tužka* podle ang1. *kajal liner*), nebo jde o prostředky, které vystupují v sousloví bez zřetelné syntaktické a morfologické charakteristiky (*kalhotky string // string kalhotky*).

3. pojmenovací útvary se „zkráceným adjektivem“, tj. s výrazem, který se po formální stránce jeví jako zkrácené souvztažné adjektivum; v úloze určujícího členu má diferenčně specifikující funkci: *profí armáda, aku vrtačka, kombi lednička, nealko nápoje*.

Z hlediska sémanticko-morfologického tato syntakticky „adjektivní“ slova oscilují mezi substantivními a adjektivními morfémy. Při psaní zůstávají zkrácená adjektiva se substantivem nespojena, eventuálně se k němu připojují spojovníkem. Obecně lze říci, že se vyvíjejí v samostatná přídavná jména.

4. pojmenovací útvary s morfologicky nevyhraněnými výrazy cizího původu jako *dia, etno, video, retro, promo, demo* aj.: *dia kompot, etno hudba, videotechnika, retro film // retrofilm, promo akce // promoakce, demo verze // demo-verze // demoverze*.

Vztah těchto výrazů k určovanému substantivu je různou měrou těsný. U určovaného substantiva bývají v antepozici, ale také (i když řidčeji) v postpozici. V antepozici z hlediska funkčního často kolísají mezi slovnědruhovou platností přídavného jména a mezi funkcí první části kompozit. Kolísání v těchto funkcích se projevuje v psaní zvlášť, se spojovníkem i dohromady. Ještě méně jednoznačnější je jejich slovnědruhov a syntaktická platnost, stojí-li v postpozici (*zelí dia, hudba etno*). Obecně jde vývoj těchto kvazislov/

morfémů dvojím směrem: k slovnímu osamostatnění jako nesklonných adjektiv (tuto tendenci podporuje, užívají-li se také i jako substantiva) a k morfémům prefixoidního typu (svědčí o tom série nových, jimi tvořených kompozit);

5. pojmenovací útvary, u nichž v platnosti určující složky je zkratka přecházející v zkratkové slovo: *PET lahev // PET láhev, SIM karta, CD přehrávač // přehrávač CD, MP3 formát // formát MP3*.

6. pojmenovací útvary, u nichž určující člen se zakládá na písmenech/hláskách s různou významovou platností: *U-rampa, e-banka, parkoviště P+R*.

K oběma posledním typům se vyjadřuje také F. Daneš (1997), který užívání zkratk aj. neshodných přívlstků hodnotí jako výraznou syntaktickou inovaci v současné češtině.

Otázkami (ne)adaptace cizojazyčných lexémů v současné češtině se na podobném jazykovém materiálu, nicméně z poněkud jiného hlediska, zabývá také J. Mravinacová (2005). Autorka si při analýze procesu integrace cizojazyčných pojmenování do slovníku současné češtiny v platnosti jednotlivých slovních druhů všímá mimo jiné toho, že mnohá přejímaná adjektiva se při přechodu do češtiny nijak neupravují a zůstávají nesklonná (popř. procházejí morfologickým vývojem vedoucím ke vzniku slovotvorně adaptovaných podob). Primárně adjektivní platnost mají v češtině nesklonné přejaté výrazy (anglicismy) následujících typů:

a) slovotvorně nečlenitelná kvalitativní adjektiva, např. *crazy, free, light, live, open, singl, cool, high, hot*;

b) slova s nedaptovanými adjektivními sufixy, např. *user-friendly*;

c) slovotvorně strukturované adjektivní lexikální jednotky vzniklé v angličtině adjektivizací např. slovesných příčestí nebo různých předložkových spojení aj. syntagmat, např. *unplugged, all-news on-line, offshore, open-source* apod.;

d) relační adjektiva, jejichž základová substantiva do češtiny přejata nebyla, např. *gypsy/gipsy (gypsy kapela, gypsy folk, gypsy punk) space (space loď; space model olečení)*. K některým nesklonným adjektivům se postupně přitvářejí též slovotvorně adaptované formy, jako např. *off-linový, on-linový, offshorový, opensourcový*.

Adaptované formy anglických adjektiv, které jsou doloženy, nemají rys nespisovnosti, ani jsou-li přizpůsobeny též pravopisně (*onlajnový*). V některých případech se ale mohou lišit stylisticky – např. neadaptovaná podoba může mít výraznější terminologický charakter, jako např. u dvojice *offshore – offshorový (bankovníctví)*.

Z obecně typologického hlediska stojí za pozornost – v případě ruštiny i češtiny – také případy užití původních analytických adjektiv přejatých z angličtiny v jiné slovnědruhově platnosti, zejména pak adverbiální (rus.: Банк работает *онлайн*; Отдохнули *супер*; Радиостанция музыку передает *нон-стоп*; čes.: Hru můžete hrát *on-line* po celém světě; Při osobním převzetí lze *zaplatit cash*; Chcete *vypadat sexy*? Přechod je *otevřen non-stop*).

Některé přejímky tohoto typu mohou vystupovat také jako substantiva (dokonce se někdy přizpůsobují gramatickému systému přejímajícího jazyka: rus.: Музыкальный *нон-стоп*; *Сна* и другие косметические средства – только в нашем салоне; Оплата сделана *в онлайн*; čes.: O tom, co se dělo v ložnici, si můžete přečíst v dnešním *onlinu*; *Retro* se vyznačuje velkými slunečními brýlemi; Platit *cashem* se nevyplatí.)

Touto nevyhraněnou samostatnou, resp. nesamostatnou slovní platností a slovnědruhovou funkcí morfologicky neadaptovaných přejímek v češtině se ve výše citované práci zabývá i J. Mravinacová (2005: 198–200). V češtině se podle autorky uplatňují morfologicky příznakové přejímky, tj. především anglicismy, které morfologickými prostředky nevyjadřují rozdíl mezi substantivem v bezpříznakovém tvaru, adjektivem a příslovcem a mezi morfémem a samostatným slovem. Tato skutečnost způsobuje problémy při interpretaci funkce přejímek použitých v rámci českého syntagmatu:

1. Ve funkci substantiv se uplatňují přejaté celky, které bývají chápány jednak jako sousloví a jednak jako kompozita, např. *hot line // hotline, talk show // talkshow, crash test // crash-test, hot dog // hotdog, soap opera // soap-opera, second hand // second-hand // secondhand*.

Mezi ustálenými slovními spojeními typu substantivum s blíže určujícím přívlastkem a kompozity vzniklými z těchto spojení není totiž pevná hranice. V angličtině probíhá neustálý proces přechodu takovýchto slovních spojení v kompozita, což se projevuje rozkolísaným pravopisem (psaním zvláště se spojovníkem nebo dohromady). Toto rozkolísané psaní se přenáší i do češtiny. V češtině se dle všeho tendence chápat tato sousloví jako kompozita projevuje ještě silněji, a to zřejmě právě proto, že původní adjektivum v tomto slovním spojení zůstává slovotvorně neadaptované, nesklonné, a touto svou formou se blíží spíše komponentu složeného substantiva.

2. V přívlastkových pozicích se uplatňují tvarově bezpříznakové přejaté výrazy, jejichž slovnědruhová funkce je nejasná. Z velké části se jedná o primárně substantivní lexikální jednotky, které jsou v textu použity jako atributy, determinující jiné substantivum,

např. *gay klub*, *squash centrum*, *grunge kapela*, *jungle party*, *offroad trh*, *oldies rádio*, *trainee programy*, *wellness studio* apod.

Těmito atributy je vyjádřen široce vztahový význam, čímž mají blízko ke vztahovým adjektivům, ale morfologicky není jejich adjektivizace signalizována. Nevyhraněná slovnědruhovát funkce je zvláště patrná u sousloví ve funkci atributů, u nichž nebývá graficky (spojovníkem nebo psaním bez mezery) naznačeno, že tvoří nejen sémanticky, ale i formálně jeden celek, např. *second hand* (přístroje), *public relations* (agentura), *public affairs* (agentura), *last moment* (nabídka) apod.

Blíže k substantivní funkci mají přejaté výrazy v takových přívlaskových pozicích, které lze interpretovat jako nominativ jmenovací. Jde o spojení jako *acid jazz styl* (tj. styl zvaný acid jazz), které můžeme nahradit pouhým *acid jazz*, nebo *blue chip akcie* (tj. akcie typu blue chip), které lze nahradit pouhým *blue chip* – srov. např. *fast food jídla*, *grunge móda*, *halfpipe rampa*, *hand-held počítač*, *chill-out prostor*, *jungle hudba*, *last minute zájezd*. Příznačným rysem nominativu jmenovacího je možnost použití atributivního výrazu jak v antepozici, tak v postpozici, např. *handsfree sada // sada handsfree* apod.

Tato schopnost tzv. polyfunkčních slov vystupovat v různé slovnědruhovát platnosti je podle Marinovové (Маринова 2007) vykládána různě. V duchu tradiční interpretace slovo tuto vlastnost získává v procesu jeho fungování v přejímajícím jazyce (následná konverze), podle méně tradiční verze je slovnědruhovát polyfunkčnost přejímána společně se slovem (u anglicismů – konverze je v angličtině nedílnou součástí mnoha slov). Třída polyfunkčních gramaticky neadaptovaných slov se rozrůstá ve všech současných slovanských jazycích.

Hlavními příčinami zvyšujícího se výskytu všech dosud uvedených typů pojmenování jsou jednak jejich sémantika, jednak móda jazykového přejímání. Společenská objednávka vede ke vzniku potřebných vícekomponentových pojmenování, jejichž rychlému vzniku napomáhá právě snadnost jejich tvoření.

I když většina badatelů sdílí názor, že uvedené slovotvorné tendence v posledních desetiletích sílí a prosazují se jako univerzální ve všech důležitých komunikačních sférách, stylech a žánrech mluveného i psaného jazyka, objevují se – byť zatím jako menšinové – také názory, které tuto univerzálnost zpochybňují. Nejvýraznějším oponentem z řad současných ruských lingvistů je V. N. Šapošnikov (Шапошников 1998), který sice nezpochybňuje absolutní nárůst aglutinativních nominací s analytickými elementy, ale ukazuje na nestejnóměrnost a nejednoznačnost projevů analytismu v současné ruštině. Nové procesy

v ruštině podle jeho názoru nevykazují znaky zásadních typologických systémových změn. Autor polemizuje o tradičnosti či netradičnosti nejnovějších morfologických a slovo-
tvorných modelů a tvrdí, že specifičnost současné epochy spočívá pouze v proměně okruhu
odvozovacích základů (onomaziologických bází) a ve specifičnosti vznikajících pojme-
nování.

Odklon od syntetismu a flektivnosti není dle jeho mínění otázkou slovo-
tvorby in abstracto, je to otázka realizace, stylu a žánru, otázka konkrétních oblastí užití slov, a je
nutné si klást otázky o řečových sférách a sociálním kontextu slovo-
tvorných procesů.

Oblasti vzniku a užití nominací se sníženou flektivností se podle Šapošnikova
(Шапошников 1998: 96–97) ve skutečnosti nacházejí z větší části mimo oblast přirozené
řečové komunikace: je to především mluvená i psaná reklama a s ní korespondující některé
žánry současné žurnalistiky, které mají v první řadě nikoliv informativní, ale především
apelativní a získávací funkci.

Analytické slovo-
tvorné komponenty jsou podle jeho názoru spíše periferními a
relativně nepoččetnými jevy. Zkoumaná řečová fakta se týkají spíše vzájemného ovlivňo-
vání konkrétních kulturních jevů, a už méně ukazují na jejich příslušnost k základům
vlastního jazykového systému.

Ačkoliv se výše uvedené jevy obecně interpretují jako tendence k analytismu a aglu-
tinativnosti, při bližším pohledu zde z obecně metodologického hlediska vyvstávají některé
zásadní otázky interpretace teoretických postulátů lingvistické typologie. Jde především
o otázku, zda jsou pojmy analytismu a aglutinativnosti adekvátními a dostačujícími
termíny pro korektní a vyčerpávající interpretaci konkrétních řečových jevů, jazykových
faktů a inovačních tendencí, které lze pozorovat v současných slovanských jazycích, a zda
na jejich základě lze vyslovovat soudy o skutečných typologických posunech v těchto
jazycích. Jestliže na jedné straně mohou být uvedena pojmenování vzhledem k jejich
rozčleněnosti na sémanticky autonomní komponenty a k jejich formálnímu (gramatickému)
charakteru považována za projev tendence k analytickému způsobu nominace, jsou na
druhé straně strukturně blízká kompozitům, a také se jako kompozita vyznačují význa-
movou (pojmovou) celistvostí. Lze si tedy společně s O. Martinovou (1988) položit
otázku, zda v případech podobného typu nejde naopak o pojmenování syntetizující, a zda
tady nejsou současně projevem tendence protikladné, tedy tendence k syntetičnosti,
přesněji polysyntetičnosti, tak, jak ji podle J. Popely (2006) chápe V. Skalička, tedy

k takovému způsobu tvoření popisných (složených) pojmenování, v nichž se jednofunkční významové elementy (sémantémy) přirozeně váží (skládají) ve vyšší významové celky.

I když sledované procesy (ať už je z hlediska jazykové typologie budeme hodnotit jakkoliv) probíhají v jednotlivých slovanských jazycích v různé míře a zasahují do tvorby a aktualizace kondenzovaných pojmenování v různých komunikačních sférách nestejnou měrou, jedná se prokazatelně o obecnou dlouhodobě působící tendenci, jejíž vliv na typologické systémově-strukturní vlastnosti slovanských jazyků může v historické perspektivě nadále sílit v té míře, do jaké se budou v mezinárodní komunikaci prosazovat obecné integrační a globalizační tendence.

2.4 Pojmenování s kořenovými prepozitivními elementy cizího původu v současné ruštině a češtině

Jestliže sledujeme inovační tendence projevující se v rozvoji slovní zásoby současné ruštiny v posledních třech desetiletích, krystalizují před námi některé výrazné obecné neologizační trendy, jež lze shrnout do následujících tezí:

1. Slovník současné ruštiny se obohacuje především novými substantivy, která mají v procesu neologické nominace logicky prvořadě postavení.

2. Většina nových slov vzniká morfologickými slovotvornými postupy, především derivací a kompozicí, přičemž zejména různé typy složenin (včetně slov zkratkových) jsou velmi produktivní.

3. Sílí proces internacionalizace slovní zásoby ruštiny, projevující se jak lexikálním přejímáním, tak aktivním využíváním mezinárodních slovotvorných elementů.

4. V stále větší míře se prosazuje proces determinologizace terminologického lexika, tj. pronikání termínů do jazyka běžně mluveného.

5. Stále výrazněji se projevuje tendence k jazykové ekonomii, která nachází svůj výraz v nahrazování víceslovných pojmenování jednoslovnými nominačními jednotkami.

Všechny výše uvedené tendence se mimo jiné projevují v rostoucí produktivnosti substantivních slovotvorných modelů, na jejichž základě vznikají pojmenování typu:

1. *авиапочта, автопредприятие, агрохимслужба, биоинженер, видеoinформация, кинопосещаемость, радиотелецентр, стереопередача, телемост, фотовыставка, электронож;*
2. *антиразрядка, контрмитинг, макроуровень, микроколлектив, псевдолитература, супердержава;*
3. *пресс-группа, поп-ансамбль, рок-музыка, экспресс-обработка;*
4. *культучреждение, мехмастерская, профнепригодность, спецвыпуск;*
5. *игротека, вещьман, луномобиль, лыжедром, ај.*

Ačkoliv jde o strukturně i sémanticky různé typy pojmenování, spojuje je společný znak: vícekomponentová slovotvorná struktura, v níž alespoň jeden z konstituujících elementů je cizího původu, resp. má internacionální charakter. První model se jeví jako nejproduktivnější a lze jej pracovně nazvat kompozicí prefixoidálního typu, kde elementy *авиа-, авто-, агро-, био-, видео-, кино-, радио-, стерео-, теле-, фото-, электро-*

vystupují jako tzv. kořenové prefixoidy, tj. morfémy přechodného charakteru mezi kořenovými a afixálními (Martincová – Savický 1987: 124–139).

O problematice těchto elementů existuje dnes již řada odborných pojednání jak v ruské (Панов 1968a, Миськевич – Чельцова 1970, Акуленко 1972, Голанова 1975, Крысин 1975, Засорина 1978), tak v české jazykovědě (Jiráček 1971, Dokulil – Kuchař 1977, Martincová – Savický 1987), ovšem v hodnocení morfémového statutu jednotlivých mezinárodních (většinou řecko-latinských) elementů jsou mezi jednotlivými autory rozdíly. Pokud však jde o stanovení toho, jak se prefixoidy v našich jazycích konstituují, dospívá se v podstatě shodně ke třem způsobům jejich vzniku: 1. Některé prefixoidy vznikají zkrácením adjektiva v původních souslovných pojmenováních o struktuře adjektivum + substantivum (*телевизионная программа* < *телепрограмма*). 2. Jiné prefixoidní morfémy se formují paralelně vedle přejatých slov, která existují v ruské slovní zásobě jako samostatné lexikální jednotky (*кино-*, *радио-*, *видео-*). 3. Dalším zdrojem vzniku kořenových prefixoidů je jejich vyčleňování z přejatých slov, obsahujících internacionální morfémy, a to i ze slov na domácí půdě původně morfematically nečlenitelných (*авиатика*, *аэро-стат*, *геометрия*, *гелиоскоп*, *тепелвизор*, *фотография*). Morfémově nevyhraněný charakter těchto elementů a jejich osamostatňování vyúsťuje u různých prefixoidů v různé míře k určité lexikální samostatnosti, což umožňuje chápat je jako zvláštní druh analytických adjektiv (Панов 1968a: 105–134), která ve spojení se substantivem plní atributivní funkci, ačkoliv z hlediska morfologického nemají adjektivní charakter. Jejich určujícími rysy jsou především adjektivně-atributivní funkce, volnost spojování se substantivem a standardnost významu.

Frekventovanost jednotlivých kořenových prepozitivních elementů prefixoidního typu je ovšem různá. V současné ruštině patří k nejfrekventovanějším elementy *авто-*, *кино-*, *радио-*, *теле-*, *фото-*, *электро-*, roste počet nových pojmenování s elementy *био-*, *видео-*, *стерео-*, *эко-*, úzce terminologickou platnost mají naopak pojmenování s prefixoidy *антропо-*, *армо-*, *вибро-*, *дендро-*, *палео-*, *перфо-*, *социо-*, *термо-*, aj. Podstatná část českého materiálu, týkajícího se prefixoidních pojmenování, se shoduje s ruským co do jednotlivých formantů i způsobu jejich tvoření, avšak jeví se zde i některé zajímavé systémové rozdíly, jejichž analýzou se zabýváme na jiném místě. Pouze pro ilustraci uvedme, že v češtině se např. (na rozdíl od ruštiny) nekonstituoval element *кино-* ve významu ‚filmový‘ (viz rus. *кинорежиссер*, *киноспектакль*), *теле-* ve významu ‚televizní‘

(*телесериал, телепрограмма*), či *радио-* ve významu ‚rozhlasový‘ (*радиодиктор, радиопьеса*).¹³

Zvláštní skupinu kořenových prefixoidů cizího původu, které si zde chceme všimnout blíže, tvoří elementy, jež kromě své adjektivně-atributivní funkce vystupují rovněž jako samostatná substantiva, tj. jsou předem nebo paralelně jako substantiva zformovány. Jedná se zde o progresivní tendenci, projevující se v rozšiřování repertoáru těchto „lexikálně-sublexikálních“ jednotek. Jestliže se ještě v 60. letech v těchto souvislostech psalo pouze o elementech *кино-*, *радио-*, resp. *фото-* (jako substantivum nespisovné), pak dnes již jako samostatná slova a kořenové prefixoidy současně fungují také jednotky *видео-*, *диско-*, *porno-*, *ретро-*, *стерео-* a některé další elementy. V dalším výkladu si všimneme těchto elementů podrobněji v porovnání s češtinou.

Slovo **видео** (z lat. *video* = vidím) se jako samostatná lexikální jednotka objevuje v ruštině v 70. letech v souvislosti s rozšířením nového audiovizuálního média, umožňujícího záznam a reprodukci televizního obrazu:

„Прологом было появление стопроцентного русского американца Дмитрия Девятнина и фрагментов его сериала «Видео из России»“ (Неделя).

Jde o přejímku z angličtiny, v níž se toto slovo konstitovalo na základě mezinárodního kořenového elementu *video-*, a rychle se rozšířilo do dalších jazyků. Jako analytické adjektivum se však element *видео-* začíná v ruštině konstituovat již v 60. letech, kdy se objevuje ve slovech *видеозапись, видеоманитофон, видеосигнал, видеотелефон*. Teprve masové rozšíření tohoto média v následujících dvou desetiletích však vedlo k definitivnímu vyčlenění elementu *видео-* jako kořenového prefixoidu a jeho následnému volnému spojování s dalšími substantivy. Vznikají tak jednak terminologická pojmenování technických prvků a zařízení spojených s provozováním tohoto audiovizuálního média (*videобобина, видеодиск, видеокамера, видеокассета, видеолента, видеопластинка, видеопленка, видеопроектор, видеофильм*), jednak rychle se determinologizující pojmenování obecnějšího charakteru, až po kontextově podmíněné neologismy okázalné povahy: *видеоигра, видеоинформация, видеоканал, видеокооператив, видеопродукция, видеотека*; „*видеопиратство*“, „*видеолекарь*“:

¹³ V 90. letech se objevilo několik nových složených slov s elementem *кино-* (*киноhit, кинореklama, киносит*) a *теле-* (*telenovela, телерада, телеманіе*, v názvech televizních tiskovin, relací či novinových rubrik – *Telegymnastika, Teleráno, Teleturnaj, Telesoutěž, Telekviz, Teletip*), přesto prozatím nelze vzhledem k často okázalnému charakteru nových pojmenování hodnotit tento slovtvorný model jako produktivní.

„Кто вы, *видеолекарь*? Психотерапевт Чумак утверждает, что может осуществлять свое врачевание даже заочно, при помощи видеозаписи“ [Советская культура]).

Slovo *видеоклип* je přejato z angl. *video clip*, přičemž vytlačilo z užívání hybridní pojmenování *видеозаставка*:

„В весенние дни нас ждет всемирный конкурс музыкальных *видеоклипов*“ (Лит. газета).

Obdobná je situace v češtině, kde se od 80. let módnost nového média projevuje jak v determinologizaci původně úzce terminologických pojmenování typu *videoaparatura*, *videogramofon*, *videokazeta*, *videomagnetofon*, *videorekordér*, *videotechnika*, tak ve vzniku stále nových neterminologických lexikálních jednotek, včetně okazionálních: *videoamatér*, *videodeska*, *videohra*, *videopirátství*, *videopořad*, *videozáznam*, *videozařízení*, *videokultura*, *videoklub*, *videotvorba*, *videotvůrce*, *videodílna*, *videodokument*, *videofilm*, *videomonopol*, *videoprogram*, *videopřehrávač*, *videopřepis*, *videopůjčovna*, *videostředisko*, *videostudio*; „*videodýchánek*“, „*videopřátelé*“:

„Nevím, kolik diváků připadá na jeden videorekordér, ovšem je jisté, že jeden přístroj nesledují jen majitelé, ale i početný okruh „*videopřátel*“. To vše se děje při rozličných „*videodýcháncích*““ [Mladý svět]).

Z angličtiny je kromě slova *videoklip* přejato také slovo *videoboom*:

„Obrovský *videoboom* však zaznamenaly v posledních letech i rozvojové země a státy socialistické“ (Mladý svět).

Slovník českých neologismů „Nová slova v češtině“ (1998) již registruje celkem 80 nových pojmenování s tímto elementem (*videofanoušek*, *videoinzerát*, *videokavárna*, *videokorespondence*, *videomagazín*, *videonovinka*, *videoprofil*, *videoreklama*, *videorozhovor*, *videoseznamka*, *videosoutěž*, *videoškola*, *videotrh*, *videozáběr* aj.), což svědčí o stále rostoucí produktivnosti tohoto slovotvorného modelu.

Podobný charakter má v ruštině také element *диско-*, koexistující se slovem *диско* přejatým z angl. *disco* (hudební styl, charakterizovaný zjednodušenou melodikou a výraznou rytmikou). Kořenový prefixoid *диско-* se pak vyčlenil z adjektiva *дискотечный* (*дискотека* – hudební taneční večer, při němž se s patřičným komentářem přehrávají gramofonové desky, nejčastěji s nahrávkami moderní populární hudby) a umožnil tak vznik neterminologických pojmenování typu *дисковечер*, *дискобар*, *дискодвижение*, *дискотека*, *дискотечный*, *дискотека*, *дискотиль*. Od těchto lexikálních jednotek je nutno odlišit pojme-

nování typu *дискография, дискохранилище*, v nichž nejde o prefixoid *диско-*, nýbrž a kompozitní lexikální element *диск* (+ -o-) s významem ‚gramofonová deska‘ (z angl. *disc* < řec. *diskos*).

V češtině je tendence obdobná, ovšem komplikovanější o neustálenost jak strukturně-funkční, tak pravopisnou. Ekvivalentní element nacházíme v češtině jak v původní variantě *disco-*, tak v počeštěné podobě *disko-*, přičemž ve své lexikalizované podobě má primárně povahu adjektivní (např. ve spojeních *disco hudba*, ale také *discohudba* i *disco-hudba*; *disko-oblečení, disko-večer*), jako substantivum vystupuje pouze v hovorové variantě (*jít na disko, poslouchat disko*). Element *disco-* přitom vystupuje jak ve slovech přejatých (*disco-hit, disco sound* i *disco-sound*), tak v pojmenováních hybridní povahy: *discotaneční, disco-večer*. Častěji se setkáváme s počeštěnou variantou *disko-*, např. ve slovech *diskogenerace, diskohrátky, diskomládež, diskopult, diskotančírna; disko-komplet, disko-oděv*. Ve slovech *diskofil, diskografie, diskotéka* má element *disk(o)* stejný statut, jako v obdobných výrazech v ruštině.

Kořenový prefixoid **porno-** je vznikově vázán na adjektivum *pornoграфический*, vznikl tedy jeho zkrácením. Spolupůsobila zde existence zkráceného substantiva *porno* (*pornoграфия* < řec. *porne* neřestnice + *-графия*) s významem ‚literární a umělecká díla s pornografickým obsahem‘. V ruštině se pojmenování s tímto elementem ještě v 80. letech vyskytovala sporadicky, neboť ve své většině označovala cizí skutečnosti. V průběhu 90. let došlo v důsledku změny společenských poměrů také ke změně orientace příslušných nominací, kdy se jimi začaly označovat vlastní (domácí) realie. Po stránce formálně grafické se setkáváme jak s psaním těchto lexikálních jednotek s užitím spojovníku (*porno-бизнес, porno-лента, porno-фильм*), tak (častěji) bez něho: *pornoбизнесмен, порнодеятель, порноклуб, порномагазин, порноотряд, порнофильм*.

Jestliže v češtině ještě v 80. letech byla pojmenování s elementem *porno-* poměrně zřídka (*pornofotka, pornofilm*), pak v průběhu 90. let se repertoár nových složenin tohoto typu značně rozrostl (*pornočasopis, pornoherec, pornoherečka, pornohvězda, pornokazeta, pornokino, pornonakladatel, pornoprodukce, pornoprůmysl, pornotisk, pornozáznam*).

Vznikově s tímto elementem koresponduje prefixoid **репо-** (od adj. *репоспективный*) koexistující se substantivem *репо*, přejatým z angl. *retro* (z řec. *retro* zpět) ve významu ‚styl v umění, kultuře a módě 70. let, charakteristický detailní rekonstrukcí realii minulosti‘:

„Редактор журнала Марсель Мартен выразил беспокойство по поводу того, что событиям 1968 года дается фрейдистское объяснение, указал на реакционный характер волны «ретро» и связанной с ней волны «порно» и оценил «Ночного портъе» как явление прогрессивное“ (Наш современник).

Také repertoár pojmenování a tímto elementem je omezený takřka výhradně na tematickou oblast kultury a umění, výjimečně nacházíme okazionální pojmenování jiného charakteru: *ретровзгляд, петроискусство, петростиль, петро-шлягер* (v češtině: *retrofilm,etrokomedie, retrogangsterka, retro-image, retromóda, retropříspěvek, retroromán, retrosnímek, retrostyl, retrotendence, retroudálosti*) (Rudincová 2000: 142–148).

K tomuto typu kořenových prefixoidů inklinuje v ruštině i češtině také element *стерео-* (resp. *stereo-*) a nověji také *квардро-* (resp. *kvadro-*) s významem ‚стереофонический‘, ‚квардрофонический‘ (resp. ‚stereofonní‘, ‚kvadrofonní‘). Tyto prefixoidy vystupují v pojmenováních typu *стереозвучание, стереоаппаратура, стереомагнитофон, стереопластинка, стереопроигрыватель, стереорадиола, стереоустановка, стерео-музыка, стереонаушники, стереопередача; квалдрозапись, квалдрозвук, квалдропрограмма* (v češtině: *stereoaparatura, stereoblok, stereoefekt, stereogramošasi, stereokanál, stereonahrávka, stereopřehrávač, stereopřepínač, stereoradio, stereoradiomagnetofon, stereosluchátka, stereozařízení, stereo zesilovač; kvadroefekt, kvadronahrávka*). Jak v ruštině, tak v češtině se zejména v hovorové řeči užívá substantiv *стерео, квардро* (resp. *stereo, kvadro*, ale také *mono*) s významem ‚stereofonní, kvadrofonní, resp. monofonní zařízení‘ (*koupit si stereo, mít doma kvadro*).

Ačkoliv je tedy v současné ruštině repertoár cizojazyčných kořenových prepozitivních elementů zformovaných paralelně jako substantiva omezený, lze konstatovat, že jde o progresivní tendenci, která může v dalším vývoji vést k substantivizaci a lexikálnímu osamostatňování dalších prefixoidů podobného charakteru (Rudincová 2000: 142–148). V porovnání s češtinou se zde vedle shodných tendencí rýsují některé diferenční jevy, na nichž se kromě jazykových příčin podílí také řada faktorů mimojazykových.

2.5 Relační distribuce internacionálních intenzifikujících morfémů v ruských (a českých) substantivech

Vedle mezinárodních prepozitivních elementů kořenového charakteru (typu *авто-*, *кино-*, *радио-*, *теле-*, *эко-*, *электро-* apod.) se na procesu integrace cizojazyčných slovtvorných prvků v slovní zásobě současné ruštiny podílejí také prefixoidy, které z hlediska funkčně-sémantického i strukturního stojí blíže tradičním prefixům. Jsou to kvantitativně a kvalitativně modifikující morfémy typu *анти-*, *квази-*, *контр-*, *макро-*, *макси-*, *мега-*, *микро-*, *мини-*, *псевдо-*, *супер-*, *ультра-* a některé další.

V této kapitole si chceme blíže všimnout intenzifikujících morfoelementů řecko-latinského původu z hlediska jejich relační distribuce v nových substantivních pojmenováních v současné ruštině v porovnání s češtinou. Spojováním těchto prefixoidů se substantivy vznikají nová pojmenování o struktuře „prefixoid vyjadřující míru + základové substantivum“ a z hlediska jejich sémantiky je lze rozdělit na dvě vektorově protikladné skupiny: 1. intenzifikující prefixoidy *микро-* a *мини-*, které se spojují se substantivy k vyjádření malé (resp. nejmenší) míry obsahu vyjádřeného tímto základovým substantivem, 2. intenzifikující prefixoidy *гипер-*, *макро-*, *макси-*, *мега-*, *супер-*, *ультра-*, které se naopak spojují se substantivy k vyjádření sémantiky vysokého (resp. nejvyššího) stupně tohoto obsahu.

2.5.1. Element *микро-* se etymologicky váže k řec. *mikros* (= malý). Ponecháme-li stranou jeho terminologické užití ve významu ‚milióntý díl základní měrové jednotky‘ (*микрометр*, *микровольт*), pak se v prefixoidních útvarech tento element spojuje se základovým substantivem s významem ‚malý, malých („mikroskopických“) rozměrů‘, a to 1. jako s jeho vlastností (*микрокосмос* = ‚malý svět‘), 2. jako s jeho předmětem (*микроанализ* = analýza malého množství látky). Takto tvořené lexikální jednotky vznikají v současné ruštině i češtině ve všech komunikačních sférách: ve sféře odborné – *микрोगравитация*, *микродоза*, *микройнструмент*, *микройнфаркт*, *микройпериод*, *микройраздражитель*, *микройсхема*, *микройтехника*, *микройхирургия* aj. (podobně v češtině – *микройелектроника*, *микройэлемент*, *микройемулзе*, *микройфлора*, *микройобвод*, *микройпинзета*, *микройрочи́тач* apod.), hojná jsou tato pojmenování v publicistice i v jazyce běžně mluveném, kde mají často okazionální charakter: *микройанкета*, *микройдрама*, *микройиздание*, *микройколлектив*, *микройматч*, *микройпоединок*, *микройпраздник*, *микройрешение*, *микрой-*

столкновение, микротурнир aj. (v češtině např. *mikrobajka, mikrointerview, mikrojesle, mikrokomentář, mikrorozhovor, mikroškolka, mikrozávod* atd.).

Prefixoid **мини-** vystupuje v ruštině i češtině jako první část pojmenování spojující základové substantivum s významem latinského slova *minimus* (= nejmenší) jako s jeho vlastností. Geneze tohoto prepozitivního elementu se vedle toho zakládá na vyčlenění z polokalkovaného výrazu *миниюбка* (*минискёрт* < angl. *miniskirt, minisukně*), v prefixoidních útvarech však vyjadřuje obecný význam malé míry obsahu pojmu vyjádřeného základovým substantivem. Podobně jako element *микро-* také prefixoid *мини-* se prakticky neomezeně spojuje se substantivy (a to jak s konkréty, tak s abstrakty), což spolu s významem, který vyjadřuje, ukazuje na to, že stojí z hlediska funkčně-sémantického mezi prefixoidy s lexikálně konkrétním významem a vlastními prefixy. Ruská pravopisná tradice působí v tomto případě proti přehodnocení elementu *мини-* ve smyslu jeho zařazení mezi afixy (resp. afixoidy), neboť dosud převažuje psaní pojmenování s *мини-* se spojovníkem, jakožto formálním signálem kompozitivního tvoření, i když se někdy setkáváme se střídáním obou pravopisných variant (*мини-автомобиль :: миниавтомобиль, мини-компьютер :: миникомпьютер, мини-машина :: минимашина*). Nová pojmenování s tímto elementem nacházíme opět v oblasti technické terminologie (*мини-аппаратура, мини-вычислитель, мини-реактор, мини-электродвигатель, мини-электроконструкция*), terminologie sportovní (*мини-баскетбол, мини-матч, мини-регби, мини-турнир, мини-футбол*) i ve sféře publicistické a běžně mluvené, kde sémantická průzračnost takto utvořených pojmenování poskytuje široký prostor pro okazionální tvoření (*мини-анкета, мини-аэродром, мини-драматургия, мини-конфликт, мини-ловушка, мини-лошадь, мини-мышление, мини-образование, мини-перекур* apod.). V českém materiálu nacházíme mnohé výrazy přímo ekvivalentní pojmenováním ruským (*miniautomobil, minibasket, minifotbal, minikomputer, minipočítač* aj.) a také další lexikální jednotky, které ukazují na paralelní fungování tohoto slovtvorného modelu v obou jazycích (*minidráha, minifestival, miniinterupce, minilednička, minipískoviště, miniporadna, minivýprava* apod.).

Přes značnou míru synonymie elementů *микро-* a *мини-* uvnitř obou jazyků i mezi nimi lze na základě analýzy shromážděného materiálu vyslovit určité závěry o přednostním spojování těchto prefixoidů s určitými typy substantiv i o některých diferencích v jejich distribuci mezi ruštinou a češtinou. Pokud jde o relační distribuci elementů *микро-* a *мини-* v ruštině ve významu ‚malého rozsahu, malých rozměrů, nízkého stupně‘, nejsou tyto ve vztahu volné variace (nejsou tedy zcela synonymní ve smyslu neomezené spojovatelnosti

s libovolnými substantivy), nýbrž ve vztahu kontrastivní relační distribuce (ekvipolentní opozice, interdependence), což obecně znamená, že pouze některé kontexty, v nichž se dva prvky téže jazykové úrovně vyskytují, jsou shodné (Palek 1989: 74).

Ve zkoumaném ruském materiálu jsme našli čtyři páry výrazů, v nichž oba elementy vystupují ve vztahu volné variace, tzn. jsou zcela synonymní: *микроанкета* = *мини-анкета*, *микрогородок* = *мини-городок*, *микротурнир* = *мини-турнир*, *микросамолёт* = *мини-самолёт*. Jako doklad spojitelnosti s ekvivalentními typovými kontexty mohou však sloužit také dvojice slov *микроновелла* :: *мини-рассказ*, *мини-фельетон*; *микроавтомашина* :: *мини-автомобиль*. Naproti tomu sem nelze zařadit dvojice *микро-ЭВМ* × *мини-ЭВМ* (element *микро-* v prvním případě spojuje druhou část slova s významem řec. *mikros*, ‚malý‘, jako s jeho předmětem, tj. ‚počítač vybavený mikroprocesory‘) nebo *микросквер* × *мини-парк* (v druhém případě jde o označení malého parkoviště, nikoliv parku:

„В Куйбышевской области 1.910 таких «мини-парков». Каждый из них имеет от одной до 24 машин, а все они объединяют 11,6 тысячи автомобилей“ (z tisku).

Na značnou míru volné variantnosti obou elementů lze usuzovat i ze srovnání dalších jednotlivých pojmenování i celých skupin, kdy se oba prefixoidy spojují se substantivy ekvivalentních sémantických mikropolí, např.: *микровокзал* :: *мини-аэродром*; *микropраздник* :: *мини-юбилей*; *микростолкновение* :: *мини-конфликт*; *микромотоцикл*, *микровездеход*, *микрोगрузовик* :: *мини-машина*, *мини-комбайн*, *мини-карт*, *мини-бронепоезд*; *микрозавод*, *микрофабрика*, *микрофирма* :: *мини-мастерская*, *мини-склад*; *микродрама*, *микроспектакль* :: *мини-драматургия*, *мини-представление*, *мини-фарс* atd.. Oproti tomu se však element *микро-* přednostně spojuje se substantivy v terminologických pojmenováních, jimž dodává význam ‚velmi malých, mikroskopických rozměrů‘: *микродоза* (mikroskopické množství nějaké látky), *микрoинструмент* (nástroj malých rozměrů pro zvláště jemnou práci), *микрoинфаркт* (infarkt nějakého orgánu s nepatrným rozsahem poškození), *микрoобъект* (mikroskopická částička nějaké látky jako předmět zkoumání), *микросхема* (soubor elementů a řetězených spojů nějakého mikro-miniaturního zařízení). V češtině se kontrastivní relační distribuce elementů *микро-* a *мини-* projevuje ještě výrazněji ve smyslu vyšší míry terminologičnosti pojmenování s *микро-* (viz příklady uvedené výše), neterminologická substantiva s tímto elementem se vyskytují mnohem vzácněji (viz tamtéž). Naopak většina nových slov s *мини-* má okazionální, neter-

minologický charakter (*minicestopis, miničuník, minimáslo, minipanenka, miniprasátko, minipuč, minirozprava, ministát, miniseznámení, minišampionát, minizemětřesení* atd.).

2.5.2. Intenzifikující prefixoidy **макро-** (z řec. *makros* = dlouhý, velký) a **макси-** (z lat. *maximus* = největší) tvoří s elementy *микро-* a *мини-* etymologicky homogenní antonymické dyády. Prepozitivní element **мега-** (z řec. *megas* = velký) je do značné míry volně variantní se synonymním *макро-*.¹⁴ Okruh nových pojmenování s těmito elementy je omezený především na oblast odborné terminologie (*макрокосмос, макролингвистика, макропроект, макроуровень; мегамир, мегаструктура*; srov. v češtině *makroanalýza, makroklima, makrostruktura, макропроект, макроэкономика*), což bezpochyby souvisí s psychologickými aspekty antropocentrického nazírání světa a s gnoseologickou orientací na poznání mikrosvěta, který člověka obklopuje, a který je přístupnější přímému pozorování. Neterminologické a okazionální tvoření s těmito specializovanými morfémy je v ruštině vzácné (*макрорешение, макропредитель, макрошеф; мегамашина*), v češtině je element *мега-* v neterminologické platnosti běžnější (*megahit, megahvězda, megadiskotéka, megaromán, megaúspěch*). Element *макси-* je v nové ruské slovní zásobě jevem spíše výjimečným a vznikově se váže k deadjektivnímu substantivu *макси*, přejatému z angl. *maxi* pro označení módního směru z počátku 70. let, charakterizovaného prodlouženou délkou dámských oděvních součástí (jako reakce na módu „mini“): *макси-мода, макси-пальто, макси-платье* (Котелова 1984: 338). Ve spojení se substantivy z jiných předmětných oblastí nacházíme tento element pouze v několika okazionálních neologismech, vesměs ve významu ‚dlouhý, dlouhotrvající‘: *макси-афера, макси-день, максиночь, макси-серия* (mnohadílný seriál). Slovník *Новá slova v češtině* registruje vesměs okazionální neologismy *maxiexpedice, maxilžice, maxisingl, maxiskládka, maxisvetr, maxivejce, maxiverze, maxivýpěstek* (Martincová 1998: 154). Zdá se, že užití i frekvence těchto prefixoidů se v obou jazycích výrazně neliší.

¹⁴ Z porovnání terminologických pojmenování s těmito prefixoidy (srov. *Словарь иностранных слов*, Москва, 1988) vyplývá, že elementy *макро-* a *мега-* jsou synonymní (volně variantní) např. ve slovech *макроспорангий = мегаспорангий, макроспоры = мегаспоры, макроспорофилл = мегаспорофилл*; ve slovech *макролиты :: мегалиты, макрорельеф :: мегарельеф* má však element *мега-* význam nejvyšší míry obsahu vyjádřeného motivujícím substantivem: *макролиты* (*макро...* + гр. *lithos* камень) – velké, hrubě obitá kamenná zbraň, používaná jako topor a kladivo v období neolitu; *мегалиты* (*мега...* + гр. *lithos* камень) – starobylé stavby (...) z obřích kamenů, sloužící většinou jako hroby a svatyně; *макрорельеф* – velké formy reliéfu, určující celkový vzhled velkých částí zemské povrchnosti: hory, roviny a t. p. (srov. *мегарельеф, мезорельеф, микрорельеф*); *мегарельеф* – největší formy reliéfu: pevnostní výstupky, oceánské kotliny (...).

2.5.3. Prepozitivní element *супер-* je vzhledem ke svému původu (z lat. *super* = nad) tradičně řazen mezi prefixy, ovšem značná volnost ve spojování se substantivy spolu s významem, který vyjadřuje, ukazuje na to, že *супер-* také stojí někde mezi prefixoidy s lexikálně konkrétním významem a vlastními prefixy. Pro toto tvrzení hovoří také adjektivizační a substantivizační tendence (směřující k lexikálnímu osamostatnění tohoto elementu), které jsou prefixům v tradičním chápání cizí.¹⁵ Tento prefixoid se v ruštině volně spojuje se substantivy cizojazyčného i domácího původu označujícími živé i neživé objekty stejně jako abstraktní pojmy a dodává jim význam ‚nadřazený tomu, co je obvyklé, co dosud je; nejvyšší kvality, stupně, projevu‘. S takto vzniklými lexikálními jednotkami se setkáváme ve všech komunikačních sférách současné ruštiny i češtiny. V oblasti odborné terminologie jsou to např. pojmenování *суперблок*, *супердивиденд*, *суперпротация*, *суперсинхротрон* (v češ. *superagregát*, *superstruktura*), ve sféře běžně mluveného jazyka jsou to např. okazionalismy *суперлжец*, *супержулик*, *суперребёнок* (v češ. *superden*, *superkočka*, *superšpička*). Nejfrekventovanější je užití takovýchto pojmenování v publicistice, kde vznikají spontánně jako kontextové neologismy: *суператлет*, *супербогач*, *суперведомство*, *суперженицина*, *суперкрасавица*, *суперкурульщик*, *суперличность*, *супермозг*, *суперраритет*, *суперреклама*, *суперсенсация*, *супертовар* aj.:

„(...) финансировать и проводить подобный конкурс куда сложнее, чем выявлять *суперкрасавиц* для нужд *суперрекламы супертоваров*...“ (z tisku);

podobně v češtině: *superakce*, *superauto*, *superboháč*, *superdělo*, *superhit*, *superorganizátor*, *supermelodie*, *superřepa*, *superseriál*, *supertradice*, *supervýrobek*, *superzisk* apod. V ruštině se tak element *супер-* výrazně prosazuje proti původní ruské předponě *сверх-* stejného významu (srov. Котелова 1973: *сверхбоевик* = *супербоевик*, *сверхшпион* = *супершпион*; Котелова 1984: *сверхгород* = *супергород*, *сверхдержава* = *супердержава*) a v současné době se již oba elementy podílejí na tvorbě nových pojmenování přibližně stejnou měrou. Relativní distribuce obou elementů zde (při vší tolerantnosti ruštiny k hybridnímu tvoření) sleduje preferenci provenienčně homogenního tvoření: *сверхнагрузка*, *сверхбережливость*, *сверхбогач*, *сверхвера*, *сверхвооружение*,

¹⁵ V ruštině se se substantivní podobou slova *супер* setkáváme např. v hovorově zkrácené variantě z angličtiny přejatého slova *супермен*: *В воскресном фильме этой серии четыре **супера** и одна супершша будут спасать Америку* (z tisku). V češtině nacházíme adjektivní užití slova *super* např. v novinovém titulku *Завод мира jako **super** (...) V nejvyšší, super-kategorii, opět фигурирует Завод мира...* (z tisku); v substantivizované podobě se se slovem *super* setkáváme např. u označení druhu motorového benzínu (tankovat n. jezdit na *super*), i když substantivnímu deklinačnímu systému toto slovo vzdoruje (20 l speciálu x 20 l benzínu *super*).

сверхгеройство, сверхналог, сверхосторожность, сверхсложность, сверхуничтожение (ale také *сверхмарафон, сверхпродуцент, сверхрациональность*) × *суперавтострада, супергигант, суперконтинент, суперконцерн, суперлайнер, супермагистраль, суперраритет, суперферма* (ale také *супергород, супердержава, суперженщина, суперзвезда*). Z hlediska relační distribuce obou elementů v neologické nominaci je zajímavá také skutečnost, že *сверх-* se v současné ruštině častěji užívá při tvorbě nových adjektiv, kdežto *супер-* se přednostně spojuje se substantivy, méně často pak s adjektivy.

2.5.4. Na periferii slovotvorného systému současné ruštiny se pohybují intenzifikující prepozitivní elementy *гипер-* a *ультра-* a repertoár neologismů, v nichž se tyto morfémy vyskytují, je velmi omezený. Prefixoid *ультра-* spojuje druhou část substantiv, v nichž je obsažen, s významem lat. slova *ultra* (= nad, přes, více, krajně) jako s její vlastností. Jeho užití je vázáno především na oblast odborné terminologie (*ультрамикрофиш, ультрамикроскоп, ультраструктура*), v politické publicistice se jej pak využívá k tvoření pojmenování označujících extrémní politické postoje, směry a hnutí (*ультралевак, ультралевые, ультранационалист, ультрареволюционер, ультрасионист*), v jiných souvislostech se objevuje pouze výjimečně (*ультрановизна*). Podobné je také užití elementu *ultra-* v češtině (*ultralevice, ultranacionalista, ultrapravice; ultramikroskop, ultraodštědivka, ultraspona*). Málo produktivní je v obou jazycích také intenzifikující element *гипер-* (resp. *hyper-*) z řec. *hyper* (= nad, přes), dodávající základovému substantivu význam ‚velký, nadbytečný, nadsazený, přepjatý‘ a omezující se téměř výlučně na oblast odborné terminologie, především lékařské (*гиперадантоз, гипервентиляция*). Výjimečně se tento element objevuje v jiných terminologických systémech (*гиперреализм*) a stejně vzácné je jeho okazionální užití v publicistice a v projevech běžně mluvených:

„Попеременное окунание ребенка в горячую о холодную воду (...) способствовало его *гиперзакаливанию* и созданию нечувствительности к воздействию внешних раздражителей“ (z tisku);

„Nesněme o nějaké *hyperspolečnosti*. Já například rozhodně nechci takovou, v níž by byli na jedné straně strašně bohatí a na druhé straně strašně chudí“ (z tisku).

Z uvedeného přehledu je patrné, že frekvence, užití a relační distribuce sledovaných řecko-latinských elementů v nově vznikající slovní zásobě obou srovnávaných jazyků nevykazuje relevantní diference. Jako typická se zde jeví dlouhodobá tendence stále širšího pronikání původně terminologických morfoelementů do běžně užívané lexikální zásoby, a to především do jazyka současné publicistiky.

2.6 Relační distribuce internacionálních kvalifikujících morfémů v ruských (a českých) substantivech

Kromě intenzifikujících mezinárodních prefixoidů, o nichž byla řeč v předcházející kapitole, jsou v současné ruštině slovtvorně aktivní také původem řecko-latinské prepozitivní elementy s různými významy kvalifikujícími. Jde především o částečně synonymické dvojice prefixálních morfoelementů 1. *анти-* a *контр-*, 2. *квази-* a *псевдо-*.

2.6.1 Prepozitivním elementům *анти-* a *контр-* je v nejobecnější rovině společná sémantika protikladnosti, opozičnosti, avšak jejich distribuce, frekventovanost i stupeň vnitřní sémantické diferenciaci jsou různé. Méně častý je v současné ruštině element *контр-* (lat. *contra* = proti), spojující druhou část prefixoidních pojmenování s významem ‚jdoucí, ležící naproti, opačný, protivný‘ jako s její vlastností. Rozdíl v sémantice obou elementů spočívá v tom, že *анти-* vyjadřuje aktivní či pasivní negaci samotného obsahu pojmu vyjádřeného motivujícím substantivem (*антирасизм* – boj proti rasismu, *антижизнь* – nenaplněný, beze smyslu prožitý život), kdežto element *контр-* signalizuje protikladnost jevu nebo děje vyjádřeného motivujícím substantivem vzhledem k jinému jevu nebo ději stejného charakteru (*контрмнение* – opačný, protikladný názor, *контртенденция* – opačná, protikladná tendence). Prefixoid *контр-* je kromě toho v podstatě monosémický, kdežto u elementu *анти-* pozorujeme větší sémantickou diferenciaci.

2.6.1.1 Pro element *контр-* je charakteristická především spojovatelnost s abstrakty: *контркультура*, *контрпереворот*, *контрперестройка*, *контрпропаганда*, *контрреакция*, *контрреформа*, *контртенденция*, *контршпионаж*, mnohá pojmenování vznikají v oblasti publicistiky jako kontextové neologismy: *контрмонолог* (*отвечать контрмонологом*), *контрмотив* (*мотив породил контрмотив*), *контржалоба* (*контржалоба приостановила ход событий*), *контрпротест* (*множество исковых заявлений, протестов, контрпротестов*), *контрприрода* (*контркультура – это контрприрода*), *контрфакт* (*...портреты контрфактами...*), *контрпожертвование* (*...американским влиянием пожертвований...*):

„Сумма изданных Президентом СССР за последнее время указов позволяет говорить о начале курса на *контрреформу*, т. е. на постепенную «конфискацию» результатов демократического развития последних трех лет“ («Ъ», 28.01.91–04.02.91);

„Как утверждают сами создатели рейва, он не только захватил умы и сердца «поколения next», но и формирует свою культуру (или *контркультуру* – как вам будет угодно), свое мироощущение и вообще стиль жизни“ (Калейдоскоп, 1997, 34).

V češtině je tento slovotvorný model mnohem méně produktivní, než v ruštině (*kontrakultura, kontraopatření, kontraproduktivní*) a omezuje se v podstatě na oblast terminologického lexika (*kontrabilance, kontraindikace, kontrasignace*).

2.6.1.2 Element **анти-** (řec. *anti* = proti, naproti) je v současné ruštině frekventovaný jak v uzuálních, tak v okazionálních pojmenováních, ve kterých se spojuje především s abstrakty domácího i cizího původu v trojím významu (srov. Мартинцова 1987: 172):

a) „namířený proti tomu, co je vyjádřeno motivujícím substantivem“: *антизаплатитель* (prostředek proti orosování skel), *антистарение* (fyziologické procesy zpomalující stárnutí lidského organismu), *антимоторник* (odpůrce vodního motorismu), *антипанки* (odpůrci hnutí punk), *антифлаптер* (zařízení odstraňující chvění různých částí letounu, která vznikají při určitých rychlostech), *антигравитация* (odstranění gravitace). Většina nově vznikajících pojmenování tohoto typu spadá ovšem do oblasti společensko-politického lexika, kde je toto tvoření produktivní zejména u slov s příponou *-изм* a *-ист* (často tvořených prefixálně-sufixálním způsobem): *антиарабизм, антибюрократизм, антигегемонизм, антидемократизм, антиидеологизм, антикапитализм/антикапиталист, антирасизм, антисоветизм, антисталинизм/антисталинист*:

„Оставим в стороне вопрос о том, что то был лишь «внешний вид» *антидемократизма*...“ (Неделя, 1989, 11);

„Мы все трое писателей были детьми сталинского времени, пробудились от политического гипноза, постепенно стали *антисталинистами*“ (Лит. газета, 21.02.91).

Prefix *анти-* se snadno spojuje také se slovy z jiných tematických oblastí při tvoření standardních nebo okazionálních pojmenování: *антивирус, антидемократ, антиреформатор, антизападничество, антимещанство, антиперестроечник, антипропаганда* (podobně v češtině *antiestablishment, antievropan, antievropanství, antiinstitutionalismus, antilobby, antiradar, antireforma, antirasista, antivir*):

„Если народ своей поддержкой делает *антидемократов* реальной силой, то демократия коллапсирует“ (Век XX, 1989, 12);

„Да, будут антирыночные силы, да, будет расширяться круг наших противников – *антиреформаторов*, но только в том случае, если мы будем осуществлять неразумную политику“ (ЭиЖ, 1992, 21);

„Бросить все обычные дела и сооружать новые домостроительные комбинаты, такие, как у немцев... И, ей-ей, все равно, кто будет строить их: рыночник ли, *антирыночник* ли, коммунист, консерватор или радикал“ (Огонек, 1991, 5).

b) ‚protikladný, opačných vlastností‘: *антисциентизм* (světonázorový postoj, vycházející z teze o omezených možnostech vědy při řešení hlavních problémů lidské existence), *антиреализм* (umělecký směr protikladný realismu), *антипьеса* (dramatický útvar, v němž jsou záměrně narušeny žánrové zákony dramatu), *антиреклама* (propagace nekvalitního zboží nebo služeb). Většinu těchto pojmenování tvoří okazionalismy, vyznačující se velkou tematickou pestrostí: *антибезопасность, антибюрократия, антизакон, антикультура; антивнушаемость, антипотребительство, антиравнодушие, антиэгоизм, античеловечность; антиидеал, антиинтерес, антилад, антинатура; антивселенная, антигеометрия, антимода, антиоружие, античудо, антиэффект* aj.).

„Опыт *антирекламы!* Демонстрируем «шедевры» продукции предприятий Министерства легкой промышленности“ (Неделя, 1990, 3);

„А прилавки, тем не менее, пусты. Что за *античудо?*“ (Неделя, 1989, 7).

Podobně vznikla v češtině např. slova: *antidemonstrace, antihrdina, antikomentář, antikultura, antipalivo, antireklama, antirekord, antiromán, antisvět, antiumění, antivesmír, antizázrak* a další.

c) ‚s nízkým stupněm, malou, nedostatečnou mírou obsahu vyjádřeného motivujícím slovem‘: *антиработа* (faktická nečinnost při vytváření zdání pracovního úsilí), *антистимул* (nedostatečný, nulový motivační stimul), *антифутбол* (nepohledná, účelová kopaná), *антижизнь* (nesnesitelný, na pozitivní emoce chudý život), *антиделовитость* (nedostatek čínorodosti), *антилогика* (argumentace postrádající logiku), *антиправо* (absence nebo narušování právního řádu), *антиталант* (člověk bez talentu):

„Во все времена бывают таланты, но на них приходится превосходящее числом скопление *антиталантов*“ (Неделя, 1989, 13);

podobně v češtině: *antidomácnost, antifestival, antifotbal, antihokej, antilidé, anti-manažer, antimatematik, antitalent, antitrh*.

2.6.2 Prefixoidy *псевдо-* a *квази-* dodávají substantivům, s nimiž se spojují, význam nepravosti, zdánlivosti, fiktivnosti s negativními expresivními konotacemi (*псевдоноватор, псевдоученность; квазиученый, квазитрадиции*) (Голанова 1975: 164).

Prefixoid *псевдо-* (řec. *pseudos* = lež) vystupuje v ruském slovotvorném systému jako synonymní s ruským *лже-* (*лжеискусство, лженаука, лжеорганизатор, лжепатриотизм*), element *квази-* (lat. *quasi* = asi, jakoby) omezuje význam motivujícího substantiva významem ‚přibližně, zdánlivě podobný tomu, co je tímto substantivem vyjádřeno‘. Ačkoliv by se vzhledem k původní sémantice obou elementů dalo očekávat, že jejich relační distribuce bude určována sémantickým parametrem aktivita :: pasivita označovaného,¹⁶ v neologickém tvoření (zvláště okazionálním) se tento významový odstín stírá, přičemž většinu funkčního zatížení na sebe přebírá element *псевдо-*. Prefixoid *квази-* je v ruštině pocíťován jako knižní a mimo odbornou terminologii se vyskytuje jen zřídka (*квазистанция, квазичастица; квазибаловень, квазипорядок, квазиэстетика*). V češtině jsou nová slova s elementem *quasi-* ojedinelá (*quasiekonomika, quasireportáž*) – *Nechtěné děti quasiekonomiky* (Mladá fronta, 3. 7. 1990).

Okruh podstatných jmen, s nimiž se spojuje element *псевдо-*, je vymezen abstrakty a názvy osob. Substantiva s tímto prefixoidem jsou vzhledem ke své sémantice charakteristická zejména pro oblast společensko-politického lexika: *псевдобезопасность, псевдогосударство, псевдодемократия, псевдонезависимость, псевдопатриотизм, псевдосоциализм, псевдосуверенитет*:

„В наших силах добиться того, чтобы Россия стала действительно демократической страной, а не *псевдодемократией* денежного мешка и пластиковой бомбы“ (Культурное обозрение, 25.10.94);

„В этом направлении автор предлагает не отказ от обороны и армии, как проповедают те, для кого спекуляции и *псевдопатриотизм* давно уже стали бездонной кормушкой, а перевод обороны и армии на рациональные рельсы“ (Аргументы и факты, 1992, 21);

podobně v češtině *pseudodemokracie, pseudodoktrína, pseudodružstevnictví, pseudopolitik, pseudopragmatizmus, pseudorovnostář, pseudosocialismus, pseudovlastnictví*.

Frekventovaný je tento element také při označování pojmů z oblasti kultury, umění a vědy: *псевдогерой, псевдоинтеллектуал, псевдоинтеллигент, псевдокритик, псевдо-*

¹⁶ Element *псевдо-*, odpovídající ruskému *лже-*, asociuje určitou aktivitu označovaného (Y se vydává za X), kdežto *квази-* vyjadřuje spíše význam ‚považovaný za X, avšak ne X‘ (ten/to, koho/co považují za X), srov. Голанова 1975: 170.

культура, псевдолитература, псевдомузыка, псевдосимволика, псевдоученый), v češtině *pseudofilozof, pseudofolklór, pseudokultura*.

Průzračnost sémantiky však umožňuje volné spojování tohoto elementu s dalšími substantivy v oblasti okazionálního tvoření: *псевдоинтерес, псевдоконференция, псевдомир, псевдообвинение, псевдопопулярность, псевдопорядочность, псевдоправдолюбец, псевдопроблема, псевдоурегулирование, псевдоучастие* apod. (podobně v češtině *pseudoaktivita, pseudočas, pseudomondéna, pseudomorálka, pseudopilot, pseudopodoba, pseudopotřeba, pseudoprostor, pseudopublikum, pseudoveselí*).

Poměrně běžný je element *псевдо-* v lékařské terminologii (*псевдоглухота, псевдопаралич, псевдослепота*).

V obou srovnávaných jazycích je charakteristickou zvláštností obou těchto prepozitivních elementů značná volnost spojování s různými abstrakty a názvy osob pro vyjádření sémantiky nepravosti, zdánlivosti. Ačkoliv většina lexikálních jednotek s těmito prefixoidy patří k pojmenováním okazionálním, lze usuzovat na jejich produktivnost zejména v publicistické sféře, a to právě vzhledem k šíři a sémantické rozmanitosti lexikálních základů, s nimiž se spojují.

2.7 Pojmenování s internacionálními postpozitivními elementy (sufixoidy)

Na internacionalizaci slovní zásoby ruštiny se vedle produktivních prepozitivních terminologických elementů, o nichž doposud byla řeč, podílejí v menší míře také morfoelementy typu *-дром*, *-граф(ия)*, *-лог(ия)*, *-ман(ия)*, *-мобиль*, *-скоп*, *-тека*, *-фил*, *-фоб*, *-фон* aj., které ve vícekomponentových pojmenováních vystupují v postpozitivním postavení a jejichž morfémový status je v současné derivatologii poměrně častým předmětem diskuse. Různost názorů na klasifikaci těchto slovtvorných elementů se pak promítá také do nejednotnosti terminologické. Autoři akademické mluvnice ruštiny z r. 1980 se přidržují tradičního označení „vázané opěrné komponenty“ (связанные опорные компоненты – *sgov.* Шведова 1980: 245–246) a o pojmenováních s těmito elementy je pojednáno v oddíle věnovaném složeným slovům. U J. A. Zemské (Земская 1973: 133–134) se naopak setkáváme s pojetím, podle kterého je nutno tyto internacionální elementy hodnotit jako sufixy, neboť neplní v současné ruštině roli kořenových morfémů: neužívají se samostatně a vystupují vždy po nějakém kořenovém morfému. Většina badatelů zastává pozici, která je určitým kompromisem mezi uvedenými vyhraněnými stanovisky, a přiklání se k vyčlenění těchto elementů jako přechodných mezi morfémy kořenovými a afixálními.¹⁷

V. V. Akulenko užívá pro označení těchto morfémů termínu „postpozitivní bloky“ (постпозитивные блоки – *sgov.* Акуленко 1972), avšak v ruské lingvistice je v současnosti nejrozšířenější termín „sufixoid“ (суффиксоид) (*sgov.* např.: Шевелева 1974: 894–909, Потиха 1970: 137–139), u nás s tímto termínem pracuje např. J. Jiráček (Йирачек 1971: 8). V našich výkladech se rovněž přikláníme k tomuto termínu a označujeme jím internacionální postpozitivní morfémy, které jsou geneticky elementy kořenovými, avšak v současném ruském derivačním systému vystupují jako sufixy, nesoucí vzhledem k první části pojmenování doplňující význam.

¹⁷ Tento problém není v derivatologii nový a netýká se pouze ruštiny. Např. v práci K. Bareše *Tvoření slov v anglickém odborném stylu. Suffixace* (Praha, 1976) nacházíme zmínky o tom, že v evropské jazykovědě se stále častěji objevují termíny jako „semi-suffix“, „polusuffix“, „suffixoid“ a některé další. Autor sám při analýze sufixálního tvoření slov v anglické odborné terminologii pracuje s termínem „nepevný sufix“. Označuje jím morfémy, které „stupňovitě přecházejí k sufixům, nebo jsou již sufixy, avšak teprve po krátkou dobu, takže v našem povědomí je dosud živá spojitost těchto morfémů s výrazy, z nichž vznikly, např. *-graphy*, *-man*, *-matic*, *-trol*, *-tron* apod.

Při slovotvorné a morfémové analýze internacionálních slov narážíme v této souvislosti na problém klasifikace internacionalismů z hlediska jejich slovotvorné motivace. Podstatu rozporu v jazykovém systému (nahlíženo pod zorným úhlem dosavadních představ o zákonitostech stavby slova a charakteru jeho konstituujících elementů) vystihl již A. I. Smirnickij, když charakterizoval internacionální slova typu *автобус, биолог, кардиолог, географ, телеграф, телефон, телевизор* aj. jako slova v ruském jazyce nečlenitelná. Tento názor logicky zdůvodnil takto: jestliže vyčleníme z řady slov *телескоп, телеграф, телефон* společný element *теле-*, zdá se nám, že *теле-* je prefixální morf s významem prostorové distance a druhá část slova je kořen. Jestliže naopak srovnáme podobná slova, v nichž se však opakuje druhý element – *телеграф, сейсмограф, фонограф* – vzniká dojem, že komponent *-граф* je sufixem a první komponenty jsou kořeny. Z toho tedy vyplývá, že bychom mohli rozčlenit např. slovo *телеграф* na prefix a sufix a konstatovat absenci kořenového morfu. Avšak (jak uzavírá sám Smirnickij) podle strukturních norem slova je takovéto členění nemyslitelné (Смирницкий 1956: 54).

Této argumentace užívá i Z. A. Poticha (Потиха 1970: 141), když důsledně rozlišuje morfologicky nečlenitelná slova *мотодром, фонотека, сейсмограф* a sufixoidní deriváty *танкодром, фильмотека, стеклограф*. Není bez zajímavosti, že na podporu své teorie o existenci sufixoidů Poticha odmítá hodnocení samohlásky *-o-* ve slovech uvedeného typu jako spojovacího vokálu (který je strukturním znakem kompozit) a vyčleňuje jako sufixoidy např. elementy *-олог, -ограф, -отека, -одром, -оскоп* a to s odvoláním na názory N. M. Šanského (Шанский 1959: 115), podle něhož tyto morfy v ruštině vznikly spojením spojovacího vokálu *-o-* s původně kořenovými morfy *-лог, -граф, -тека, -дром, -скоп*.

Z jiného konce se pokouší tento rozpor vyřešit J. A. Zemská, která elementy *-тека, -рама, -фикация, -дром* hodnotí jednoznačně jako sufixy, z čehož v její interpretaci vyplývá, že interfix *-o-* (ve slovech *каротека, ракетодром, кругорама, теплофикация*) přestává být výlučným signálem kompozitního tvoření. Je proto třeba uznat konstituování nové slovotvorné struktury: substantivum + cizojazyčný (obvykle internacionální) sufix, který se k základu připojuje prostřednictvím interfixu *-o-*, řidčeji *-i-* (Земская 1973: 134).

Z uvedeného vyplývá, že každé řešení, ať už s užitím tradiční nebo méně tradiční terminologie, se z hlediska stávajícího chápání morfematických dimenzí výstavby nominačních jednotek jeví jako kompromisní a nedůsledné. Tyto vnitřní rozpory v samotném

jazykovém systému vytvářejí napětí, které může ve svých důsledcích vést ke korekcím morfémového i slovotvorného systému současné ruštiny (i češtiny a dalších jazyků). Neudržitelnost teorie o nečlenitelnosti internacionálních termínů sestávajících pouze z vázaných (resp. opěrných) komponentů je zřejmá. Např. L. Zasorinová již hodnotí slova typu *биотоп, электрофон, сейсмография, телеметрия* jednoznačně jako slova složená (Засорина 1978: 131). Resegmentace (sekundární segmentace) těchto internacionálních termínů byla umožněna rozšiřováním počtu přejatých slov se stejnými konstituujícími elementy, což vedlo k posílení strukturní i sémantické samostatnosti těchto elementů a posléze k růstu jejich slovotvorné aktivity na půdě ruštiny.

Za současného stavu bádání v této oblasti ruské slovotvorby je zřejmé, že jakákoliv zvolená metoda jazykového popisu může sloužit lingvistické analýze pouze v hranicích přesně vymezeného vztahového rámce, aniž si ovšem může činit nárok na obecnou platnost jak použité terminologie, tak postulovaných závěrů. V naší práci chápeme jak internacionalismy typu *мотодром, фонотека, сейсмограф*, tak termíny *танкодром, фильмотека, стеклограф* jako vícekomponentová pojmenování kompozitního typu. V prvním případě lze, podle našeho názoru, hovořit o „radixoidně-sufixoidních pojmenováních“, pro pojmenování druhého typu nominací pak volíme pracovní označení „sufixoidní kompozita“. Jako přejatá slova internacionálního charakteru hodnotíme pouze taková pojmenování, ve kterých v prepozitivním postavení vystupují komponenty, jež jsou v současné ruštině neproduktivní (*маммограмма, соланолог, спелеолог/ия/, уфолог/ия/, ювенолог/ия/, эно/тека/*).

V ruštině se v pojmenováních různé terminologické platnosti setkáváme s následujícím repertoárem sufixoidů (s různou mírou produktivnosti): **-арий** v názvech prostor určených ke zkoumání nebo prezentaci toho, co je označeno prepozitivní částí (*гиннотарий, дельфинарий*), **-грамма** v názvech výsledků technických záznamů (*космограмма, машинограмма, почтограмма, профессиограмма*), **-дром** v názvech přistávacích a startovacích ploch (*вертолётдром*) a v názvech prostranství určených a vybavených pro různé sportovní soutěže či testování strojů (*картодром, лукодром, лыжедром, ракетдром, роликодром, скалодром, трактордром*), **-лог/-логия** v názvech osob podle profese spojené s určitou vědní oblastí, resp. v názvech vědních oborů (*конфликтология, культуролог/ия/, пиролог/ия/, планетология, политолог/ия/, трансплантолог/ия/, этология, фактология*), **-ман/-мания** v názvech osob majících vášnivý nebo nekritický vztah k tomu, co je označováno prepozitivní částí (*вещеман, книгоман,*

табакоман, футболоман; звездомания, никотиномания, починомания, рекордомания, фармакомания, шпиономания), **-мобиль** v názvech dopravních prostředků (ветромобиль, луномобиль, реанимобиль), **-тека** v názvech sbírek a prostor pro jejich uchování (запахотека, игротека, изотека, лентотека, магнитотека), **-фон** v názvech přístrojů a zařízení, sloužících k reprodukci nebo přenosu zvuku (домофон, касетофон), **-графия** (репрография), **-план** (дельтаплан, ракетоплан), **-скоп** (кодоскоп), **-фоб/-фобия** (водофоб, канцерофобия).

V češtině registrujeme nová pojmenování sufixoidního typu s následujícím repertoárem postpozitivních internacionálních elementů: **-árium** (delfinárium, rozárium), **-drom** (cyklodrom, kosmodrom, raketodrom), **-fil** (betónofil, biofil), **-fobie** (technofobie), **-fon** (videofon), **-fonie** (kvadrofonie), **-grafie** (echografie), **-gram** (kinogram), **-iáda** (autogramiáda, bolševiáda, bondiáda, drakiáda, klauniáda, lustríáda, oskariáda, pendrekiáda, ramboiáda, vackiáda), **-log/-logie** (arabolog, diabetolog, dietolog/ie/, futurolog/ie/, kosmetolog/ie/, planetolog/ie/, politolog/ie/, saunolog), **-manie** (agentomanie, dinosauromanie, graffitimanie, hamburgermanie, ikonomanie, šelmomanie, telemanie, ufomanie, walkmanomanie, workomanie), **-plán** (deltaplán, raketoplán), **-скоп** (defektoskop, echoskop, hydroскоп, megnetoskop), **-stráda** (aerostráda, kosmostráda).

Z hlediska strukturního se v ruštině v převážné většině jedná o kompozita sufixoidního typu, v nichž se sufixoid připojuje k substantivnímu základu: дельфинарий (дельфин + -арий), профессиограмма (профессия/а/ + -о- + -грамма), скалодром (скал/а/ + -о- + -дром), вещьман (вещь/и/ + -е- + -ман), звездомания (звезд/а/ + -о- + -мания), кодоскоп (код + -о- + -скоп), винопотека (вин/о/ + -о- + -тека), луномобиль (лун/а/ + -о- + -мобиль), водофоб (вод/а/ + -о- + -фоб), канцерофобия (канцер + -о- + -фобия), домофон (дом + -о- + -фон).

V neologických kompozitech radixoidně-suffixoidního typu se v prepozitivní funkci uplatňují především zkrácené substantivní, resp. adjektivní základy: космограмма (косм/о/- < космос, космический), репрография (репро- < репродукция), политолог/ия/ (полит/о/- < политический), трансплантолог/ия/ (трансплант/о/- < трансплантация), изотека (изо- < изобразительный), магнитотека (магнит/о/- < магнитный), реанимобиль (реани- < реанимация, реанимационный), фармакомания (фармако- < фармакологический).

Z hlediska vzájemné spojitelnosti domácích a cizojazyčných (internacionálních) komponentů je zajímavé, že hybridní tvoření převažuje u sufixoidních pojmenování

s elementy *-дром* a *-тека*, poměrně časté je také u slov na *-ман(ия)*, naopak výjimečné (a vždy stylově příznakové) je v pojmenováních s morfoelementy *-лог/-логия* (*хамология*).

Pojmenování s internacionálními postpozitivními elementy tvoří v současné ruštině produktivní typy, uplatňující se téměř výhradně ve sféře odborné terminologie. Prostor pro okazionální tvoření vytváří ve větší míře pouze sufixoid *-ман/-мания* (*вещеман, книгоман, табакоман, футболоман; звездомания, починомания, рекордомания, штиономания*), podobně v češtině – *dinosauromanie, hamburgermanie, šelmomanie, ufomanie, walkmanomanie* (v české publicistice jsou navíc poměrně časté okazionalismy se sufixoidem *-iáda* – příklady srov. výše).

Jak je patrné i z výběrové české exemplifikace, situace v češtině se výrazně neliší od ruštiny ani co do repertoáru zkoumaných sufixoidů, ani co do strukturní, sémantické a funkčněstylové charakteristiky sufixoidních pojmenování. Srovnání úplných materiálových korpusů získaných excerpací dostupných lexikografických pramenů a vybraných publicistických textů přesto opticky ukazuje na vyšší četnost hybridních (provenienčně nehomogenních) pojmenování daného typu v ruštině, což lze interpretovat jako potvrzení teze o větší flexibilitě ruštiny při tvoření hybridních pojmenování obecně. I když na této skutečnosti má nepochybně svůj podíl tradiční „liberálnost“ ruštiny při přejímání cizojazyčných prvků, hlavní příčina těchto mezijazykových diferencí je zřejmě jazykově systematická a je typologicky dána vyšší mírou analytičnosti, a tím i vyšším podílem kompozitních slovtvorných postupů na obohacování slovní zásoby současné ruštiny vůbec.

2.8 Stylistické aspekty sémantizace okazionalismů s cizojazyčnými elementy v současné ruské a české publicistice

Jazyk současné publicistiky je v současnosti vystaven ostré kritice ze strany jazykovědců nejrůznějších specializací. Pomineme-li větší či menší prohřešky proti jazykovým normám a elementárním zásadám jazykové kultury jako daň za nově nabytou svobodu slova, pak je to zejména jistý slovotvorný exhibicionismus a nadužívání cizích slov, které způsobují vrásky mnoha rusistům, bohemistům a slavistům vůbec. Tyto tendence se projevují jednak v užívání nejrozmanitějších autorských neologismů, jednak v nevybíravosti při užívání výpůjček z cizích jazyků, zejména anglicismů a amerikanismů v současné žurnalistické praxi.

Lingvisté k těmto jevům zaujímají různé postoje, od více či méně liberálních až po názory zcela odmítavé, včetně neopuristických. Každý badatel má nepochybně právo zaujmout k jakémukoliv problému osobní stanovisko, jeho povinností je však v každém případě zkoumané jevy sledovat, analyzovat a vysvětlovat objektivně. Vzniká paradoxní situace, kdy přemíra textů často velmi nízké kvality poskytuje bohatý materiál pro jazykovědné zkoumání, a to jak z hlediska jazykové kultury, tak také z hlediska neustálého střetávání analogie a anomálie na všech úrovních jazykového systému.¹⁸

Předmětem této kapitoly je dílčí pohled na syntézu výše uvedených problémů, jejichž průsečíkem je řečově účelové užívání cizojazyčných slov, resp. sublexikálních elementů v neologické nominaci z hlediska tendence k expresivizaci řečové komunikace. Jinými slovy, zajímá nás, jakými cíli je motivováno užívání cizojazyčných slov a slovotvorných prvků v autorské řeči současné ruské publicistiky (s přihlédnutím k českým paralelám). Vedle sledování procesů směřujících k rozšiřování společných jazykových prvků a rysů v různých jazycích (zejména na lexikální úrovni) je tato problematika zajímavá i z hlediska lingvodidaktického, neboť tyto jazykové jednotky vystupují v textech často jako slova klíčová (resp. jako části takovýchto slov) a průzračnost jejich „mezinárodní“ sémantiky z nich činí opěrné body při „dešifrování“ obtížnějších cizojazyčných textů, mj. například ve výukové praxi (srov. např. Сивенко 1989: 81–85).

¹⁸ Na problémy již z dob antiky známého vztahu analogie a anomálie v jazyce, jehož novodobou modifikací je saussurovská dichotomie „langue“ a „parole“, poukazují v souvislosti s některými neologickými tendencemi v češtině a ruštině O. Martincová a N. Savický (Martincová – Savický 1987: 124–139).

Pro průměrně vzdělaného čtenáře současné publicistiky není správná sémantizace cizojazyčných, resp. provenienčně nehomogenních (hybridních) slov v běžném textu vážnou překážkou. Platí to zejména tehdy, jestliže zde tato slova vystupují ve svých nominativních, často terminologických významech. Určitá sémantická korekce se však může ukázat jako potřebná např. u složených slov obsahujících sémanticky vícekomponentové mezinárodní kořenové elementy typu *авто-*, *мото-*, *радио-*, *теле-*, ve většině případů však správnou sémantizaci usnadňuje širší kontext. Při pokusu sémantizovat mimo kontext např. hybridní kompozitum *автоуправление* se v závislosti na individuální jazykové kompetenci a na chápání významu elementu *авто-* v ruštině mohou v zásadě asociovat tři různá řešení: 1. ‚spojený s automobily, s automobilovou dopravou‘ (*автоавария*, *авторынок*), 2. ‚automatický‘ (*автозаправка*, *автомассажер*), 3. ‚sám, sebe, vlastní‘ (*автошарж*, *авторецензия*). Dešifrování tohoto slova v textu je ovšem jednoznačné:

„Централизованные перевозки очень выгодны стройке. Автобус привезет да отвезет людей. Новая система позволяет *автоуправлению* более производительно и разумно использовать транспорт“ (НСЗ-70; *автоуправление* = řízení automobilové dopravy).

Z hlediska porovnání s češtinou je zajímavé, že se zde ekvivalentní element *auto-* aktivizuje především jako atributivní součást substantivních pojmenování s významem ‚automobilový‘ (*autoalarm*, *autochladnička*, *automuzeum* aj.), v mnohem menší míře se objevuje v nových slovech ve významu ‚sám, vlastní, sebe‘ (*autoerotika*, *autointoxikace*, *autovzdělanost*), výjimečně ve významu ‚automatický‘ (*autodoktorát*, *autoladění*, *autoregulátor*). Nežádoucí homonymie těchto mezinárodních elementů může vést k nejrušnějším poruchám komunikace:

„*Autoerotikou* se míní (hezky česky) sebeukájení (masérky). Časté telefonické dotazy, v jakém že to autě se ta erotika bude provozovat, jsou tedy jaksi mimo mísu“ (Mladý svět, 1991, 21, s. 16).

Interanalogový charakter sémantiky těchto slovtvorných komponentů umožňuje také např. českému čtenáři správně sémantizovat taková hybridní či mezinárodní pojmenování, která nemají strukturně-sémantickou oporu v jeho mateřštině. Jde např. o složeniny s elementy *кино-*, *теле-*, *радио-* (*кинорежиссер*, *телепрограмма*, *радиопьеса*), které se v češtině v odpovídajících významech buďto vůbec nekonstituovaly (*теле-* ve významu ‚televizní‘), nebo jsou z hlediska současné slovtvorby neproduktivní (*кино-* s významem ‚filmový‘ a *радио-* ve významu ‚rozhlasový‘). Např. právě složeniny s elementem *кино-*,

kteře byly v češtině poměrně běžné v prvních desetiletích rozvoje naší kinematografie, však mohou v současném publicistickém textu spolupůsobit jako stylistický prostředek, evokující atmosféru té doby:

Kinooperatér a též zanícený kinotechnik se zlatýma rukama Oldřich Bašus, ... obdržel od ctěného Zemského úřadu osobní, dodnes schovanou kinematografickou licenci pod zn. B řad 116... – „Působil jsem v kinodivadle Vlasy Buriana a zahajoval jeho provoz nejúspěšnějším Burianovým filmem C. k. polní maršálek,“ ... (Rudé právo, 10. 8. 1991).

Jiný charakter má sémantizace tohoto typu lexikálních jednotek v případech, kdy je užití cizojazyčného slova, resp. pojmenování s cizojazyčnou částí, motivováno sociálně hodnotícími a emocionálně-expressivními faktory. Takovýto postup je běžný ve všech publicistických žánrech, nejčastěji se s ním však setkáváme v textech problémového, polemického charakteru, kde je autorské, okazionální (příležitostné, kontextové) užití slova cizojazyčného, resp. nově utvořeného vyvoláno potřebou určitou skutečnost nejen pojmenovat, ale pomocí jejího jazykového ztvárnění také implicitně signalizovat její pozitivní nebo negativní subjektivní hodnocení, tj. vyjádřit vztah autora k popisované realitě. Na specifika užívání tohoto typu lexika zejména v textech se společensko-politickou tematikou poukazuje M. O. Sivenko: „В сферах международной коммуникации употребление интернациональных слов в жанрах общественно-политического характера не может не испытывать на себе влияния различных социальных групп с их определенным мировоззрением, идеологией. Каждая из этих групп часто вкладывает в одно и то же интернациональное слово различную оценку, характеристику, а следовательно, и различное содержание. Поэтому основные (этимологические) значения в интернациональных словах нередко осложняются смысловыми напластованиями и переосмыслениями, связанными с разным социальным отношением к обозначаемому словом понятию, часто с резко различным пониманием самого содержания слова“ (Сивенко 1989: 84).

Jaké jsou tedy konkrétní prostředky a způsoby užití, které uvedeným lexikálním jednotkám umožňují plnit expresivní, resp. sociálně hodnotící funkci?

Pokud jde o cizojazyčná slova v ruštině, tedy o kompletní výpůjčky z živých jazyků (především anglicismy a amerikanismy), ta jsou pisateli často užívána s cílem vyjádřit ironizující hodnocení popisované skutečnosti. Toto řečové chování odráží negativní vztah autora k nekritickému přijímání všeho cizího (přicházejícího především z vyspělých

západních zemí) a skrytý výsměch východnímu provincialismu, který se chce tvářit světově:

„В числе демобилизованных несколько раньше сына значился Б. Б... Он приобрел в подразделении дурную славу: избивал новичков, вымогал у них деньги, заставлял выпрашивать из дома переводы. (...) Несколько дней этот „супермен“ не уезжал из части“ (Неделя, 1991, 21);

„В то время как отец все сильнее закабалял страну, обрекая своих поданных на нищету и лишения, Нику (Ceausescu – rozn. autor) вел жизнь социалистического *плейбоя*“ (Лит. газета, 1990, 32);

„Под таким „шок-шопом“ я подразумеваю торговое предприятие, аналогичное зарубежному секс-шопу (...). Живо представляю себе, что началось бы, появись такой *шоп* на тихой улочке той же Ялты“ (Неделя, 1991, 10);

„Мы все не без греха: дружеский обмен сувенирами давно превратили в маленький *бизнес*“ (Неделя, 1991, 11);

„*Шоу* для Европарламента, устроенное в Риге перед штабом Прибалтийского военного округа“ (Спутник, 1989, 7 – doprovodný text k fotografii).

Z hlediska sémantického dochází v uvedených případech k sémantickým posunům ve směru ke zdůraznění pragmatických složek významů těchto slov a k vytvoření konotačních sémů, které jsou důsledkem vztahů a stanovisek uživatelů jazyka k těmto předmětům, popř. i k jazykovému vyjádření (Filipec – Čermák 1985: 69).

Mnohem rozmanitější a zajímavější jsou případy, kdy žurnalisté a publicisté sahají k tvoření okazionalismů, v nichž sociálně hodnotící konotace vznikají spojením cizojazyčného slova, resp. mezinárodního slovotvorného elementu, se stylisticky příznakovým slovem nejčastěji domácího původu, nebo u kterých je expresivní účinek založen na kontrastu sémantických struktur jednotlivých částí složeného pojmenování: „Особенно ярко стилистические свойства окказионализмов проявляются в кругу сложных слов (...) Специфика сложных слов такова, что использование их позволяет автору, не прибегая к длинному описанию, емким, экономным способом – при помощи одного слова – схватить сущность явления и дать ему оценку“ (Ляпунова, 1968).

Так např. ve slově *агрочиновник* je negativní hodnocení vyjádřeno spojením mezinárodního terminologického elementu *агро-* se slovem *чиновник*, jehož se v současné ruštině užívá s negativní konotací ‚byrokrat‘, ‚ouřada‘:

„Пугают меня своей незыблемостью партаппарат, генералитет, *агрочиновники*, новоявленные коррумпированные Советы“ (Неделя, 1991, 12).

Slovo *телепроповедь* zakládá expresivní sémantiku na kontrastu v publicistice běžného stylově neutrálního elementu *теле-* („televizní“) a knižního slova církevněslovan­ského původu *проповедь* (kázání, naučení):

„По моим скромным наблюдениям, советский телезритель уже сильно устал от бесконечных теледебатов и *телепроповедей*“ (Лит. газета, 1990, 39).

Negativní konotace okazionalismu *киноум*, do něhož slovo *ум* již vstupuje v metafo­rickém (stylově příznakovém) významu („mozek“), je stejně jako v předchozích případech explicitně podepřena kontextovým okolím:

„Лучшие *киноумы* изобретают сегодня самые лихие, самые изысканные пре­ступления, чтобы кино хорошо продавалось“ (Лит. газета, 1989, 42).

Nečekané spojení logicky a sémanticky heterogenních částí je základem expresivity složeného slova *сексосветофоры*:

„(...) уже в самом вопросе было заложено отрицание уникальности и неповто­римости внутренней духовной жизни человека, низведение его страстей до уровня среднестатистических временных ориентиров, похожих на своеобраз­ные „*сексосветофоры*“: красный – нельзя; желтый – можно, но опасно; зеле­ный – полный вперед!“ (Неделя, 1990, 18).

Podobný efekt nacházíme v češtině např. u okazionalismu *autostrk*:

„Jednou jsem v kině viděl borce, který se dral k šatně tak vehementně a bezohledně, že při pronikavém úprku ze svého sedadla směrem k vestibulu kmital lokty natolik divoce, až se sekl do vlastního boku (...). Hle, *autostrk*“ (R. Křesťan, Slepíčí krok. Praha 1986, 47).

Ve slově *интердевочка* (sovětská prostitutka) je ironického účinku dosaženo spoje­ním ideologicky zabarveného elementu *интер-* („интернациональный“) se slovem, které má v jazyce běžně mluveném emocionálně pozitivní zabarvení:

„(...) судьба феллиниевской героини много трагичнее фарса *интердевочек*, которым сегодня нас пытаются разжалобить мастера кино“ (Лит. газета, 1989, 42).

Rozporuplné hodnocení jednoho z moderních audiovizuálních médií – videa – se odráží v široké škále expresivně hodnotících okazionalismů s elementem *видео-*:

„Тысячи конфискованных видеоаппаратов, сломанных судеб, сотни газетных публикаций под заголовками „*Видеозараза*“, „*Видеопетля*“, „Отрава с экра­на“, „Киноварево“, *Видеобезумие*“ (...) – Стогел видеосалон – и мы читаем в прессе хулу *видеобизнесменам*, (...) призываем прикрыть *видеогадюшники*....

Неужели не понятно, что люди хотят и должны смотреть видео. И если у них нет *видеодворцов*, то они идут в *видеоподвал*“ (Неделя, 1990, 11).

Specifickým, v publicistice poměrně často využívaným způsobem individuální slovo- tvorby je adideace, tj. pojmenovací postup založený na vzájemném průniku několika slovních základů, přičemž nové slovo asociuje v textu nepřítomný vzor, podle kterého byl takovýto okazionalismus utvořen:

„Секс по-перестроечному (titulek) – (...) Свежеиспеченный супруг повалился на стол в обнимку с чудом недопитой бутылкой водки. Рядом, глядя с ненавистью на своего нестойкого „суженого“, занимается мастурбацией невеста. Вот такая *порностройка!*“ (porno- + перестройка; Лит. газета, 1990, 46);

„В конкурсах красоты, кроме *аэротики*, ничего нас, солдат советской Армии, не привлекает“ (аэробика + эротика; Неделя, 1991, 11);

„У нас многие считают, что начавшийся процесс далек от цивилизованных форм и ведет лишь к отчуждению собственности от ее истинных хозяев. Между тем „*прихватизация*“, по меткому выражению избирателей, набирает обороты“ (приватизация + прихватить; Неделя, 1991, 49).

Téměř výhradně v terminologické slovo- tvorbě vystupují postpozitivní mezinárodní elementy *-грамма*, *-лог(ия)*, *-тека*, *-граф(ам)*, *-мобиль*, *-фоб(ия)*, *-фон*, *-ман(ия)* aj. Prostor pro okazionální tvoření vytváří (díky své expresivně příznakové sémantice, evokující negativní obecně lidské vlastnosti) ve větší míře pouze element *-ман(ия)*, čehož se v publicistice hojně využívá především k vyjádření kritického nebo ironického hodnocení skutečnosti:

„Именно *вещеманы* собирают не только собственно вещи, но и даже друзей... как вещи. – Эти пережитки были рождены *рекордоманией*, когда выпускница училища могла бы утвердить себя лишь в том случае, если сразу же стала чемпионкой“ (Котелова 1984).

Okazionalismy tohoto typu jsou časté i v češtině:

„Jsem rád, že studenti nepodlehli naší oblíbené *oslavománii* a alespoň pro tentokrát v Praze zabránili tomu, aby se výroční den změnil v nedůstojnou šaškárnu“ (Mladá fronta, 17. 11. 1990).

„Nebudeme si nic namlouvat: to co se dnes často v divadlech děje se nedá nazvat jinak než „*Havlománie*“ (Reflex, 1990, 3).

Ve slově *хамология* je k vyjádření ironie opět využito kontrastu stylově bipolárních konstituujících elementů – hovorového pojmenovacího příznaku *хам* (sprostřák, hulvát) a terminologické onomaziologické báze *-логия*:

„Мы привыкли к хамству. Мы не обращаем внимания (...). Поиски ответа на этот вопрос привели меня к доселе неизвестной ученым мира науке *хамологии*“ (Неделя, 1989, 11).

Tohoto výrazového efektu využívá i čeština:

„Když se dívám pěkně zblízka do prázdných tváří v hospodách, (...) dostávám o tohoto bláznivého *bahnologa* strach. Vždy by mu na ten všeobjímající marast (...), ani rybářské holínky nestačily“ (Lidové noviny, 10. 10. 1990).

„Jedině kdyby Čs. televize opět zakoupila vysílací práva na sovětský film *Mrazík*, mohli by se dědeček *Hříbeček*, berla *Mrazilka* (...) objevit na našich obrazovkách i v příštích letech. Ne-li, zazní zvolání „Nastěnku chci za ženu!“ definitivně naposled. Stane se tak dnes dopoledne, kdy si na své přijde již několikátá generace „*mrazilologů*“ (Český deník, 27. 12. 1991).

V současné ruské i české publicistice je patrná tendence zbavovat se novinářských stereotypů a klišé a snaha využívat nejrůznějších emocionálně hodnotících řečových prostředků. Uvedené typy autorských neologismů, jejichž emocionální účinek spočívá v jednorázovém užití a implicitní expresivitě, tento záměr nepochybně plní.

2.9 Konkurence grafických kódů v ruském publicistickém textu

Ačkoliv existuje značné množství literatury zabývající se z nejrůznějších hledisek jazykem současné ruské publicistiky, otázky podílu posunů v oblasti grafiky a ortografie na dynamických procesech probíhajících v posledních desetiletích v této důležité a nanejvýš zajímavé komunikační sféře zůstávají na okraji zájmu většiny badatelů. Není jistě bez zajímavosti, že se tak děje i přesto, že právě grafická forma psaného textu je pro jeho recipienta z psycholingvistického hlediska primární vstupní informací a jakákoliv nesystémovost v užití grafického kódu (ať už bezděčná či záměrná) je proto z pohledu běžného čtenáře na první pohled nápadná a tudíž rušivá, což může do značné míry ovlivnit kvalitu textu v parametrech jeho informativnosti (sdělnosti) a akceptability ze strany příjemce. V podmínkách ruského jazykového prostředí jde konkrétně o sílící tendence k tzv. „transplantaci“ (přenášení) cizojazyčných jednotek různých úrovní jazyka (nejčastěji cizojazyčných proprií) do azbukového textu v jejich původní grafické podobě. Vzrůstající konkurence azbuky a latinky v některých specifických žánrech psané ruské publicistiky se pak při bližším pohledu jeví jako zajímavý textologický fenomén, který lze uspokojivě interpretovat pouze s přihlédnutím ke všem jeho sociolingvistickým, etnolingvistickým, psycholingvistickým a intralingvistickým aspektům, ale také k otázkám jazykové politiky a jazykové kultury.

Problém grafické transformace cizojazyčných jednotek v ruském azbukovém textu (a naopak) je stejně starý jako ruské písemnictví, neboť jazykové přejímání je věčnou a univerzální jazykovou zákonitostí a jeho písemná fixace je doložena v nejstarších známých stádiích vývoje písma (Суперанская 1978: 10). Na úskalí spojená s konkurencí dvou nejrozšířenějších grafických systémů v evropském jazykovém prostoru upozorňovala v minulosti řada badatelů a v současnosti je zřejmé, že s rostoucí mírou automatizace předávání informací prostřednictvím moderních telekomunikačních sítí tyto obtíže narůstají.

Tradičním a doposud převládajícím způsobem řešení tohoto problému v ruském jazykovém prostředí (pomineme-li zde odbornou transliteraci jako funkčně omezený, čistě technický normativní způsob grafické transformace cizojazyčných proprií, nomenklaturních pojmenování apod., používaný v mezinárodní komunikaci a zachovávající identitu původního pravopisu bez ohledu na zvukovou realizaci odpovídajících jazykových jednotek jak v původním, tak v přejímajícím jazyce) je tzv. praktická transkripce, tj. grafické

vyjádření cizojazyčných pojmenování pomocí běžných grafických prostředků přejímajícího jazyka, odrážející především zvukovou, ale částečně také pravopisnou podobu přejímaných jednotek. Složitost a obtížnost tohoto postupu spočívá právě v tom, že v sobě spojuje dva do značné míry nesourodé aspekty: jako proces vyjádření zvukové podoby cizojazyčných slov je transkripce spojena s fonologií, jako systematický zápis takovýchto jednotek prostředky přejímajícího jazyka je problémem ortografickým. Konečným důsledkem této inkoherece je značná komplikovanost, nejednoznačnost a nejednotnost transkripčních pravidel, a z toho vyplývající obtížnost a nežádoucí variantnost transkripce konkrétních pojmenování, která vede k častým nepřesnostem, zkreslením a tudíž i k poruchám komunikace.

Analýza některých typů textů v současné ruské publicistice ukazuje, že spolu se změnami řečového chování, souvisejícími s všeobecně známými v nejširším smyslu slova společenskými přeměnami v tomto rozsáhlém geopolitickém a etnojazykovém prostoru (srov. např. Костомаров 1994), dochází k posunům také v oblasti grafiky a ortografie, včetně přístupu k řešení sledovaného problému. Především v některých žurnalistických žánrech informativního a regulativního charakteru (inzertní a reklamní texty, společenské a kulturní rubriky) se stále obvyklejším stává užívání cizojazyčných proprií a citátových apelativ v jejich původní grafické podobě, jeví se z textologického hlediska jako střídání grafických kódů, v psycholingvistickém pohledu pak jako nezbytnost přepínání dekódovacích mechanismů v procesu recepce psaného textu:

„Канадской фирме *Strathcona Mineral Services Ltd.* было поручено проверить достоверность сообщений *Bre-X Minerals* относительно золотого месторождения в районе местечка Бусанг“ (Эксперт)¹⁹ (grafické zvýraznění – J. G.);

„Диск «*Amor*» нетипичен для Секады, так как состоит из одних баллад. Три из них просто великолепны: «*Como Un Milargo*», «*Es Por Ti*» и песня «*So No Te Conociera*» из мультфильма «*Pokahontas*», который лидирует сейчас в кинопрокате США“ (Неделя);

„Стратегическая игра «*Transport Tycoon*» («Транспортный Магнат», 1994, размер 5,7 Мб, *SVGA*) английского филиала фирмы «*Micro-Prose*». «Транспортный Магнат» продолжает серию «*Tycoon*», начатую двумя версиями игры «*Railroad Tycoon*» («Железнодорожный Магнат»)“ (Огонёк);

„Изготовленная из ударопрочного и термостойкого стекла, продукция *arcoroc*, *arcopal*, *luminarc* популярна в барах, ресторанах и у домохозяек“ (Неделя).

¹⁹ Seznam excerpovaných pramenů viz str. 179.

Příčiny stále častějšího upřednostňování grafické transplantace cizojazyčných pojmenování před praktickou transkripcí je třeba vidět ve dvou základních rovinách.

Nejobecnější rovinou je měnící se obraz světa ruského člověka pod vlivem ekonomických, psychologických a ideologických faktorů. S odcházející epochou izolacionismu a odcizenosti se mění vztah lidí k vnějšímu světu. Objevování okolního světa probíhá zejména v počáteční fázi na čistě emocionální úrovni a je doprovázeno reakcí na nejrozličnější sociopolitická omezení minulosti a je charakterizováno snahou pohlédnout na věci vlastníma očima a postihnout je vlastním rozumem. Stále ještě sovětský člověk počátečního „přestavbového“ období je nadšen „svobodným, bohatým, bezstarostným západním světem“ a jeho archetypální náchylnost k utopickým vizím dostává podobu nekritického klanění se novému ideálu (Korzeniewska-Berczyńska 1996: 147–148). Hojně užívání cizojazyčných (především anglických) pojmenování v jejich původní grafické podobě se stává jedním z formálních signálů této nové ideologické orientace.

Druhou rovinou je vlastní jazyková a s ní související technická (typografická) stránka problému. Grafická transplantace má proti praktické transkripci několik nesporných předností:

- snižuje na minimum nebezpečí zkreslení grafické podoby slova v případě jeho nepřesné transkripce a s ní spojené problémy identifikace příslušných referentů,
- přináší úsporu času a úsilí, nezbytných k správné transkripci cizojazyčných pojmenování, resp. k jejich retranskripci v případě potřeby zrekonstruování jejich původní grafické podoby,
- v současné době, kdy se finální výroba publicistických textů děje téměř výhradně pomocí počítačové sazby, je užívání různých grafických systémů a jejich libovolné střídání technicky jednoduchou záležitostí.

Nejdůležitější tematickou oblastí, v níž se setkáváme s největší frekvencí transplantovaných cizojazyčných pojmenování, je obchod a podnikatelská sféra, přičemž dílčími oblastmi jsou nejčastěji výpočetní technika, automobilový a spotřební průmysl, bankovníctví:

„Сверхлегкий *ThinkPad* фирмы *IBM* является одной из самых известных моделей ноутбуков и весьма популярной: журналом *PC Magazine* он был признан одним из лучших среди портативных компьютеров по итогам 1996 г.“ (Итоги);

„Вступающему на тернистый путь конкуренции предстоит соперничать с *VW Golf, Peugeot 306, Fiat Brava, Toyota Corolla*“ (Неделя);

„Пуховик отлично отстирался с помощью «ОМО» (с таким же успехом подошел бы и «Tide», «Scanmax» или «Tix»)“ (Огонёк);

„Существует великое множество видов карточек. Самые популярные на сегодняшний день – кредитные, систем *VISA* и *MasterCard/EuroPay*“ (Огонек).

Druhou velkou oblastí je sféra kultury a společenského života, zejména pak moderní hudba, film a video, kulturně-rekreační zařízení, společenské akce:

„Почти весь альбом выдержан в созерцательно-медитативном ключе – за исключением заглавной «*Take Me Higher*» и старого хита «*I will survive*», закрывающего *CD*“ (Неделя);

„«Книга джунглей» (*Rudyard's Kipling's Jungle Book*) (...) Настоящее *family movie* («семейное кино»)! (...) И, конечно, многочисленные звери – все как на подбор настоящие, сытые и красивые. *Welcome to the Jungle!*“ (Неделя);

„*Arbat Blues Club* (Аксакова пер., 11 (м. «Арбатская»): 10.11. (пт) 20.30 «*Off beat*», 11.11. (сб.) 20.30 «Гроссмейстер», 17.11. (пт.) 20.30 «*Julia and friends*»“ (Неделя);

„27 августа ночной клуб «*Beverly Hills Club*» совместно с американской фирмой «*Hawaiian Tropic*» провел конкурс красоты на звание «*Miss Hawaiian Tropic*» в России“ (ОЖ).

Dosud platná ortografická norma vyžaduje důsledné (až na přesně vymezené výjimky) vymezení většiny vlastních názvů uvozovkami. Jak je patrné i z dosud uvedené exemplifikace, také v tomto detailu se potvrzuje celková rozvolněnost publicistického jazyka, projevující se nezdědkou jako snaha o ozvláštnění textu za každou cenu a odmítání „omezujících“ kodifikací. Z psycholingvistického hlediska jde ovšem nesporně o další komplikaci plynulé recepce psaného textu, neboť není splněno očekávání příjemce – signalizace cizího vlastního jména uzuálním interpunkčním znaménkem. V kombinaci s nezbytností okamžitého přepnutí dekodovacího mechanismu (střídání grafického kódu) může docházet k narušení plynulosti čtení a tím současně ke snížení okamžitého stupně informativnosti a akceptability textu.

Je třeba uvést, že grafická transplantace není objevem současné publicistiky; tento způsob přenosu cizojazyčných slov do azbukového textu byl běžně využíván již v 19. století, přičemž gramatická neústrojnost takto přenášených jednotek byla řešena připojováním domácích relačních formantů:

„Роман английского писателя «*Hook'a*» был издан на французском языке «*Lagrang'em*»“ (Giljarevskij 1969: 3);

„Носящий это имя, то есть я, изображаю из себя человека 62 лет с лысой головой, с вставными зубами и неизлечимым *tic'om*“ (А. П. Чехов, Скудная история).

S tímto způsobem formálního začleňování agramatických transplantátů do syntaktické struktury textu se setkáváme i dnes, většinou v tematicky specializovaných textech, kde se uplatňuje jako stylový příznak některých profesních žargonů. Jedná se především o profesní vyjadřování v oblasti výpočetní techniky, kde jsou takto hybridně utvořené syntetické slovoformy využívány z důvodů řečové úspornosti, neboť umožňují eliminovat analytické konstrukce s cizojazyčným výrazem různé povahy v pozici neshodného pří-
vlastku (srov.: производитель *Pentium'ов* × производитель *компьютеров Pentium*):

„Если вы собираетесь навтыкать в ваш компьютер кучу *ISАвских* плат (модемов, звуковых плат, *CD-ROM'ных* контроллеров...) – лучше иметь шину *VESA*“ (Неделя);

„До недавнего времени они являлись, пожалуй, единственными серьезными космическими *quest'ами*, (...)“ (Неделя);

„Машины в меру бредовой конструкции: от «Камаза»-инкассатора до явного подобия *X-Wing'a*“ (Неделя).

Ke střídání grafických kódů v rámci jedné pojmenovací jednotky dochází také u hybridních pojmenování stojících na hranici slova a slovního spojení a obsahujících dvě složky – slovo v úloze určovaného členu (domácí či přejeté slovo v azbuce) a v antepozici stojící cizí výraz slovní (tzv. analytické adjektivum) nebo neslovní (abreviatura) povahy (*fitness-бар, multimedia-система, know-how-центр, VGA-формат, MTV-соул, WEB-сервер*). Jedná se o graficky nehomogenní variantu slovotvorného modelu, jehož produktivita stále roste a dokládá tak zesilování aglutinačních tendencí v současné ruštině. Jde především o pojmenování, která jsou nějakým způsobem asociována se svými cizojazyčnými vzory (srov. *пресс-конференция, блиц-визит, экспресс-интервью, поп-звезда, шоп-туризм, бизнес-клуб, офис-менеджер, топ-модель* atd.). Tento pojmenovací typ se přes svou (pro ruštinu netypickou) agramatičnost objevuje v žurnalistických textech stále častěji, neboť konvenuje publicistickému stylu svou výrazovou úsporností při současné sémantické plnohodnotnosti:

„Серьезные люди пока не рискуют заниматься созданием *fitness-центров* для среднего класса“ (Эксперт);

„У этого человека было достаточно денег, чтобы купить годовую карту самого дорогого *health-клуба*“ (Эксперт);

„«*Live*» – концертный альбом, записанный на специальной *Live-сессии* в Санкт-Петербурге“ (Огонёк);

„(...) следует вспомнить, что отечественный рынок *PR-услуг* находится в диком, «первобытном» состоянии“ (ДЛ);

„(...) специально для вас авторы не стали кодировать картинки, так что просто берите свой любимый просмотрщик *GIF-файлов* и вперед“ (Неделя);

„Наши *Web-мастера* (...) создают для вас *Web-страницу* и разместят ее на нашем сервере“ (ОЖ).

Zvláštní tematickou skupinu jmen, kombinujících (graficky) cizí a domácí prvky, tvoří názvy kulturních podniků, zařízení a seskupení. Cizojazyčný element v nich plní ozvlášťující funkci, založenou na kontrastu nejen graficky, ale i stylově nehomogenních konstituujících jednotek. V některých případech jde o vyjádření sebeironie, založené na protikladu hodnotících složek ‚provinčnost‘ × ‚světovost‘ (názvy hudebních těles – «*Provincial band A. Есуповича*», «*Иванушки International*», «*Чуж Incorporated*»); jindy mají tyto názvy za úkol explicitně signalizovat nadnárodní rozměr či světovou úroveň společenských institucí, resp. jimi prezentovaných produktů či artefaktů («*Moscow Fine Art Галерея*», «*Le Гастроном*») a plní tak především reklamní funkci. V žurnalistických textech jsou tyto typy pojmenování ve značné koncentraci zastoupeny v inzertních a kulturně-společenských rubrikách.

Řadíme sem i taková označení kulturně-společenských podniků a zařízení, kdy vlastní název je cele cizojazyčný, nicméně v reklamním či inzertním textu je zaměření označované instituce explikováno domácím rodovým apelvativem (*Пивной бар «Stella Artoris»*, *Ресторан «МЗИУРИ»*, *Струн-программа «Go-Go Girls»*, *Галерея «Future Classic»*). V některých případech cizojazyčné názvy reprezentují skutečné zahraniční obchodní a podnikatelské subjekty a na rozdíl od předchozích případů jde o cizí pojmenování nejen ve své signifikační, ale i referenční složce (*Дом «Jean-Louis Scherrer»*, *Дом «Nina Ricci»*).

Poměrně vzácné případy grafických transplantátů představují slova a slovní spojení citátová, tj. cizojazyčná apelativa užívaná v textech jistého sociálního, profesního či kulturního okruhu (Filipec – Čermák 1985: 121) a plnící primárně v nejširším smyslu slova intertextovou funkci, tj. odkazující na výseky cizí sociální reality prostřednictvím jazy-

kových symbolů, které jsou součástí cizích textů nejrůznějšího charakteru. Sdělnost a akceptabilita tohoto typu pojmenování je podmíněna především úrovní všeobecných znalostí (resp. jazykovou kompetencí) příjemců textů, častěji je však podepřena přímou explikací (výkladem) či paralelním textem (překladem):

„Молодому же поколению поклонников «*world music*» альбом дает некоторое представление о предтече их нынешних кумиров“ (Неделя);

„Благодаря (...) специальному программному обеспечению по проведению мульти-медийных конференций *Person-to-Person* (...) Репертуарный Театр превратился в международное репетиционное пространство“ (Огонёк);

„Следующая ценовая категория – автомобили *mid-size*“ (ДЛ);

„В Москве была показана осенне-зимняя коллекция *pret-a-porter* класса «люкс»“ (Неделя);

„(...) на празднике в небольшой тарасовской квартирке («*two bedroom*» – то есть две спальни) они поместиться никак не могли“ (Огонёк);

„Ограничения скорости там нет вообще. Вернее по-английски оно звучит так: *reasonable & prudent*. То есть «разумная и осторожная»“ (ДЛ);

„И наконец – ремни. Такое ощущение, что знак «*Buckle's up*» (Пристегнись) висит через каждые две мили“ (ДЛ);

„Еще один метод – *sunk cost* («утопленные затраты») – эффективен в сочетании с предыдущим“ (Эксперт).

Speciální kategorii tvoří iniciálové abreviatury. Jejich informativnost závisí nejen na rozšířenosti konkrétních zkratk, ale také na příslušném kontextu (v propagačních materiálech nejen textovém, ale i grafickém, obrazovém):

„*BMW* 3-й серии от *DM* 29.000,- “ (reklamní text, ОЖ);

„(...) можно смотреть эфирное или спутниковое *TV*, (...)“ (ОЖ);

„Наслушавшись до головной боли и тошноты 2–3 имевшихся *CD*, решила жить «компактно»“ (Огонёк).

Problematické je z hlediska příjemce textu dekodování málo frekventovaných abreviatur, přičemž míra nesrozumitelnosti roste se zmenšujícím se poměrem distinktivně relevantních grafémů (tj. latinkových písmen, která nemají formálně shodné či podobné azbukové protějšky) vzhledem k počtu grafémů distinktivně irelevantních (v obou systémech formálně shodných), zvláště když správné dekodování neusnadňuje ani kontext:

„В 1996 году уже были попытки «выключить» автогонки, но под давлением прессы и миллионов телезрителей руководство *РТР* нашло силы (в себе) и возможности (в бюджете) отменить собственное решение“ (Огонёк);

„Кроме этого, в нынешнем сезоне с нами работали гостиница «Новотель», авиакомпания KLM, компания *МТС*, Росремстрой“ (Огонёк).

Avšak i v těch případech, kdy lze identifikovat grafický kód abreviatury na základě kontextu či přímé explikace, je recepce textu ztížena a z hlediska informativnosti textu vystupují tyto jednotky jednoznačně jako šумы:

„HP Support Pack – это сервисная поддержка *HP* на протяжении 3-х лет на Вашем рабочем месте в течение 4-х часов или на следующий день“ (ДЛ);

„Из 85 турниров, проводимых *АТР* (Ассоциация теннисистов-профессионалов) в 1995 году, на травяных кортах будет сыграно только пять“ (Огонёк);

„ЗАО «Московская телекоммуникационная корпорация» (корпорация *КОМКОР*) создана 1 июня 1992 года“ (ДЛ).

V současné ruské publicistice se ovšem u jednotlivých cizojazyčných pojmenování setkáváme nejen s odděleným používáním jednoho nebo druhého způsobu grafického přenosu (tj. transkripce nebo transplantace), ale také s paralelním užíváním obou postupů v rámci jednoho textu. Autoři jsou v těchto smíšených případech zřejmě vedeni snahou skloubit výhody (z hlediska ruského čtenáře) obou zmíněných způsobů:

a) cizojazyčný název se transkribuje, ale paralelně (v závorce) se uvádí původní grafická podoba:

„На презентации новой продукции компании «Филип Моррис» (*Philip Morris*) – сигарет «Парламент» (*Parliament*) – было заявлено, что эта марка займет высшую ценовую категорию в большом семействе продукции компании, поставляемой в Россию“ (ДЛ);

„Греческая государственная авиакомпания «Олимпик Эйруэйз» (*Olympic Airways*) начала выполнять регулярные рейсы между Афинами и Москвой“ (ДЛ).

b) první exemplář jména v textu se uvádí v původní podobě, při dalším výskytu se uplatňuje transkribovaná varianta (resp. naopak):

„Традиционно в коллекции «*Scherrer*» много меха. (...) В России у Дома «Шеррер» есть своя клиентура“ (Неделя);

„Новая линия Дома «Ланвен» называется «Он для нее». (...) – предложение о возможном создании линии «Она для него» пресс-атташе Дома «*Lanwin*» встретила с недоумением“ (Неделя).

Plnohodnotnou informativnost takto variovanych jmen zaručuje koherence textu, dosahovaná v daných případech mj. současným opakováním (ve složce zvukové a referenční) a nahrazováním (ve složce grafické) pojmenovacích jednotek.

V některých typech informativních a regulativních textů (reklamní, inzertní, kulturní a společenské rubriky) dochází někdy ke značné koncentraci (až řetězení) netranskribovaných cizojazyčných pojmenování na malé ploše textu, přičemž nemotivované střídání grafických kódů, kladoucí značné nároky na neuropsychologické procesy spojené s neustálým přepínáním dekodovacích mechanismů, značně ztěžuje čtení a tím také akceptabilitu a následně i sdělnost textu. Jazyková móda zde jednoznačně působí jako komunikačně rušivý faktor, zvláště v případech, kdy se v těsném sousedství ocitají různě graficky vyjádřené pojmenovací jednotky, vystupující v daném kontextu jako jazykově i referenčně rovnocenné:

„КОМКОР имеет выход на сети операторов *Global One*, Соват Телепорт, Роснет, Роспак, Инфотел, Релком, Демос, *Direct Net*, *Bay Net* и другие, а также осуществляет подключение клиентов к МГТС, *Comstar* и *Telmos*“ (ДЛ);

„Совместные капиталовложения *Shevron*, *Mobil*, «ЛУКойла», «Роснефти», *British Gas* и других компаний в этот проект составляет более 2,5 млрд. долларов“ (Эксперт);

„Существуют компьютеры «Ямаха MSX» (...), есть «Амига» (...), есть компьютеры *Atari* (...), есть «Синклер» (...) а есть и профессиональные *Sun*, *Next*, (...)“ (Неделя).

Přes uvedené psychologické aspekty nepříznivě ovlivňující informativnost a akceptabilitu ruských publicistických textů, v nichž dochází k častému střídání grafických kódů, se grafická transplantace (zachovávání původní grafické podoby cizojazyčných pojmenování) jeví jako nastupující tendence v řešení jednoho z dílčích problémů mezinárodní komunikace v oblasti hromadných sdělovacích prostředků.

Ехсерповане texty:

(ДЛ) = Деловы люди (1997)

Итоги (1997)

Огонёк (1995–1997)

(ОЖ) = Образ жизни (1997)

Неделя (1995)

Эксперт (1997)

ZÁVĚRY

Předkládaná práce je věnována komplexní sociolingvistické analýze změn a inovačních tendencí a procesů v současné ruštině v transformačním a posttransformačním období života ruské společnosti (1985-2005) se zvláštním zřetelem k internacionalizačním tendencím v oblasti ruské slovtvorby jako nejprůkaznějšímu projevu jazykové globalizace konce 20. a počátku 21. století.

Jednotlivé studie (kapitoly) se opírají jednak o analýzu konkrétního dlouhodobě shromažďovaného jazykového materiálu, jednak o obsahovou analýzu zásadních i drobnějších prací ruských, českých, polských a dalších badatelů, týkajících se aktuálních jazykových změn pod vlivem sociálních faktorů. Ukazuje se, že vedle sledování posunů v jednotlivých podsystémech jazyka se jako nejmarkantnější a nejzávažnější jeví zejména dvě oblasti, které se v obecném pohledu pro další vývoj jazyků ukazují jako dlouhodobě určující: jsou to na jedné straně změny týkající se struktury funkčních variant jazyka, především pak publicistického stylu, na straně druhé jde potom o zkoumání vzájemné koexistence kodifikovaného jazyka a jeho nekodifikovaných variant.

Základní použitou metodou zpracování jazykového materiálu v předkládané práci je sémantická a strukturně-funkční analýza lexikálních inovací v žurnalistických a publicistických textech sledovaného období. Takto specifikovaný výběr jazykového materiálu umožnil prokázat závislost obsahové a formální stránky textů na aktuální společensko-politické a kulturní situaci, na komunikačních potřebách nositelů jazyka a na politické objednávce v rámci soudobého společenského a politického diskursu, uskutečňovaného v současnosti téměř výhradně prostřednictvím hromadných sdělovacích prostředků.

Jedním z dílčích cílů takto pojaté analýzy bylo také vysledování konceptuálních změn v oblasti jazyka (a literatury) a změn stylu z hlediska hodnotových ukazatelů v současné jazykové situaci. Na konkrétním ruském a (tam, kde to téma dovoľovalo) českém jazykovém materiálu jsme se snažili ukázat, že všechny změny, které slovanské jazyky v měnící se Evropě prodělávají, jsou současně podmíněny vnitřními zákonitostmi jejich vývoje jako systémů, které se nejen neustále vyvíjejí, ale také mění v souvislosti s měnícími se vyjadřovacími potřebami jejich nositelů (hovoříme-li o statusu konkrétního jazyka, mluvíme současně o „statusu“ jeho nositele).

Jazyk ruské žurnalistiky a publicistiky transformačního a posttransformačního období je v první části práce zkoumán komplexně s vědomím těsné souvislosti proměn stavby a užívání jazyka se změnami ve vědomí jeho nositelů. Od analýzy celkové jazykové situace Ruska na pozadí měnící se jazykové mapy světa a charakteristiky oficiálního jazyka epochy společensko-politických kataklyzmat 80.–90. let 20. století tak přecházíme k vlastnímu stylistickému hodnocení současných publicistických textů. Domníváme se, že jazykové zvláštnosti textů publicistického stylu, které byly až dosud analyzovány především v aspektu strukturním a funkčním, je v současné době důležité a přínosné zkoumat právě z tohoto hlediska. Stylistický (лингвоэстетический) přístup k současnému ruskému publicistickému textu si následně vyžádal stanovení jazykových kritérií autentičnosti žurnalistiky a publicistiky transformačního období vývoje ruské společnosti.

Korektní závěry o stavu současné ruské publicistiky lze učinit pouze na pozadí nedávné historie Ruska, proto jsou v práci analyzovány zdroje aktuálních změn jazyka a žánrů publicistiky na přelomu tisíciletí. Obracíme se přitom především k období žurnalistického boomeru 2. poloviny 80. let 20. století, který rozhodující měrou přispěl v ruské společnosti k vytvoření psychologické sociální dichotomie „my“ a „oni“. Tento vyhraněný antagonismus se pak ve veřejné komunikaci a především v médiích zřetelně projevoval v účelové volbě jazykových prostředků, bez ohledu na to, na které straně pomyslné barikády se konkrétní mluvčí (autoři textů) v dané chvíli nacházeli. Zvolený metodologický přístup k analýze aktuálního jazykového materiálu ovšem vylučuje použití ideologických kritérií jako rozhodujících či dokonce jediných při hodnocení kvality publicistických textů, protože základem každé stylistické a textové analýzy musí být kritérium profesionality autora bez ohledu na jeho světonázorovou orientaci. Jsme toho názoru, že především autorské mistrovství a jazyková úroveň určují hodnotu publicistických textů v době, kdy už by společnost měla být připravena k diskusi, k názorové pluralitě, k tolerantnosti a úctě k jiným názorům na život a uspořádání světa.

Z hlediska hlubší historické perspektivy je patrné, že v celém sledovaném období se mění především sféra působnosti žurnalistického a publicistického stylu. V poválečném období (až do období „tání“ na přelomu 50.–60. let) publicistický styl a jeho žurnalisticko-informační podstyl v řadě textových žánrů přesahovaly hranice užití v hromadných sdělovacích prostředcích. Pronikání prvků publicistického stylu jako prostředku ideologické a politické agitace bylo v tomto období charakteristické také pro odbornou (společensko-

vědnou) literaturu či pro beletrii. Další vývoj pak postupně směřoval k omezování iradiace prvků publicistického stylu mimo sféru hromadného sdělování a k jeho postupnému sblížení s přirozeným běžně mluveným a psaným spisovným jazykem. Nejvýraznější změny v jazyce publicistiky se projeví v období chruščevovského „tání“, kdy se hromadné sdělovací prostředky začaly do jisté míry diferencovat na více či méně oficiální, což ovšem ještě neznamenovalo možnost jakéhokoliv osobního hodnocení rozhodování a činnosti nejvyšších mocenských struktur sovětské společnosti.

Zásadní předěl ve vzájemných vztazích účastníků řečové komunikace v této oblasti znamenalo období přestavby po r. 1985, kdy se začínají prosazovat autoři nového profilu. Na jedné straně to jsou kritičtí intelektuálové, jejichž hlavním stylistickým vyjadřovacím prostředkem je ironie, na druhé straně „demokratičtí“ autoři, kteří svoji blízkost k „obyčejným lidem“ demonstrují užíváním jazykového substandardu různého druhu, což jim umožňuje verbálně zaujímat vyhraněné postoje a vyslovovat ostré soudy a především odsudky na adresu ideových protivníků. Současně s tím se rozrůžňuje také adresát žurnalistických a publicistických textů, a to nejen na bipolární tábory „demokratů“ a „konzervativců“, ale na množství různě strukturovaných sociálních skupin, což má zpětný vliv na stylové zvláštnosti žánrů a celých specializovaných periodik. Získávací a přesvědčovací funkce těchto textů se potom neprojevuje v přímé agitaci, ale je dosahována výběrem informací, způsobem jejich interpretace s využíváním přímého či nepřímého hodnocení apod.

V mnohem větší míře než v předchozích obdobích se projevuje také funkce autorského sebevyjádření, vznikají vzájemně rozlišitelné individuální styly (idiolekty) jednotlivých publicistů. Celkový styl publicistických textů je pak dán výběrem variantních výrazových prostředků na jednotlivých úrovních jazyka, počínaje ozvláštňením a jazykovou hrou na úrovni grafiky, přes širokou škálu sémantických a stylistických posunů a proměn v oblasti slovní zásoby, až po nové jevy ve sféře idiomatiky a frazeologie.

Z hlediska celkového záměru a cílů práce se ukázalo jako nezbytné pokusit se o vymezení konstitutivních a diferenčních rysů současného publicistického stylu a na tomto základě stanovit stylistické zvláštnosti ruské publicistiky „přestavbového“ a „popřestavbového“ období konce 20. století. Makrolingvistický přístup k takovému výzkumu, umožňující v maximální možné míře objektivizovat získané poznatky, považujeme za nezbytný zejména z toho důvodu, že na přelomu tisíciletí se v ruském společenském povědomí zakořenila dichotomie „demokratická (liberální) a opoziční (vlastenecká) publi-

cistika“, která vede ke dvojí deformaci. Jednak navozuje představu, že existují dva monolitní ideologické a stylistické systémy masmédií bez nějaké vnitřní diferenciaci, jednak tzv. „demokratický tisk“ bývá automaticky považován za „pozitivní“, kdežto „opoziční tisk“ je obecně hodnocen jako „negativní“. Takovéto bipolární nazírání situace v ruské publicistice transformačního období je ovšem nepřipustně zjednodušené a je zřejmé, že výlučně politické kritérium je nutno zaměnit kritériem profesionality.

I když je nesporné, že rozdělení hromadných sdělovacích prostředků na základě politického principu má určitý vztah k jejich jazykové a estetické úrovni, jde pouze o vztah nepřímý. Jedním z úkolů sociologicky orientované jazykovědy je proto mimo jiné rekonstruovat obraz seriózní autentické publicistiky, která by si zasloužila toto označení, bez ohledu na její politickou orientaci.

V celkovém pohledu má ruská žurnalistika a publicistika přestavbového období z jazykové hlediska vysokou profesionální úroveň, což lze ve srovnání s pozdějším stavem vysvětlit setrvačností redakčních přístupů předchozího období, v němž přísná cenzura dohlížela nejen na obsahovou (ideologickou), ale také formálně jazykovou stránku zveřejňovaných textů. Tímto faktem lze poněkud paradoxně vysvětlit také stále značnou frekventovanost novinářských klišé a vysoký stupeň frázovitosti vyjadřování: spíše než zachycením, analýzou a objasňováním společenských procesů je i v tomto období úkolem žurnalistiky stále ještě především tematizace a šíření stranických ideologemů, byť v nové, transformované podobě. Většina žurnalistických textů tak na jedné straně demonstruje vysokou jazykovou kulturu a profesionální zdatnost svých autorů, na druhé straně však neúprosně ukazuje na inerci povrchního, až banálního uvažování, což platí zejména pro počáteční etapu transformačního období ruské společnosti, tedy přibližně do konce 80. let minulého století. V následujícím období monopolní ideologický diktát jedné strany rychle slábne a žurnalisté a publicisté začínají projevovat více samostatnosti jak ve výběru témat, tak v myšlení i ve výběru výrazových prostředků. Přesto ani v první polovině 90. let nelze hovořit obecně o originalitě a „jinakosti“ jazykové stránky ruské žurnalistiky. Toto období je charakteristické především novou ideologizací jazyka i společnosti, projevující se ve sledovaných žánrech vytvářením nových ideologických klišé, především antisovětského a antikomunistického zaměření.

Nicméně už v prvních letech transformačního období se ruská publicistika začíná diferencovat z hlediska míry kompetentnosti. Jeden pól představují ta periodika a publicistické platformy, v nichž dostávají prostor vědecké kapacity, historikové, polito-

logové, literární vědci a spisovatelé, kteří do publicistického diskursu přinášejí odbornou terminologii, přesnost a relativní objektivnost vyjadřování, na druhé straně pak stojí publicističtí diletanti, kteří se dostatečně neorientují v problematice, o které píší, nepřesně a nekorektně používají odborné termíny, nedokážou potlačit autorské „já“ a reprodukují ustálená nebo vytvářejí nová ideologická klišé.

Pro skutečně vědecké, objektivní a ideologicky nepředpojaté zkoumání ruské žurnalistiky a publicistiky transformačního období je proto nezbytné jako základní kritérium posuzování stylistických parametrů textů volit výhradně hledisko profesionální kompetence a vyvarovat se zjednodušujících ideologických kritérií a apriorního hodnocení z hlediska příslušnosti k demokratickému (progresivnímu) nebo opozičnímu (konzervativnímu) politickému proudu.

Při zkoumání jevů a procesů charakteristických pro jazyk současných hromadných sdělovacích prostředků jsou nejčastěji zmiňovány takové jeho zvláštnosti, jako zvýšená expresivita a obraznost, využití nejrůznějších prostředků jazykové hry, kondenzované vyjadřování a s ním spojená úspornost řečových prostředků, příliv anglo-amerického jazykového živelu do ruskojazyčné komunikace a některé další procesy.

Z tohoto hlediska má své metodologické oprávnění zkoumání novinových a časopiseckých titulků, v nichž se všechny výše uvedené jevy projevují v nejkonzentrovanejší a nejtransparentnější podobě. Titulek představuje celistvý a relativně autonomní znak, prezentující text podle principu *pars pro toto* (část místo celku). Titulek plní nejen pojmenovací a vlastní informativní funkci, ale také funkci expresivní, protože slouží jako prostředek pro připoutání pozornosti čtenáře.

Jestliže zvyšování úrovně expresivnosti a tím také výraznosti současných žurnalistických a publicistických textů lze hodnotit jako jednoznačně pozitivní tendenci, pak odvrácenou stranou tohoto procesu je narušování etických norem, které se stává charakteristickým znakem současné veřejné komunikace, a projevuje se v manipulativním využívání jazykových prostředků (včetně rétorických technik), v cyničnosti, vulgárnosti, zvýšené invektivnosti a agresivnosti mnohých textů.

Jedním z důležitých momentů současné jazykové situace je fakt, že jednotlivá jazyková společenství a tedy i jejich jazyky nejsou od sebe navzájem izolované, ale jako součásti širšího geopolitického a kulturního areálu se vyvíjejí ve vzájemném kontaktu s jinými jazykovými společenstvími. V důsledku globalizačních procesů, probíhajících

v současném světě, zesilují mj. také tendence vedoucí k internacionalizaci slovní zásoby národních jazyků.

Internationalizaci slovní zásoby přitom chápeme nejen jako růst počtu a frekvencovanosti cizojazyčných slov ve srovnávaných jazycích, ale také jako zvyšování podílu mezinárodních slovotvorných prvků na tvorbě nových terminologických i neterminologických pojmenování jak v odborné a publicistické sféře, tak v běžně mluveném jazyce. Ze sociologického hlediska hodnotíme internacionalizaci nejen ruského slovníku jako přímý důsledek zvýšeného pohybu lidí (migrace) a informací (informatizace), vedoucího k určité jazykové nivelizaci a homogenizaci, tedy k jakési globalizaci v oblasti mezinárodní i národní komunikace, která na jedné straně přispívá k odstraňování komunikačních bariér, na druhé straně však přináší různé problémy v oblasti jazykové kultury a jazykové politiky. Domníváme se, že v době sjednocující se Evropy jde o otázky v této oblasti nanejvýš aktuální.

Jedním z dalekosáhlých důsledků internacionalizačních procesů, který se v různé míře projevuje v současných slovanských jazycích, je zjevná tendence k narůstání rysů analytičnosti a aglutinativnosti v oblasti tvarosloví a slovotvorby jako důsledek globalizačního vlivu angličtiny v klíčových oblastech veřejné komunikace (médiá, politika, ekonomika, věda, kultura).

V současné ruštině jde v oblasti nominace především o expanzi vícekomponentových kondenzačních slovotvorných modelů aglutinačního typu (abreviace, kompozice, univerbizace), v nichž se na vzniku nových pojmenování podílejí především cizojazyčné, ale i domácí či zdomácnělé analytické (neměnné) prepozitivní či postpozitivní formanty různého typu. Specifičnost pojmenování tohoto typu spočívá v jejich vztahu k tvarosloví, neboť při neměnnosti prvního (analytického) komponentu nejsou pevně zakotvena v ruském deklinačním systému.

Hlavními příčinami vysoké aktivity těchto jednotek jednak jejich sémantika, jednak móda jazykového přejímání. Společenská objednávka vede ke vzniku potřebných vícekomponentových pojmenování, jejichž rychlému vzniku napomáhá právě snadnost jejich tvoření.

I když se tato tendence projevuje v jednotlivých slovanských jazycích v různé míře a zasahuje do tvorby a aktualizace kondenzovaných pojmenování v různých komunikačních sférách nestejnou měrou, jedná se o obecnou dlouhodobě působící tendenci, jejíž vliv na typologické systémově-strukturní vlastnosti slovanských jazyků může v historické

perspektivě nadále sílit v té míře, do jaké se budou v mezinárodní komunikaci prosazovat obecné globalizační tendence.

Současně je ze srovnávacího hlediska zajímavé pozorovat, jak historicky vzniklé systémově-strukturní odlišnosti ve sféře gramatiky ovlivňují nestejnou působení těchto tendencí na rozšíření a produktivnost kondenzačních slovtvorných modelů v jednotlivých slovanských jazycích.

Ze srovnání ruštiny s češtinou vyplývá, že ačkoliv ve vztahu k češtině při přejímání cizích pojmenování a slovtvorných elementů rovněž celkově slábne postavení adaptačních modelů, zejména těch s oporou v jazycích klasických a slovanských, a naopak posiluje se pozice modelů s oporou v angličtině, přesto tendence k autentizaci a minimalizování adaptačních změn se v češtině prosazuje v mnoha směrech odlišnou měrou.

Metodologickým i tematickým pojátkem většiny textů soustředěných v této práci je v zásadě sledování jazykových změn a změn řečového chování pod vlivem sociálních faktorů. V obecné rovině se tak ukazuje, že vedle sledování posunů v jednotlivých podsystemech jazyka (zejména lexikálním a gramatickým) se jako nejmarkantnější a nejzávažnější jeví zejména dvě oblasti, které se v obecném pohledu pro další vývoj jazyků ukazují jako dlouhodobě určující: jsou to na jedné straně změny týkající se struktury funkčních variant jazyka, především pak publicistického stylu, na straně druhé jde potom o zkoumání vzájemné koexistence kodifikovaného (spisovného) jazyka a jeho nekodifikovaných (nespisovných) variant, přičemž názory badatelů na tuto dynamiku a její další směřování se často diametrálně liší. Výsledky našeho badatelského snažení nicméně potvrzují obecnou tezi, kterou sdílí většina současných badatelů v této oblasti: všechny změny probíhající v transformačním období ve slovanských jazycích střední a východní Evropy, byť by jejich hodnocení z hlediska jazykové kultury vyznělo sebenepříznivěji, jsou konec konců odrazem jazykové evoluce. Jazyk může existovat pouze tehdy, jestliže se během svého vývoje neustále mění a přizpůsobuje vyjadřovacím potřebám jeho nositelů; v opačném případě zaniká, tak jako zanikají jazyky malých etnik. Mluvíme-li tedy o stavu konkrétního jazyka, mluvíme především o „stavu“ lidí, kteří tímto jazykem hovoří, a o těch změnách, k nimž dochází v řečovém chování, a tedy i jazykovém vědomí nositelů jazyka. Tento fakt naznačuje jeden z hlavních směrů, kterým by se moderní jazykověda měla v budoucnu ubírat, chce-li se podílet na řešení stále složitějších problémů v globalizujícím se, a přesto stále velmi diverzifikovaném světě.

РЕЗЮМЕ

Настоящая работа представляет собой упорядоченное, актуализированное и дополненное собрание подготовительных текстов и статей, в которых мы с конца 80-х гг. XX века в сопоставительном плане занимались вопросами динамики словарного состава русского и чешского языков, с особым учетом тенденций интренационализации, считающихся нами общей чертой, характерной для развития всех современных славянских языков, и являющихся результатом сложного комплекса глобализационных процессов, происходящих во всем цивилизованном мире.

Работа состоит из двух тематически и методологически относительно самостоятельных, но, тем не менее, в предметном плане органически связанных частей.

Обе части работы посвящены анализу изменений, произошедших за последние десятилетия в области публицистики в постперестроечном и современном российском культурном и языковом пространстве.

В большинстве включенных в работу текстов, соответственно, делается попытка продемонстрировать зависимость системно-языковых изменений и речевого поведения носителей языка от социально-политической ситуации в стране, от потребностей носителя языка, от типа идеологического (в данном случае нового по сравнению с советским периодом) заказа или, наоборот, нарочитого, показательного отказа от него – то есть все то, что далеко не всегда осознается (зачастую осознается много позже) «внутри» системы. Следовательно, главная цель представленной работы в целом – определить концептуальные изменения в сфере языка с точки зрения ценностных ориентиров в современной русской языковой ситуации.

Несколько вошедших в первую часть настоящей работы многоаспектных эссе об актуальных изменениях языка написаны на материале публицистики конца XX – начала XXI вв., что, безусловно, оправдано: именно этот стилистический регистр остро и быстро реагирует на социально-политические изменения в стране и мире, отражая потребности и ценности современного человека. Более того, в последние десятилетия становится очевидным, что язык классической, художественной литературы сегодня перестает играть в обществе роль лингвистического и эстетического

эталона, уступив место языку средств массовой информации, которые активно меняют образ социально престижной языковой системы.

Язык публицистики перестроечного и постперестроечного периода исследуется комплексно: осознание метаморфоз языка в их тесной связи с изменениями, происходящими в сознании российского человека, определили и структуру цикла статей. Так, от анализа языковой ситуации в России на фоне изменяющейся карты Европы, языка эпохи социально-политических катаклизмов 80–90-х годов, приходим к собственно лингвистической оценке современных публицистических текстов, определяя ее как лингвоэстетическую (стилевую). Применяемый нами данный термин позволяет выразить убеждение, что именно с таких позиций сегодня следует рассматривать языковые особенности стиля, который до недавнего времени изучался лишь в структурном и функциональном аспектах. Лингвоэстетический подход к современному русскому тексту определил и необходимость выявления языковых критериев аутентичности журналистики и публицистики переходного периода российской социально-политической истории.

В методологическую основу большинства статей положен тезис о том, что все изменения, которые претерпевают славянские языки сегодня в изменяющейся Европе, обусловлены закономерностями их внутреннего развития как систем, не просто постоянно развивающихся, а изменяющихся в соответствии с потребностями носителя языка. Когда мы говорим о статусе конкретного языка, мы говорим о «статусе» говорящего на нем человека.

Выводы о состоянии публицистики в настоящее время корректны исключительно на фоне экскурса в недавнюю историю России, поэтому несколько глав посвящено анализу истоков актуальных изменений языка и жанров публицистики начала XXI века, обращаясь ко времени настоящего журналистского бума второй половины 80-х годов века XX, поделившего страну на «нас» и «их» вне зависимости от того, по какую сторону баррикад говорящие или авторы текстов находились. Однако лингвоэстетический подход к языку публицистики не позволяет говорить об идеологическом критерии как о единственно возможном при оценке текста, потому что в основе любого стилистического анализа должен лежать критерий профессионализма журналиста, к какому бы политическому лагерю он ни принадлежал, в каком бы из средств массовой информации ни печатался. Лишь мастерство журналиста и язык его статьи определяют ценность публицистического текста сегодня,

когда общество уже должно быть готово к дискуссии, к плюрализму мнений, толерантности и уважению к иному взгляду на мир.

Во второй раздел настоящей работы подобраны тексты статей, посвященных процессам интеграции иноязычных элементов в лексическую систему современного русского языка в сопоставлении с положением в чешском языке.

Одним из важных моментов современной языковой ситуации является факт, что отдельные языковые общности и соответствующие языки не находятся в изоляции, а развиваются в контакте с другими общностями и их языками, являясь составной частью более широкого географического, политического и культурного ареала. В результате происходящих в мире глобальных процессов в области языка усиливаются, помимо других процессов, тенденции к интернационализации словарного состава национальных языков.

Процесс интернационализации словарного состава славянских языков, проявляющийся, прежде всего, в активизации использования в них иноязычных слов, в основном англицизмов и американизмов, представляет собой особую статью в области динамики языковых систем.

С точки зрения пополнения и развития словарного состава современных славянских языков иноязычные наименования интересны постольку, поскольку они сами становятся мотивирующими основами для образования принадлежащих к разным частям речи новых производных наименований. Базовыми словами, на основе которых создаются новые словообразовательные гнезда, становятся в основном иноязычные существительные из области политики, экономики, торговли, вычислительной техники, а также спорта, культуры, моды или быта.

Интернационализация словарного состава, однако, не исчерпывается одним только лексическим заимствованием, а затрагивает также саму область словообразования. Речь идет, во-первых, об активизации в процессе неологической номинации употребления аффиксальных морфем иностранного происхождения, соединяющихся с основами как иноязычного, так и славянского происхождения, и, во-вторых, о процессе превращения иноязычных слов или корневых морфем в новые словообразовательные элементы.

Преобладающее большинство такого рода новообразований возникает в сфере профессионального общения, но многие из них через посредство масс-медиа проникают в обиходно-разговорный и литературный язык.

Процесс интернационализации словарного состава славянских языков можно в более широких общественных рамках рассматривать как одно из проявлений глобализации. Однако, между тем как процесс глобализации оценивается социологами скорее как явление, вызывающее новые социальные и экономические проблемы, интернационализационные тенденции в сфере языка надо оценивать как явление, облегчающее процесс международной коммуникации и способствующее лучшему межнациональному взаимопониманию как в среднеевропейском регионе, так и за его пределами.

С процессом интернационализации (или же языковой глобализации) тесно связано усиление в современных славянских языках тенденции к аналитизму и нарастанию черт агглютинативности в области формо- и словообразования, причем экстралингвистические, социальные причины этих процессов чаще всего усматриваются в глобализирующем воздействии английского языка в ключевых областях общественной коммуникации (масс-медиа, политика, экономика, наука, культура).

Хотя тенденция к аналитизму проявляется в отдельных славянских языках с разной степенью интенсивности, оказывая неодинаковое влияние на создание и актуализацию компрессированных наименований в разных сферах общения, речь идет об общей, долговременно действующей тенденции, влияние которой на типологические системно-структурные свойства славянских языков может в исторической перспективе продолжать усиливаться по мере того, как в международной коммуникации будут усиливаться общие глобализационные тенденции.

В современном русском языке в области номинации речь идет, в первую очередь, об усиливающейся продуктивности компрессивных словообразовательных моделей типа аббревиации, словосложения, сложно-сокращенного способа, сращения или усечения, в которых в создании новых наименований в качестве словообразовательных элементов участвуют, прежде всего, разного рода иноязычные, но также исконно русские или усвоенные русским языком и стоящие в препозиции или постпозиции аналитические (неизменяемые) языковые единицы.

Специфика новообразований данного типа состоит в их отношении к словозменению, так как они – при частной несклоняемости аналитического элемента – менее основательно стоят на пространстве свойственной славянским языкам деклинации.

В виде основных причин высокой активности указанных единиц приводятся прозрачность их семантики, мода на иноязычность и стремление к экономии средств выражения. Лавинообразному созданию данного типа новых наименований способствуют благоприятные экстралингвистические факторы. Социальный заказ вызывает создание важных для современной эпохи составных номинаций, активности которых содействует легкость их порождения.

Сравнение русского и чешского языков показывает, что, несмотря на то, что также в современном чешском языке по отношению к заимствованию иноязычных наименований и словообразовательных элементов ослабевает действие адаптационных моделей, основывающихся на классических и славянских языках, и, наоборот, укрепляется позиция моделей, имеющих опору в английском языке, в чешском языке тенденция к аналитизму проявляется в некотором отношении отличающимся от ситуации в русском языке образом.

Результаты наших исследовательских стремлений подтверждают общепринятый тезис о том, что все изменения и инновации, происходящие в трансформационный период в славянских языках Центральной и Восточной Европы, как бы они с точки зрения культуры языка ни оценивались, в конечном итоге являются отражением языковой эволюции. Язык может существовать только при условии, что он на всем протяжении своего развития постоянно меняется и приспосабливается к выразительным потребностям его носителей. В противном случае язык исчезает, подобно тому, как исчезают языки малых этносов. Следовательно, говоря о состоянии конкретного языка, мы имеем в виду, главным образом, «состояние» людей, говорящих на данном языке, и те изменения, которые наблюдаются в речевом поведении и, тем самым, в языковом сознании носителей языка.

Данный факт указывает на одно из важнейших направлений, которому современному языкознанию в будущем придется следовать, если оно хочет претендовать на право принимать участие в решении все более сложных проблем в глобализирующемся, но, тем не менее, все еще весьма диверсифицированном мире.

POUŽITÁ LITERATURA

- ABRAHAM, P.: *Průvodce duchovními a politickými dějinami Ruska XX. století*. Praha: CDVU MU, 1993.
- BAREŠ, K.: *Tvoření slov v anglickém odborném stylu. Suffixace*. Praha: Nákladem Karlovy university, 1976.
- BENVENISTE, E.: *Problèmes de linguistique générale, II*, Paris: Gallimard, 1974.
- BRABCOVÁ, R.: *Společensko-politické změny a jejich odraz v současné češtině*. Slavia, 1998, 67, 1–2, 107–112.
- BRANDNER, A.: *Projevy analytismu v ruštině*. In: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity A 63, Brno: Masarykova univerzita, 2005, 81–93.
- ČMEJRKOVÁ, S.: *Jazyk reklamy*. In: Český jazyk na přelomu tisíciletí. Praha: Academia, 1997, 133–145.
- DANEŠ, F. – KRAUS, J.: *K současnému stavu jazykové kultury a kultury dorozumívání vůbec*. Naše řeč, 1993, 76, 3, 139–141.
- DANEŠ, F. a kol.: *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia, 1997.
- DOKULIL, M. – KUCHAR, J.: *Slovotvorná charakteristika cizích slov*, Naše řeč, 1977, 60, 169–185.
- FAIRCLOUGH, N.: *Language and Power*. London 1989.
- FILIPEC, J.: *Naše současná společnost, slovní zásoba a slovníky*. Naše řeč, 1992, 75, 1, 1–11.
- FILIPEC, J. – ČERMÁK, F.: *Česká lexikologie*. Studie a práce lingvistické [20]. Praha: Academia, 1985.
- GAJDA, S. (red.): *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich I*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2000.
- GAZDA, J.: *Dynamika a internacionalizace slovní zásoby současné ruštiny*. Brno: Masarykova univerzita, 2002a.
- GAZDA, J.: *Integrace cizojazyčných prvků v slovní zásobě současné ruštiny a češtiny*. Kandidátská disertační práce. Brno, 1990.
- GAZDA, J.: *Integrační tendence v oblasti tvoření slov v současných slovanských jazycích (se zvláštním zřetelem k situaci v ruštině a češtině)*. In: Integrace v jazycích – jazyky v integraci. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010, 83–98.
- GAZDA, J.: *Integration Tendencies in Word Formation in Current Slavonic Languages: Focussing on the Situation in Russian and Czech*. In: Languages in the Integrating World. Muenchen : Lincom Europa, 2010, 105–122.
- GAZDA, J.: *Jazyková situace ruštiny a češtiny v transformující se Evropě a globalizujícím se světě*. In: Humanitní vědy: klíčová témata a evropská integrace na počátku 21. století. Sborník z mezinárodní konference uspořádané Vysokou školou Karla Engliše v Brně dne 24. června 2002. Brno: Nakladatelství Linie, 2002b, 71–79.

- GAZDA, J.: *K charakteristice ruských publicistických textů počáteční etapy transformačního období*. Opera Slavica, 2004, XIV, 4, 17–27.
- GAZDA, J.: *K některým filozoficko-historickým aspektům ruského politického slovníku přelomového období*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada jazykovědná, A 43. Brno: Masarykova univerzita, 1995, 127–134.
- GAZDA, J.: *K systémovým aspektům některých internacionalizačních procesů v slovní zásobě současné ruštiny*. Opera Slavica, 1993, III, 2, 37–42.
- GAZDA, J.: *Slovník ruské publicistiky včera a dnes*. Alternativa plus: literatura, umění, kritika, historie, 2002c, VI, 3/4, 32–37.
- GAZDA, J.: *Současná jazyková situace a její odraz v jazyce hromadných sdělovacích prostředků*. In: Jazykovědná rusistika na počátku nového tisíciletí. Brno: Ústav slavistiky FF MU v Brně, 2002d, 37–44.
- GAZDA, J. – OTEVŘELOVÁ, J.: *Jazykovaja igra v gazetnych zagolovkach*. Przegląd Rusycystyczny, 2006, XXVIII, 3 (115), 19–30.
- GAZDA, J. – POSPÍŠIL, I.: *Proměny jazyka a literatury v současných ruských textech*. Spisy Filozofické fakulty MU č. 367, Brno: Masarykova univerzita, 2007.
- GŁOWIŃSKI, B.: *Nowomowa po polsku*. Warszawa: Wydawnictwo PEN, 1991.
- HORECKÝ, J. – Buzássyová, K. – Bosák, J.: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Veda, 1989.
- CHLOUPEK, J.: *Funkční styly dnes*. Naše řeč, 1994, 77, 2, 57–66.
- CHLUPÁČOVÁ, K.: *K sémantické neologii v současné ruštině*. Slavica Pragensia, 1985, 25, 253–262.
- IBLER, R. (Hrsg.): *Von den sozialistischen zu einer marktorientierten Kultur? Transformationen*. Gesellschaften im Wandel. Band 1. Würzburg: Ergon Verlag, 2000.
- JAKOBSON, R.: *Synchronní a diachronní studium jazyka*, Slavia, 1992, 61, 15–22.
- KARLÍK, P. – NEKULA, M. – RUSÍNOVÁ, Z. (ed.): *Příruční mluvnice češtiny*. Brno: Lidové noviny, 1995.
- KORZENIEWSKA-BERCZYŃSKA, J.: *Innowacje w językowym obrazie świata Rosjan (Na podstawie publicystyki współczesnej)*. Olsztyn: Wydawnictwo WSP, 1996.
- KOŘENSKÝ, J.: *Metodologické problémy porovnávání vývoje a synchronní dynamiky současných slovanských jazyků*. Slavia, 1998, 67, 1–2, 99–106.
- MARTINCOVÁ, O. – SAVICKÝ, N.: *Hybridní slova a některé obecné otázky neologie*, Slovo a slovesnost, 1987, 48, 124–139.
- MARTINCOVÁ, O.: *Vývojové procesy v současné české slovní zásobě*. In: Dynamika současné češtiny z hlediska lingvistické teorie a školské praxe. Praha: PdF UK, 1988, 105–112.
- MARTINCOVÁ, O.: *K popisu dynamiky slovo tvorného systému*. In: Rozumět jazyku. Sborník k významnému životnímu jubileu prof. PhDr. Radoslavy Brabcové. Praha: Pedagogická fakulta UK, 1995, 38–42.
- MARTINCOVÁ, O. a kol.: *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů*. Praha: Academia, 1998.

- MARTINCOVÁ, O.: *Nová víceslovná pojmenování*. In: Neologizmy v dnešní češtině. Praha: ÚJČ AV ČR, 2005, 212–231.
- MEILLET, A.: *Aperçu d'une histoire de la langue grecque*, 7-e édition, Paris: Librairie Klincksieck, 1965.
- MONTGOMERY, M.: *An Introduction to Language and Society*. London 1986.
- MRAVINACOVÁ, J.: *Přejímání cizích lexémů*. In: Neologizmy v dnešní češtině. Praha: ÚJČ AV ČR, 2005, 187–211.
- PALEK, B.: *Základy obecné jazykovědy*. Praha: SPN, 1989.
- PANZER, B. (Hrsg.): *Entwicklung und Struktur des Wortschatzes in den europäischen Sprachen*. Frankfurt a. M.: Peter Lang, 1993.
- PETR, J. – DEŠERIJEV, J. D.: *Развитие языковой жизни стран социалистического содружества*. Praha, 1987.
- PISAREK, W. (red.): *Polszczyzna 2000. Oredzie o stanie języka na przelomie tysiąclecia*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 1999.
- POPELA, J.: *Skaličková jazyková typologie*. Masarykova univerzita, Brno 2006. (Dostupné z: <http://zoul.fleuron.cz/typologie.pdf>).
- PUZYNINA, J.: *Język wartości*. Warszawa: PWN, 1992.
- REITER, N. – HINRICHS, U. – LEEUWEN-TURNOVCOVÁ, J. van (Hrsg): *Sprachlicher Standard und Substandard in Südosteuropa in Osteuropa*. Osteuropa-Institut an Freien Universität Berlin, Band 25. Berlin, 1994.
- RUDINCOVÁ, B.: *Typy pojmenování v současné ruštině*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2000.
- SÁDLÍKOVÁ, M. – SAVICKÝ, N. – ŠIŠKOVÁ, R. – ŠLAUFOVÁ, E.: *Slovník postpřelomové doby*. Slavia, 1994, 63, 3, 267–276.
- SAVICKÝ, N. P.: *Pohyb ve slovní zásobě a v neologii*. Slavia, 68, 1, 3–7.
- SÉMON, J.-P. – WŁODARCZYK, H. (red.): *Les medias en URSS à l'heure de Glasnost*. Revue des études slaves, v. 62, Paris, 1990.
- SEROT, P.: *Analyse du discours politique soviétique*. In: Cultures et Sociétés de l'Est, 2. Paris 1986.
- SIMPSON, P.: *Language, Ideology and Point of View*. London 1993.
- STICH, A.: *Existuje u nás pocit ohrožení jazyka?* Naše řeč, 1995, 78, 2, 61–73.
- ŠIMANDL, J.: *Počestvování a dnešní české tvarosloví*. In: Čeština – univerzália a specifika 3. Brno: Masarykova univerzita, 2001, 265–275.
- ŠIRJAEV, E. (red.): *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Russkij jazyk*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 1997.
- ŠRÁMEK, R. (ed.): *Spisovnost a nespisovnost dnes: sborník příspěvků z mezinárodní konference Spisovnost a nespisovnost v současné jazykové a literární komunikaci*. Brno: Masarykova univerzita, 1996.
- UHER, F.: *Jazyková globalizace, čeština a její výuka*. Český jazyk a literatura, 51, 5–6, 2000, 111–119.

ULIČNÝ, O. (rec.): *Lew N. Zybatow: Russisch im Wandel. Die russische Sprache seit der Perestrojka*. Slovo a slovesnost, 58, 1997, 147–150.

VACHEK, J. (ed.): *Pražský lingvistický kroužek: Teze předložené prvému sjezdu slovanských filologů v Praze 1929*. In: U základů pražské jazykovědné školy. Praha: Academia, 1970.

WASZAKOWA, K.: *Przejawy tendencji do internacionalizacji w systemach słowotwórczych języków zachodniosłowiańskich*. In: Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich. 1. Słowotwórstwo / Nominacja. Red. I. Ohnheiser. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2003, 78–102.

WASZAKOWA, K.: *Przejawy internacionalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny*. Warszawa: WUW, 2005.

WEISS, D.: *Was ist neu am „newspeak“? Reflexionen zur Sprache der Politik in der Sowjetunion*. In: *Slavistische Linguistik 1985*. München: Sagner, 1986.

ZASLAWSKY, V., Fabris, M.: *Лексика неравенства – к проблеме развития русского языка в советский период*. Revue des etudes slaves 1982, v. 54, 13.

ZEMSKAJA, E. A., Ermakova, O. P., Rudnik-Karwatowa, Z.: *Tendencje rozwojowe w słowotwórstwie języka polskiego i rosyjskiego końca XX stulecia*. Slavica, 1999, 68, 1, 9–18.

ZIKOVÁ, N.: *Slovotvorná charakteristika substantivních neologizmů*. Diplomová práce. Brno 1998

ZYBATOW, L. N.: *Russisch im Wandel. Die russische Sprache seit der Perestrojka*, Wiesbaden – Berlin 1995.

АВЕРИНЦЕВ, С.: *Крещение Руси и путь русской культуры*. Москва: Наука, 1990.

АВРАМОВА, Ц.: *Словообразователни тенденции при съществителните имена в българския и чешкия език в края на XX век*. София: Херон Прес, 2003.

АЗНАБАЕВА, Л. А.: *Принципы речевого поведения адресата в конвенциональном общении*. Уфа, 1998.

АКУЛЕНКО, В. В.: *Вопросы интернационализации словарного состава языка*. Харьков, 1972.

АЛЕКСАНДРОВА, О. В.: *Язык средств массовой информации как часть коллективного пространства общества*. In: Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования. Тезисы докладов междунар. науч. конференции. Москва, 2003.

АННУШКИН, В. И.: *Стиль речи СМИ – стиль жизни общества*. In: Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования. Тезисы докладов междунар. науч. конференции. Москва, 2001.

АФАНАСЬЕВА, Ю. Н. (ред.): *Иного не дано*. Москва: Прогресс, 1988.

АФАНАСЬЕВА, Ю., Ферро, М. (ред.): *Опыт словаря нового мышления*. Москва: Прогресс-Пайо, 1989.

БАРАНОВ, А. Н.: *Языковые игры времен перестройки*. Russistik, 1993, 5, 2, 63–74.

БАРАНОВ, А. Н., КАРАУЛОВ, Ю. Н.: *Словарь русских политических метафор*. Москва: Изд. Помовский и партнеры, 1994.

- БАСОВСКАЯ, Е. Н.: *Творцы черно-белой реальности: о вербальной агрессии в средствах массовой информации*. In: Критика и семиотика. 2004, 7.
- БЕНКОВИЧОВА, Я.: *Инновации в современной русской и словацкой лексике*. In: Porovnávací opis statiky a dynamiky súčasného ruského jazyka z teoretického a praktického hľadiska. Bratislava: STIMUL, 1998, 43–49.
- БЕРДЯЕВ, И. А.: *Истоки и смысл русского коммунизма*. Париж: YMCA-PRESS, 1955.
- БЕРЕЗИН, Ф. М. – ТАРАСОВ, Е. Ф (ред.): *Речевое воздействие в сфере массовой коммуникации*. Москва: Наука, 1990.
- БОНДАРЕНКО, В.: *Позиция. Книга критики*. Москва 1989.
- БОРИСЕНКО-СВИНАРСКАЯ, В.: *Современные тенденции перестройки лексического состава русского литературного языка*. In: Славистика. Књига XIII. Београд: Славистичко друштво Србије, 2009, 82–88.
- БУЛДАКОВА, М. Н.: *Метафора и префикс анти- в современном русском языке*. Opera Slavica, 1994, IV, 4, 24–28.
- БУТАКОВА, Л. О.: *Прецедентные феномены в интерьере коммуникативной системы текста*. In: Человек – коммуникация – текст: Сб. статей. Под ред. А. А. Чувакина. Вып. 6. Барнаул, 2004.
- ВАЛГИНА, Н. С.: *Активные процессы в современном русском языке: Учебное пособие*. Москва: ЛОГОС, 2003.
- ВАСИЛЬЕВ, В.: *Прозрение*. In: Зависит от нас: Перестройка в зеркале прессы. Москва: Книжная палата, 1988, 224.
- ВАСИЛЬЕВ, А. Д.: *Тексты российского телевидения: к вопросу о преемственности мифологизации*. In: Теоретические и прикладные аспекты речевого общения. Науч.-метод. бюллетень. Вып. 6. Красноярск-Ачинск, 1998.
- ВЕПРЕВА, И. Т.: *Рефлективы как источник информации об изменениях в русской языковой картине мира*. In: Русский язык сегодня. Вып. 1. Сб. статей. / РАН. Ин-т рус. яз. Им. В. В. Виноградова. Отв. Ред. Л. П. Крысин. Москва, 2000, 26–34.
- ВЕПРЕВА, И. Т.: *Языковая рефлексия в постсоветскую эпоху*. Екатеринбург, 2002.
- ВИННИК, С. В.: *Социолингвистическая интерпретация политических неологизмов американского происхождения (autoreferát kandidátské disertace)*, Minsk 1986.
- ВИНОГРАДОВА, В. В.: *О некоторых изменениях в стилистике русского языка*. Stylistika VII, 1998, 135–157.
- ВИНОКУР, Т. Г.: *Говорящий – слушающий: варианты речевого поведения*. Москва, 1993.
- ВОЛКОВ, А. – ПУГАЧЕВА, М. – ЯРМОЛЮК, С.: *Предисловие*. In: Пресса в обществе (1959–2000). Оценки журналистов и социологов. Москва, 2000.
- ВОЛКОВ, С. С. – СЕНЬКО, Е. В.: *Неологизмы и внутренние стимулы языкового развития*. In: Новые слова и словари новых слов. Под ред. Н. З. Котеловой, Ленинград: Наука, 1983, 43–57.
- ВОЛОДИНА, М. Н.: *Язык СМИ – основное средство воздействия на массовое сознание*. In: Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования. Тезисы докладов междунар. науч. конференции. Москва, 2003.

- ГАЗДА, Й.: *Интернационализационные тенденции в развитии словарного состава современных западнославянских языков*. Opera Slavica, 2000, X, 4, 29–37.
- ГАЗДА, Й.: *Интернационализационные словообразовательные тенденции в современном русском и чешском языках*. In: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada jazykovědná, A 49. Brno: Masarykova univerzita, 2001, 127–137.
- ГАЗДА, Й.: *Исследование языка СМИ – одно из важнейших направлений в современной русистике*. In: Русский язык как инославянский: современное изучение русского языка и русской культуры в иноязычном окружении. Београд : Славистичко друштво Србије, 2010, 103–115.
- ГАЗДА, Й.: *Лексика современной русской публицистики и общие тенденции развития языка*. In: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské university. Řada jazykovědná, A 46. Brno: Filozofická fakulta brněnské university, 1997, 157–164.
- ГИЛЯРЕВСКИЙ, Р. С. – СТАРОСТИН, Б. А.: *Иностранные имена и названия в русском тексте. Справочник*. Москва: Высшая школа, 1985.
- ГОЛАНОВА, Е. Л.: *Об одном типе препозитивных единиц в современном русском языке*. In: Развитие современного русского языка 1972. Словообразование. Членимость слова. Москва: Наука, 1975, 160–174.
- ГОЛЕВ, Н. Д – ЧЕРНЫШОВА, Т. В.: *Публицистический антропотекст как отражение социальной позиции адресата*. In: Вестник Томского государственного университета. Серия «Философия. Культурология. Филология». 2003, 277.
- ГОРАЛИК, Л.: *Некоторые процессы в новейшей русской лексике*. Čs. rusistika 1989, 34, 144–148.
- ГОРБАНЕВСКИЙ, М. В.: *Будь осторожен, выбирая слово!* In: Цена слова. Из практики лингвистических экспертиз текстов СМИ в судебных процессах по защите чести, достоинства и деловой репутации. Изд. 2. Москва, 2002.
- ГРАЙС, Г. П.: *Логика и речевое общение*. In: Новое в зарубежной лингвистике: Лингвистическая прагматика. Вып. XVI. Москва, 1985.
- ГУДКОВ, Д. Б.: *Функционирование прецедентных феноменов в публицистическом дискурсе российских СМИ*. In: Политический дискурс в России – 4: Материалы рабочего совещания 22 апреля 2000 г. Москва, 2000.
- ДАММ, Т. И.: *Комические афоризмы в современной газете*. Русская речь, 2002, 5, 48–52.
- ДЕГТЕВА, Е. В. – ЯГУБОВА, М. А. *Оценочное слово в языке газеты*. In: Вопросы славистики. Вып. 28. Саратов, 1999.
- ДЕЙК, ван Т. А. – КИНЧ, В.: *Стратегия понимания связного текста*. In: Новое в зарубежной лингвистике: Когнитивные аспекты языка. Вып. XXIII. Москва, 1988.
- ДОБРОСКЛОНСКАЯ, Т. Г.: *Социозначимые свойства медиа-речи*. In: Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования. Тезисы докладов междунар. науч. конференции. Москва, 2001.
- ДУЛИЧЕНКО, А. Д.: *Русский язык конца XX столетия*. Slavistische Beiträge, Band 317, Verlag Otto Sagner, München, 1994.

- ЕВТУШЕНКО, Е.: *Притерпелость*. In: Если по совести. Сборник статей. Москва: Художественная литература, 1988, 145-152.
- ЕРМАКОВА, О. П.: *Семантические процессы, характерные для русской лексики 80ых - 90ых годов в связи с процессами общественно-политическими*. In: Aufbau, Entwicklung und Struktur des Wortschatzes in den europCischen Sprachen. Frankfurt a. M. 1993, 183-197.
- ЖУРАВЛЕВ, В. К.: *Внешние и внутренние факторы языковой эволюции*. Москва: Наука, 1982.
- ЗАСОРИНА, Л. Н.: *Об активизации в русском словообразовании производных некоторых интернационализмов*. In: Новые слова и словари новых слов. Под ред. Н. З. Котеловой. Ленинград: Наука, 1978, 126-135.
- ЗЕМСКАЯ, Е. А.: *Современный русский язык. Словообразование*. Москва: Просвещение, 1973.
- ЗЕМСКАЯ, Е. А.: *Словообразование как деятельность*. Москва: Наука, 1992.
- ЗЕМСКАЯ, Е. А.: *Активные процессы современного словопроизводства*. В кн.: Русский язык конца XX столетия (1985-1995). Под ред. Е. А. Земской. Москва: Языки русской культуры, 1996, 90-141.
- ЗЕМСКАЯ, Е. А. (ред.): *Русский язык конца XX столетия (1985-1995)*. Москва: Языки русской культуры, 1996.
- ЗЕМСКАЯ, Е. А.: *Активные тенденции в словопроизводстве*. In: Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Russkij jazyk. Red. Evgenij Širjaev, Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 1997, 167-200.
- ЗЕМСКОВА, Т. (ред.): *15 встреч в Останкине*. Москва: Политиздат, 1989.
- ЗЕМЦОВ, И.: *Реальность и грани перестройки*. Справочник. London: Overseas Publications Interchange Ltd., 1989.
- ЗЕМЦОВ, И.: *Советский политический язык*. London: Overseas Publications Interchange Ltd., 1985.
- ЗИЛЬБЕРДТ, Б. А.: *Социопсихолингвистическое исследование текстов радио, телевидения, газеты: Монография*. Саратов, 1986.
- ЗИМКОВА, Л.: *Газетный заголовок как составная часть текста газетной статьи*. In: Studie z textové lingvistiky. Olomouc: UP Olomouc, 1990, 66-74.
- ИВАНОВА, И.: *Смена языка*. Москва: Знамя, 1995.
- ЙИРАЧЕК, Й.: *Интернациональные суффиксы существительных в современном русском языке*. Brno: Universita J. E. Purkyně, 1971.
- КАБАНОВ, В. Т. (ред.): *Зависит от нас: Перестройка в зеркале прессы*. Москва: Книжная палата, 1988.
- КАКОРИНА, Е. В.: *Стилистический облик оппозиционной прессы*. In: Русский язык XX столетия (1985-1995). Москва: Языки русской культуры, 1996, 409-425.
- КАКОРИНА, Е. В.: *Сфера массовой коммуникации: отражение социальной ориентированности языка в текстах СМИ*. In: Современный русский язык. Социальная и функциональная дифференциация. Под ред. Л.П. Крысина. Москва, 2003.

- КАНУННИКОВА, В. (ред.): *Если по совести*. Сборник статей. Москва: Художественная литература, 1988.
- КАРАУЛОВ, Ю. Н.: *О состоянии современного русского языка*. Русская речь, 2001, 3, 25–30.
- КАРАУЛОВ, Ю. Н.: *Язык СМИ как модель общенационального языка*. In: Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования. Тезисы докладов междунар. науч. конференции. Москва, 2001.
- КИКЛЕВИЧ, А. К. – ПОТЕХИНА, Е. А.: *О суггестивной функции текста*. In: Фатическое поле языка (памяти профессора Л.М. Мурзина). Межвуз. сб. науч. трудов. Пермь, 1998.
- КОБОЗЕВА И.М. *Лингвопрагматический аспект языка СМИ*. In: Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования. Тезисы докладов междунар. науч. конференции. Москва, 2003.
- КОВАЛЬДЖИ, К.: *Патриоты и патриотисты*. Литературная газета, 2001, 47, 5.
- КОЖЕНЕВСКА-БЕРЧИНСКА, И.: *Синдром военизации в современном публицистическом дискурсе. Российское социополитическое пространство на фоне польской действительности*. In: Этика и социология текста: Сб. статей науч.-методич. семинара «TEXTUS». Вып. 10. Санкт-Петербург – Ставрополь, 2004.
- КОЖИН, А. Н. – КРЫЛОВА, О. А. – ОДИНЦОВ, В. В.: *Функциональные типы русской речи*. Москва, 1982.
- КОЖИНА, М. Н.: *Стилистика русского языка*. Москва, 1993.
- КОЛЕСОВ, В. В.: *Русская ментальность и развитие русского языка*. Russistik, 1995, 20–25.
- КОЛЕСОВ, В. В.: *Русская речь. Вчера. Сегодня. Завтра*. Санкт-Петербург: Юнга, 1998.
- КОЛТУНОВА, М. В.: *Конвенции как прагматический фактор речевого общения*. In: Языковое сознание: устоявшееся и спорное. XIV междунар. симпозиум по психолингвистике в теории коммуникации. Москва, 2003.
- КОРМИЛИЦЫНА, М. А.: *Экспрессивные синтаксические конструкции в современной прессе*. In: Проблемы речевой коммуникации. Межвуз. сб. науч. трудов. Под ред. М.А. Кормилицыной. Саратов, 2003.
- КОСТОМАРОВ, В. Г.: *Русский язык в иноязычном потоке*, Русский язык за рубежом, 1993, 2, 58–62.
- КОСТОМАРОВ, В. Г.: *Языковой вкус эпохи. Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа*. Москва: Педагогика-Пресс, 1994.
- КОТЕЛОВА, Н. З. (ред.): *Новое в русской лексике. Словарные материалы – 77(–83)*. Москва: Русский язык, 1980(–1987).
- КОТЕЛОВА, Н. З. (ред.): *Новые слова и значения. Словарь-справочник по материалам прессы и литературы 60-х годов*. Москва: Советская энциклопедия, 1973.
- КОТЕЛОВА, Н. З. (ред.): *Новые слова и значения. Словарь-справочник по материалам прессы и литературы 70-х годов*. Москва: Русский язык, 1984.

- КРАСНИКОВА, Е. Ю.: *Социально-оценочная лексика и ее изменения*. Русский язык за рубежом, 1993, 4, 57–61.
- КРЫСИН, Л. П.: *Русский литературный язык на рубеже веков*. Русская речь, 2000, 1, 28–40.
- КРЫСИН, Л. П.: *Социолингвистический аспект изучения речевых неправильностей*. In: Культурно-речевая ситуация в современной России. Екатеринбург, 2000.
- КРЫСИН, Л. П.: *Социолингвистические аспекты изучения современного русского языка*. Москва: Наука, 1989.
- КРЫСИН, Л. П.: *Ступени морфемной членимости иноязычных слов*. In: Развитие современного русского языка 1972. Словообразование. Членимость слова. Москва: Наука, 1975, 227–231.
- КУЗНЕЦОВ, В. Г.: *Функциональные стили современного русского языка*. Москва, 1991.
- КУПИНА, Н. А.: *Тоталитарный язык: словарь и речевые реакции*. Екатеринбург – Пермь: ЗУУНЦ, 1995.
- ЛАЗАРЕВА, Е. А.: *Текст рекламы: миф и реальность*. Русский язык за рубежом, 1998, 2, 82–88.
- ЛАПТЕВА, О. А.: *Живая русская речь с телеэкрана. Разговорный пласт телевизионной речи в нормативном аспекте*. Сегед: JATE Kiado, 1990.
- ЛЕОНТЬЕВ, А. А.: *Психолингвистические особенности языка СМИ*. In: Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования. Тезисы докладов междунар. науч. конференции. Москва, 2003.
- ЛИПАТОВА, Е. Г.: *Лингвоэстетические особенности российской публицистики 1990-х гг.* Ижевск: Удмуртский гос. университет, 2002.
- ЛИФШИЦ, Р. Л.: *Потребительство и потребление*. Свободная мысль – XXI, 2001, 6.
- ЛОТМАН, Ю. М.: *Семиосфера*. Санкт-Петербург, 2001.
- ЛУКИН, В. А.: *Художественный текст: Основы лингвистической теории и элементы анализа*. Москва: Ось-89, 1999.
- ЛЯПУНОВА, В. Е.: *Об употреблении окказиональных слов в современной публицистике*. Ижевск: Учен. зап. Удмурт. пед. ин-та., 1968.
- МАКСИМОВ, В. И. и др.: *Словарь перестройки*. Санкт-Петербург: Златоуст, 1992.
- МАНСУРОВА, В. Д.: *Журналистская картина мира как фактор социальной детерминации. Монография*. Барнаул, 2002.
- МАРИНОВА, Е. В.: *Визуальные неологизмы: новая графика «старых слов»*. In: Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия Филология. Выпуск 1(6). Н. Новгород: Изд-во ННГУ, 2005, 127–132.
- МАРИНОВА, Е. В.: *Полуфункциональные неизменяемые слова в современном русском языке*. In: Русская словесность в контексте мировой культуры. Н. Новгород: Изд-во ННГУ, 2007, 295–300.
- МАРР, Н. Я.: *Язык и общество*. In: Избранные работы, т. 3, Москва – Ленинград, 1934.

- МАРТИНЦОВА, О.: *Окказиональные слова в сопоставительном аспекте*. In: Сопоставительное изучение словообразования славянских языков. Москва: Наука, 1987, 170–173.
- МАРШЕВА, Л.: *Русский аналитизм: языковая реальность или научная фикция*. Сретенское высшее православное монастырское училище. (Dostupné z: <http://www.pravoslavie.ru/sretmon/uchil/rusanalitism.htm>).
- МИГРАНЯН, А.: *Механизм торможения в политической системе и пути его преодоления*. In: Иного не дано. Россия в поисках идентичности. Москва, 1997, 65–141.
- МИСЬКЕВИЧ, Г. Л. – ЧЕЛЬЦОВА Л. К.: *Новые слова, их принятие и нормативная оценка (проблема новых слов в культурно-речевом аспекте)*. In: Актуальные проблемы культуры речи. Москва: Наука, 1970, 243–276.
- МОНИЧ, Ю. В.: *На стыке ритуала и языка: комплексная мотивация в семантической эволюции*. In: Язык и культура: Факты и ценности: К 70-летию Юрия Сергеевича Степанова. Отв. ред. Е.С. Кубрякова, Т.Е. Янко. Москва, 2001.
- МУРАВЬЕВА, Н. В.: *Язык конфликта*. Москва, 2002.
- НЕПОМНЯЩИЙ, В. С.: *Мы ехали на шее классиков...*, Свободная мысль – XXI, 2001, 52.
- НЕЩИМЕНКО, Г. П.: *Динамика речевого стандарта современной публичной вербальной коммуникации: Проблемы. Тенденции развития*. Вопросы языкознания, 2001, 1, 102–132.
- НЕЩИМЕНКО, Г. П.: *Разговорный язык как импульс инновационных изменений в литературном языке (на материале русского и чешского языков)*. Slavica, 1999, 68, 1, 25–31.
- НИКОЛАЕВА, Т. М.: *О принципе «некооперации» и/или о категориях социолингвистического воздействия*. In: Логический анализ языка. Избранное. 1988-1995. Москва, 2003.
- НУЙКИН, А.: *Идеалы или интересы?* Москва: Книга, 1990.
- ОСИПОВ, В.: *Классика в обработке для рынка*. Литературная газета, 2001, 47, 5.
- ПАНОВ, М. В. (ред.): *Русский язык и советское общество. Социолого-лингвистическое исследование. Морфология и синтаксис современного русского языка*. Москва: Наука, 1968a.
- ПАНОВ, М. В. (ред.): *Русский язык и советское общество. Социолого-лингвистическое исследование. Словообразование современного русского языка*. Москва: Наука, 1968b.
- ПАНОВ, М. В.: *О членимости слов на морфемы*. In: Памяти акад. В.В. Виноградова. Москва: МГУ, 1971.
- Петренко, В. Ф.: *Психосемантика ментальности: коммуникативный аспект*. In: Проблемы медиапсихологии. Материалы секции «Медиапсихология» междунар. науч. конф. «Журналистика в 2000 г. Реалии и прогнозы развития». Москва, МГУ, 2001. Москва, 2002.
- ПОДЧАСОВ, А. С.: *Дезориентирующие заголовки в современных газетах*. Русская речь, 2000, 3, 52–55.

- ПОЛЯКОВ, Ю. М.: *Демгородок: Повести, рассказы и статьи*. Москва: Республика, 1994.
- Постижение*. Ред.-сост. Ф. М. Бородкин и др. Москва: Прогресс, 1989.
- ПОТИХА, З. А.: *Современное русское словообразование*. Москва: Просвещение, 1970.
- ПРАВДА, Е. А.: *Новые явления в стилистической сфере русского языка*. Русский язык в центре Европы. 2001, 4, 27–33.
- ПРОНИН, Е. И.: *Психологические проблемы современной журналистики*. In: Проблемы медиапсихологии. Материалы секции «Медиапсихология» междунар. науч. конф. «Журналистика в 2000 г. Реалии и прогнозы развития». Москва, МГУ, 2001. Москва, 2002.
- ПРОТЧЕНКО, И. Ф. – ЧЕРЕМИСИНА, И. В.: *Лексикология и стилистика в преподавании русского языка как иностранного (динамика, экспрессия, экономия)*. Москва, 1986.
- ПРОХАНОВ, А.: *Так понимаю!* In: Зависит от нас: Перестройка в зеркале прессы. Москва: Книжная палата, 1988, 66.
- РОГОЗИНА, И. В.: *Медиа-картина мира: когнитивно-семиотический аспект. Монография*. Москва – Барнаул, 2003.
- РОЖДЕСТВЕНСКИЙ, Ю. В.: *Теория риторики*. Москва, 1997.
- РОЗЕНТАЛЬ, Д. Е.: *Некоторые наблюдения над развитием русского литературного языка в советскую эпоху*, РЯНШ, 1977, 3, 11–12;
- РОЗЕНШТОК-ХЮССИ, О.: *Речь и действительность*. Москва, 1994.
- РОМАНОВА, Е. Г.: *Ритуальный характер политической дискуссии*. In: Политический дискурс в России – 5. Москва, 2001.
- РЫЛОВ, А. С.: *Экспрессивность заголовков в текстах спортивных газет*. In: Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия Филология. Выпуск 1(6). Н. Новгород: Изд-во ННГУ, 2005, 138–143.
- САЛМИНА, Л. М.: *Стратегия и тактика в процессе массовой коммуникации*. In: Человек – коммуникация – текст: Сб. статей. Под ред. А. А. Чувакина. Вып. 2. Ч. 2. Барнаул, 1998.
- САННИКОВ, В. З.: *Русский язык в зеркале языковой игры*. Москва: Языки русской культуры, 1999.
- СЕДОВ, К. Ф.: *О манипуляции и актуализации в речевом воздействии*. In: Проблемы речевой коммуникации. Межвуз. сб. науч. трудов. Под ред. М.А. Кормилицыной. Саратов, 2003.
- СИВЕНКО, М. О.: *Опора на интернационально значимую лексику – один из способов интенсификации обучения языку средств массовой коммуникации*. Русский язык за рубежом, 1989, 6, 81–85.
- СИПКО, Й.: *Вариативность в языке современной публицистики*. In: Studia Philologica. 3. Jazykoveda. (Acta Facultatis Paedagogicae Universitatis Šafárikanae.) Red. Z. Stanislavová. Prešov, Pedagogická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1995, 15–27.
- СИПКО, Й.: *Компрессированные тексты*. Opera Slavica, 1996, 3, 22–32; č. 4, 29–38.

- СИПКО, Й.: *Прагматический компонент косвенной оценки в русском публицистическом тексте (опыт типологии применительно к словацкой аудитории)*. Автореферат диссертации, Москва 1994.
- СИРОТИНИНА, О. Б., КУЗНЕЦОВА, Н. И., ДЗЯКОВИЧ, Е. В. и др.: *Хорошая речь*. Под ред. М. А. Кормилицыной и О. Б. Сиротининой. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 2001, 84–91.
- СКЛЯРЕВСКАЯ, Г. Н. (ред.): *Толковый словарь русского языка конца XX в. Языковые изменения*. Санкт-Петербург: Фолио-Пресс, 2000.
- СКОВОРОДНИКОВ, А. П.: *Языковое насилие в современной российской прессе*. In: Теоретические и прикладные аспекты речевого общения. Научно-методич. бюллетень. Красноярск – Ачинск, 1997.
- СКОВОРОДНИКОВ, А. П. – ДАММ Т. И.: *О лингвостилистическом статусе каламбура (на материале русскоязычных газетных текстов)*. Stylistyka X, 2001, 183–193.
- СКОВОРОДНИКОВ, А. П. – КОПНИНА Г. А.: *Экспрессивные средства в языке современной газеты: тенденции и их культурно-речевая оценка*. In: Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования: Учебное пособие по специализации. Часть 2. – Москва: Изд-во МГУ, 2004, 285–306.
- СМЕТАНИНА, С. И.: *Медиа-текст в системе культуры (динамические процессы в языке и стиле журналистики конца XX века)*. Санкт-Петербург, 2002.
- СМИРНЦКИЙ, А. И.: *Лексикология английского языка*. Москва: Издательство литературы на иностранных языках, 1956.
- СОЛГАНИК, Г. Я.: *О новых аспектах изучения языка СМИ*. Вестник Моск. ун-та. Серия 10. Журналистика. 2000, 3.
- СОЛГАНИК, Г. Я.: *Стилистика текста*. Москва, 1997.
- СОЛЖЕНИЦЫН, А. И.: *Как нам обустроить Россию (Посильные соображения)*. Комсомольская правда, 18. 9. 1990, 9.
- СОЛЖЕНИЦЫН, А. И.: *Русский словарь языкового расширения*. Москва: Наука, 2000.
- СОРОКИН, Ю. А.: *Статус факта (события) и оценки*. In: Политический дискурс в России – 4. Материалы рабочего совещания-семинара. Москва, 2000.
- СТЕКSOBA, Т. И.: *Тенденция к «разорванности» синтаксиса на страницах современной прессы*. In: Сибирский филологический журнал. 2003, 2.
- СТЕРНИН, И. А.: *Общественные процессы и развитие современного русского языка: Очерк изменений в русском языке конца XX века*. Воронеж – Пермь, 1998.
- СУПЕРАНСКАЯ, А. В.: *Теоретические основы практической транскрипции*. Москва: Наука, 1978.
- ТАРАСОВ, А. Н.: *Десять лет позора*. Свободная мысль – XXI, 1999, 7, 54–55.
- ТАРАСОВ, А. Н.: *Тащить и не пущать*. Свободная мысль – XXI, 2001, 11, 82–92.
- ТРЕСКОВА, С. И.: *Социолингвистические проблемы массовой коммуникации*. Москва, 1989.

- ТРЕТЬЯКОВА, О. В.: *Речевой конфликт и аспекты его изучения*. In: Юрислингвистика – 5: Юридические аспекты языка и лингвистические аспекты права. Межвуз. сб. науч. трудов. Барнаул, 2004.
- УЛУХАНОВ, И. С.: *Единицы словообразовательной системы русского языка и их лексическая реализация*. Москва: Изд. ЛКИ, 1996.
- УРНОВ, Д. М.: *Пристрастия и принципы: Спор о литературе*. Москва, 1991.
- ФАЕВНА, М.: *Новые явления и тенденции в русском языке (лингвострановедческий анализ)*. ATSEL. Newsletter, 1991, Febr., 8–10.
- ФЕДЯКИН, И. А.: *Общественное сознание и массовая коммуникация в буржуазном обществе*. Москва 1988.
- ФЕРМ, Л.: *Особенности развития русской лексики в новейший период (на материале газет)*. Studia Slavica Upsaliensia 33, Uppsala 1994.
- ФИЛИН, Ф. П.: *К проблеме социальной обусловленности языка*. In: Язык и общество. Москва: Наука 1968, 5–21.
- ЦВЕТКОВ, А.: *Анархия non stop*. Москва: Анархист, 1999.
- Цена слова, 2001, 2002: *Цена слова*. Под ред. М.В. Горбаневского. Москва, 2001, 2002.
- ЧЕРНЫШОВА, Т. В.: *Фактор адресата как определяющий в сфере массовой коммуникации (на материале событий 11 сентября 2001 г.)*. In: Вопросы филологии, методики преподавания иностранных языков и страноведения. Вып. IV. Нижний Новгород, 2002.
- ЧЕРНЫШОВА, Т. В.: *Особенности коммуникативного воздействия автора и адресата через текст в сфере газетной публицистики*. In: Филологические науки. Научные доклады высшей школы. Москва, 2003, 4.
- ЧЕРНЫШОВА, Т. В.: *Современный публицистический дискурс (коммуникативно-стилистический аспект): Учебное пособие*. Барнаул, 2003а.
- ЧЕРНЫШОВА, Т. В.: *Фатическая речь как социальный символ коммуникации (на материале текстов печатных СМИ)*. In: Известия Алтайского гос. университета. Серия история, филология, философия и педагогика. Барнаул, 2004, 4.
- ЧЕРНЫШОВА, Т. В.: *Тексты СМИ в ментально-языковом пространстве современной России*. Москва, 2007.
- ЧИСТЯКОВА, О. Н.: *Специфика отношений «автор – адресат» в СМИ*. In: Человек – коммуникация – текст: Сб. статей. Под ред. А.А. Чувакина. Вып. 2. Ч. 2. Барнаул, 1998.
- ЧУДИНОВ, А. П.: *Россия в метафорическом зеркале I*, Русская речь, 2001а, 1, 34–41.
- ЧУДИНОВ, А. П.: *Россия в метафорическом зеркале II*, Русская речь, 2001b, 2, 31–37.
- ЧУДИНОВ, А. П.: *Россия в метафорическом зеркале III*, Русская речь, 2001с, 3, 42–48.
- ШАНСКИЙ, Н. М.: *Очерки по русскому словообразованию и лексикологии*. Москва: Учпедгиз, 1959.
- ШАПОШНИКОВ, В. Н.: *Русская речь 1990-х. Современная Россия в языковом отображении*. Москва: Малп, 1998.

- ШВЕДОВА, Н. Ю. (ред.): *Русская грамматика I*. Москва: Наука, 1980.
- ШЕВЕЛЕВА, М. С. (ред.): *Обратный словарь русского языка*. Москва: Советская энциклопедия, 1974.
- ШИРЯЕВ, Е. Н.: *Типы норм и вопрос о культурно-речевых оценках*. In: *Культурно-речевая ситуация в современной России*. Екатеринбург, 2002.
- ШМЕЛЕВ, Д. Н.: *Русский язык в его функциональных разновидностях (к постановке проблемы)*. Москва, 1977.
- ШОСТРОМ, Э.: *Анти-Карнеги или Человек-манипулятор*. Москва, 1992.
- Юрислингвистика – 1, 1999: Проблемы и перспективы. Межвуз. сб. науч. трудов.* Под ред. Н.Д. Голева. Барнаул, 1999.
- Юрислингвистика – 2, 2000: Русский язык в его естественном и юридическом бытии. Межвуз. сб. науч. трудов.* Под ред. Н.Д. Голева. Барнаул, 2000.
- Юрислингвистика – 3, 2002: Проблемы юрислингвистической экспертизы. Межвуз. сб. науч. трудов.* Под ред. Н.Д. Голева. Барнаул, 2002.
- Юрислингвистика – 5, 2004: Юридические аспекты языка и лингвистические аспекты права. Межвуз. сб. науч. трудов.* Под ред. Н.Д. Голева. Барнаул, 2004.
- ЯМПОЛЬСКИЙ, М.: *Изнасилование покаянием*. Литературное обозрение, 1991, 8.

Použité zkratky časopisů:

- АиФ = Аргументы и факты
ДЛ = Деловые люди
ЛГ = Литературная газета
МН = Московские новости
МК = Московский комсомолец
ОЖ = Образ жизни